

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Зосім Станіслав Анатолійович

УДК 728.1:711.16](477):355.1-021.68

ДИСЕРТАЦІЯ

ПРИНЦИПИ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НОВОЇ ПОВОЄННОЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ В УКРАЇНІ

191 – Архітектура та містобудування

19 – Архітектура та будівництво

Подається на здобуття наукового ступеня

доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

С. А. Зосім

Науковий керівник –

Ніколаєнко Володимир Анатолійович

доктор архітектури, професор

Полтава – 2026

АНОТАЦІЯ

Зосім С.А. Принципи архітектурно-планувальної організації нової повоєнної житлової забудови в Україні. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 «Архітектура та містобудування» (19 - Архітектура та будівництво). - Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Полтава, 2026.

Зміст анотації

Дисертація присвячена вирішенню актуальної наукової проблеми розробки архітектурно-планувальних принципів формування нової повоєнної житлової забудови в Україні. Актуальність теми зумовлена безпрецедентними масштабами руйнувань житлового фонду, збитки якого перевищили 60 млрд доларів, та виникненням гострої житлової кризи, що торкнулася мільйонів внутрішньо переміщених осіб. Це створює не лише технічний, а й глибокий соціально-психологічний виклик, оскільки втрата дому є однією з найтяжчих травм війни. Дослідження доводить, що повоєнне відновлення є унікальною можливістю не лише для фізичної відбудови, а й для кардинального переосмислення застарілих підходів до житлового будівництва, які дісталися у спадок від радянської епохи. Ці підходи, що характеризувалися пріоритетом кількісних показників над якістю життєвого середовища, виявилися неспроможними відповідати сучасним вимогам безпеки, енергоефективності та інклюзії.

У роботі проведено комплексний аналіз соціально-економічних, історичних та теоретичних передумов. Детально розглянуто вітчизняний досвід житлового будівництва, починаючи з післявоєнного періоду Другої світової війни, що дозволило виявити еволюцію архітектурно-планувальних парадигм від масової стандартизації до формування житла в сучасних ринкових відносинах. Проаналізовано зарубіжний досвід відновлення житла в постконфліктних країнах (Боснія і Герцеговина, Ліван, Сирія, Ірак, Косово, Афганістан) та країнах

з розвиненою житловою політикою (Нідерланди, Данія, Великобританія). Цей аналіз дав змогу виявити не лише ключові тенденції та успішні моделі, а й типові помилки, такі як створення соціально ізольованих «гетто» для переселенців, втрата культурної ідентичності через уніфіковані проекти та ігнорування потреб місцевих громад, що призводило до довгострокових соціальних конфліктів.

Методологічною основою дослідження є системний підхід, що дозволяє розглядати житлову забудову як багаторівневу, ієрархічну систему, де рішення на кожному рівні впливають на всі інші. Теоретичним підґрунтям слугували концепції стійкості (*resilience*), «Build Back Better» (BBB), зменшення ризику катастроф (*Disaster Risk Reduction, DRR*), а також теорія демоекосистем Г.І. Лаврика. Такий міждисциплінарний підхід дозволив інтегрувати технічні, соціальні та екологічні аспекти в єдину аналітичну рамку. Обґрунтовано, що час є ключовим системоутворювальним критерієм оцінки якості архітектурних рішень в умовах післявоєнного відновлення, що визначає фазовість, адаптивність та життєвий цикл об'єктів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що:

– *проаналізовано* історичні та теоретичні передумови формування нової повоєнної житлової забудови в Україні та зарубіжних країнах; *обґрунтовано* відсутність системної методології проектування постійного капітального житла в межах теорії післякатастрофічного відновлення;

– *сформовано* комплексну науково-дослідницьку стратегію та методологічні засади проектування нової повоєнної житлової забудови, що базуються на застосуванні системного підходу як базового інструменту та розширюють інтеграцію у вітчизняну архітектурну науку положення концепцій зменшення ризику катастроф та їх управління (DRR), принципу «Build Back Better» та стійкості (*resilience*); *дістав подальшого розвитку* аналіз ієрархічної структури житлового середовища через призму демоекосистемної моделі, а також *обґрунтовано* вибір «часу» як визначального критерію якості прийнятих архітектурно-планувальних рішень;

– *вперше розроблено ієрархічну модель факторного впливу, яка систематизує чинники, що формують повоєнне житло, за чотирма рівнями (глобальний, національний, міський, локальний) та трьома групами (штучне середовище, природне середовище, населення). Ця модель дозволяє аналізувати складні взаємозв'язки у процесі прийняття рішень, долаючи фрагментарність існуючих підходів та створюючи інструмент для координації політики на різних рівнях управління;*

– *обґрунтовано модель відновлення житлового середовища як асинхронного процесу, що, на відміну від лінійних підходів, базується на просторовому факторі віддаленості від зони бойових дій (деструктивного впливу). Це дозволило пояснити одночасне співіснування різних фаз відновлення (від екстреної до розвиткової) в межах однієї країни та довести необхідність диференційованих архітектурно-планувальних стратегій для тилкових і прифронтових регіонів.*

– *розроблено класифікацію індикаторів переходу між фазами повоєнного відновлення, які розподілено на ситуативні (подієві: припинення бойових дій, повернення ВПО) та структурні (системні: відновлення інфраструктури, фінансування). Запропонована схема виступає інструментом моніторингу, що дозволяє фіксувати момент готовності містобудівної системи до переходу від тимчасових рішень до капітального будівництва, базуючись на об'єктивних даних, а не лише на часових прогнозах.*

– *встановлено та систематизовано сім архітектурно-планувальних принципів та запропоновано ряд прийомів реалізації даних принципів, що є комплексною основою для нової житлової політики: соціально-просторової інтеграції (протидія сегрегації через змішане використання територій та створення згуртованих спільнот), контекстуальної відповідності та локальної ідентичності (збереження культурної пам'яті та уникнення уніфікації), інклюзивності та універсального дизайну (формування безбар'єрного середовища для всіх груп населення), цивільного захисту (інтеграція захисних споруд подвійного призначення), адаптивності архітектурно-планувальних*

рішень (гнучкість до майбутніх соціальних та демографічних змін), *енергоефективності* (як основи енергетичної безпеки) та *підвищення комфорту проживання*;

– *вперше розроблено* концептуальну модель зміни пріоритетності цих принципів на різних етапах відновлення (екстремому, перехідному, розвитковому). Модель має прогностичну цінність, візуалізуючи динаміку їх значущості та обґрунтовуючи логічний перехід від «режиму виживання», де домінують безпека та швидкість, до «режиму сталого розвитку», де пріоритетними стають якість, комфорт та соціальна інтеграція. Це дозволяє планувати ресурси та зусилля більш раціонально;

– *розроблено* методику просторової диференціації засобів цивільного захисту в житловій забудові, яка, на відміну від уніфікованих нормативних вимог, базується на співвідношенні часу попередження про загрозу та часу доступу до укриття ($T_{\text{доступу}} \leq T_{\text{попередження}}$). Це дозволило виокремити три зони ризику (із часом реагування <1 хв, 1–5 хв, >5 хв) та обґрунтувати необхідність впровадження багаторівневої системи безпеки: від індивідуальних захисних кімнат у квартирах для прифронтових зон до використання укріплених комунікаційних вузлів та споруд подвійного призначення у тилкових регіонах;

– *запропоновано* концептуальну модель нової повоєнної житлової забудови в Україні, яка функціонує як дорожня карта відновлення. Вона визначає пріоритетні цілі, типи житла (екстремне, перехідне, постійне) та орієнтовні часові рамки для кожної фази, стратегічно орієнтуючись на досягнення вищого рівня стійкості та якості життя порівняно з довоєнним станом;

– *обґрунтовано* необхідність впровадження нового стандарту житла з гарантованою повною експлуатаційною готовністю до заселення як парадигмального зсуву від застарілої пострадянської практики «чорнового» оздоблення. Цей стандарт, що передбачає передачу мешканцям повністю завершених квартир, є ключовим інструментом забезпечення соціальної справедливості, зменшення фінансового тягаря для постраждалого населення та пришвидшення їх повноцінної соціально-психологічної реінтеграції.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (250 найменування) та 7 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 241 сторінок. **У першому розділі** «Історичні та теоретичні передумови формування нової повоєнної житлової забудови» проведено комплексний аналіз соціально-економічних чинників, досліджено вітчизняний та зарубіжний досвід повоєнного житлового будівництва та проаналізовано теоретичну базу, що дозволило виявити суттєву наукову прогалину та сформулювати завдання дослідження. **У другому розділі** «Методологія дослідження» обґрунтовано вибір системного підходу як ключового методу, визначено етапи дослідження та сформовано методологічну основу формування житлового середовища на постконфліктних територіях. Ця основа базується на сучасних міжнародних теоріях відновлення після катастроф (*Disaster Cycle*) та адаптована до українського контексту. **У третьому розділі** «Фактори, що впливають на формування нової повоєнної житлової забудови» ідентифіковано, класифіковано та детально проаналізовано ключові фактори впливу. На основі цього аналізу розроблено авторську ієрархічну модель їх взаємозв'язків, що демонструє вплив чинників на різних рівнях: від глобального до локального. **У четвертому розділі** «Архітектурно-планувальні принципи формування нової повоєнної житлової забудови в Україні» на основі попередніх досліджень сформульовано та детально розкрито зміст семи ключових архітектурно-планувальних принципів. Розроблено концептуальну модель зміни їх пріоритетності в часі та запропоновано узагальнену концептуальну модель нової повоєнної житлової забудови, яка інтегрує всі отримані результати в єдину стратегічну рамку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони є готовим інструментарієм для органів державної влади та місцевого самоврядування при формуванні національної, регіональних та містобудівних стратегій відновлення. Розроблені принципи та моделі можуть слугувати методологічною основою для архітекторів, містобудівників та девелоперів при розробці пілотних проєктів нової житлової забудови, а також для формування

технічних завдань та тендерних вимог для проєктів соціального житла. Результати дослідження можуть бути інтегровані в освітній процес для підготовки фахівців нового покоління у сфері архітектури та будівництва.

Ключові слова: *житлова забудова, соціальне житло, доступне житло, відбудова, відновлення, збройні конфлікти, системний підхід, цивільний захист, містобудівна документація, сталий розвиток, просторове планування, житло, просторовий розвиток.*

ABSTRACT

Zosim S.A. Principles of architectural and planning organization of new post-war housing in Ukraine. - Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 191 "Architecture and Urban Planning" (19 - Architecture and Construction). - National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", Poltava, 2026.

The dissertation is devoted to solving the urgent scientific problem of developing architectural and planning principles for the formation of new post-war residential development in Ukraine. The relevance of the topic is determined by the unprecedented scale of destruction of the housing stock, with losses exceeding \$60 billion, and the emergence of an acute housing crisis affecting millions of internally displaced persons. This creates not only a technical but also a profound socio-psychological challenge, as the loss of a home is one of the most severe traumas of war. The research proves that post-war recovery is a unique opportunity not only for physical rebuilding but also for a radical rethinking of outdated approaches to housing construction inherited from the Soviet era. These approaches, characterized by the priority of quantitative indicators over the quality of the living environment, have proven incapable of meeting modern requirements for safety, energy efficiency, and social inclusion.

The work provides a comprehensive analysis of socio-economic, historical, and theoretical prerequisites. Domestic experience in housing construction, starting from the post-World War II period, is examined in detail, which allowed identifying the evolution of architectural and planning paradigms from mass standardization to attempts at market diversification. Foreign experience of housing recovery in post-

conflict countries (Bosnia and Herzegovina, Lebanon, Syria, Iraq, Kosovo, Afghanistan) and countries with advanced housing policies (Netherlands, Denmark, Great Britain) is analyzed. This analysis made it possible to identify not only key trends and successful models but also typical mistakes, such as the creation of socially isolated "ghettos" for displaced persons, the loss of cultural identity through unified projects, and the ignoring of local communities' needs, which led to long-term social conflicts.

The methodological basis of the research is a systemic approach, allowing residential development to be viewed as a multi-level, hierarchical system where decisions at each level affect all others. The theoretical foundation was based on the concepts of resilience, "Build Back Better" (BBB), Disaster Risk Reduction (DRR), as well as G.I. Lavryk's theory of demo-ecosystems. Such an interdisciplinary approach allowed integrating technical, social, and environmental aspects into a single analytical framework. It is substantiated that time is a key system-forming criterion for evaluating the quality of architectural solutions in the context of post-war recovery, determining the phasing, adaptability, and life cycle of objects.

The scientific novelty of the obtained results is as follows:

- historical and theoretical prerequisites for the formation of new post-war residential development in Ukraine and foreign countries were analyzed; the absence of a systemic methodology for designing permanent capital housing within the theory of post-disaster recovery was substantiated;

- a comprehensive research strategy and methodological foundations for designing new post-war residential development were formed, based on the application of a systemic approach as a basic tool, expanding the integration of Disaster Risk Reduction (DRR) concepts, the "Build Back Better" principle, and resilience into domestic architectural science; the analysis of the hierarchical structure of the residential environment through the prism of the demo-ecosystem model was further developed, and the choice of "time" as a defining criterion for the quality of adopted architectural and planning solutions was substantiated;

- **for the first time**, a hierarchical model of factorial influence was developed, systematizing the factors shaping post-war housing across four levels (global, national,

urban, local) and three groups (artificial environment, natural environment, population). This model allows analyzing complex interconnections in the decision-making process, overcoming the fragmentation of existing approaches and creating a tool for policy coordination at different levels of management;

- a model of residential environment recovery as an asynchronous process was substantiated, which, unlike linear approaches, is based on the spatial factor of distance from the combat zone (destructive impact). This made it possible to explain the simultaneous coexistence of different recovery phases (from emergency to developmental) within one country and prove the need for differentiated architectural and planning strategies for rear and frontline regions;

- a classification of indicators for the transition between post-war recovery phases was developed, divided into situational (event-driven: cessation of hostilities, return of internally displaced persons) and structural (systemic: infrastructure restoration, financing). The proposed scheme acts as a monitoring tool, allowing to record the moment of readiness of the urban planning system to transition from temporary solutions to capital construction, based on objective data rather than just temporal forecasts;

- seven architectural and planning principles were established and systematized, and a number of techniques for their implementation were proposed, serving as a comprehensive basis for a new housing policy: socio-spatial integration (countering segregation through mixed land use and community cohesion), contextual compliance and local identity (preserving cultural memory and avoiding unification), inclusivity and universal design (forming a barrier-free environment for all population groups), civil protection (integration of dual-purpose protective structures), adaptability of architectural and planning solutions (flexibility to future social and demographic changes), energy efficiency (as the basis of energy security), and improving living comfort;

- **for the first time**, a conceptual model was developed for changing the prioritization of these principles at different stages of recovery (emergency, transitional, developmental). The model has predictive value, visualizing the dynamics

of their significance and justifying the logical transition from a "survival mode," dominated by safety and speed, to a "sustainable development mode," where quality, comfort, and social integration become priorities. This allows for more rational planning of resources and efforts;

- a methodology for the spatial differentiation of civil protection means in residential development was developed, which, unlike unified regulatory requirements, is based on the ratio of threat warning time to shelter access time ($T_{\text{access}} \leq T_{\text{warning}}$). This allowed identifying three risk zones (with response times <1 min, 1–5 mins, >5 mins) and justifying the need to implement a multi-level security system: from individual safe rooms in apartments for frontline zones to the use of fortified communication nodes and dual-purpose structures in rear regions;

- a conceptual model of new post-war residential development in Ukraine was proposed, functioning as a recovery roadmap. It defines priority goals, housing types (emergency, transitional, permanent), and indicative timeframes for each phase, strategically aiming to achieve a higher level of resilience and quality of life compared to the pre-war state;

- the necessity of introducing a new housing standard with guaranteed full operational readiness for occupancy was substantiated as a paradigm shift from the outdated post-Soviet practice of "rough" finishing. This standard, which involves handing over fully finished apartments to residents, is a key instrument for ensuring social justice, reducing the financial burden on the affected population, and accelerating their full socio-psychological reintegration.

Structure of the dissertation. The work consists of an introduction, four chapters, general conclusions, a list of references (250 titles), and 7 appendices. The total volume of the dissertation is 241 pages.

In the **first chapter**, "Historical and Theoretical Prerequisites for the Formation of New Post-War Residential Development," a comprehensive analysis of socio-economic factors is conducted, domestic and foreign experiences of post-war housing construction are examined, and the theoretical base is analyzed, which allowed identifying a significant scientific gap and formulating the research objectives.

In the **second chapter**, "Research Methodology," the choice of a systemic approach as a key method is justified, the research stages are defined, and the methodological basis for forming a residential environment in post-conflict territories is established. This basis is rooted in modern international post-disaster recovery theories (Disaster Cycle) and adapted to the Ukrainian context.

In the **third chapter**, "Factors Influencing the Formation of New Post-War Residential Development," key impact factors are identified, classified, and analyzed in detail. Based on this analysis, the author's hierarchical model of their interconnections is developed, demonstrating the influence of factors at different levels: from global to local.

In the **fourth chapter**, "Architectural and Planning Principles for the Formation of New Post-War Residential Development in Ukraine," based on previous research, the content of seven key architectural and planning principles is formulated and revealed in detail. A conceptual model for changing their prioritization over time is developed, and a generalized conceptual model of new post-war residential development is proposed, integrating all obtained results into a single strategic framework.

Practical significance of the obtained results lies in the fact that they represent a ready-made toolkit for state authorities and local self-government bodies when forming national, regional, and urban recovery strategies. The developed principles and models can serve as a methodological basis for architects, urban planners, and developers in designing pilot projects for new residential development, as well as for formulating technical specifications and tender requirements for social housing projects. The research results can be integrated into the educational process to train a new generation of specialists in the field of architecture and construction.

Keywords: *residential development, social housing, affordable housing, rebuilding, recovery, armed conflicts, systemic approach, civil protection, urban planning documentation, sustainable development, spatial planning, housing, spatial development.*

Список публікацій здобувача:

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Публікації в наукових фахових виданнях України

1. **Зосім, С.А., & Ніколаєнко, В. А.** (2023). Теоретичні передумови формування нової повоєнної житлової забудови в Україні. *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, (67), 221–229. DOI:10.32347/2077-3455.2023.67.221-229 [1]

2. **Зосім, С.А.** (2024). Формування нової повоєнної житлової забудови в Україні: аналіз зарубіжного практичного досвіду. *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, (68), 237–250. DOI:10.32347/2077-3455.2024.68.237-250 [2]

3. **Зосім, С.А.** (2024). Аналіз вітчизняного практичного досвіду формування багатоквартирної житлової забудови 2010 –2022 рр. на прикладі міста Полтави та села Розсошенці. *Містобудування та територіальне планування*, (87), 56–76. DOI:10.32347/2076-815x.2024.87.56-76 [3]

4. **Зосім, С.А., & Ніколаєнко, В. А.** (2024). Аналіз вітчизняного практичного досвіду формування багатоквартирної житлової забудови 1991 – 2010 рр. на прикладі міста Полтави. *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, (70), 206–221. DOI:10.32347/2077-3455.2024.70.206-221 [4]

5. **Зосім, С.А.** (2025). Зміна пріоритетності архітектурно-планувальних принципів у процесі повоєнного відновлення житла в Україні. *Містобудування та територіальне планування*, (90), 23–34. DOI:10.32347/2076-815x.2025.90.23-34 [5]

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, які
внесені до міжнародних наукометричних баз даних

6. **S. Zosim, V.A. Nikolaienko, V.V. Nikolaienko.** (2024). Preservation of National Traditions of Ukrainian Architecture During the Reconstruction of Destroyed Cities and Villages in the Post-War Period. *International Journal of Conservation Science*, 15(1), 221– 234. DOI: 10.36868/IJCS.2024.SI.18 [6]. *Стаття входить у*

видання, віднесеному до другого квартиля (Q2) відповідно до класифікації *SCImago Journal and Country Rank*.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Тези конференцій

1. **Зосім С.А.** Проблеми проектування і будівництва нової повоєнної житлової забудови / С.А. Зосім, В.А. Ніколаєнко // Тези 75-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 02 трав.–25 трав. 2023 р.). – Т. 1. – С. 91–92. [7]

2. **Зосім С.А.** Архітектура нової повоєнної житлової забудови в Україні: виклики, трансформації та інновації / С.А. Зосім // Тези XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Академічна й університетська наука: результати та перспективи» (Полтава, 12 груд.–13 груд. 2023 р.). – С. 276–279. [8]

3. **Зосім С.А.** Формування нової повоєнної житлової забудови в Україні: аналіз вітчизняного досвіду 1955-1991 рр. / С.А. Зосім // Проблеми ревіталізації та гуманізації предметно-просторового середовища повоєнної України : тези доп. Міжнар. наук. онлайн-конф. (Дубляни-Львів, 25-26 квіт. 2024 р.). – Дніпро : Середняк Т.К., 2024. – С. 239-240. [9]

4. **Зосім С.А.** Проблеми формування соціального житла в умовах сучасних збройних конфліктів / С.А. Зосім ; наук. кер. В.А. Ніколаєнко // Співдружність наук: архітектура, економіка, право, інформаційні технології : матеріали XII Всеук. студент. наук. симпоз. (м. Івано-Франківськ, 15 листоп. 2024 р.). – Івано-Франківськ : Ун-т Короля Данила, 2024. – С. 262–265. [10]

5. **Зосім С.А.** Теоретико-методологічна основа формування житлового середовища в умовах післявоєнного відновлення / С.А. Зосім // Тези 77-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 16 трав. – 22 трав. 2025 р.). – Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2025. – Т. 1. – С. 92–93. [11]

6. **Зосім С.А.** Фази відновлення при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні / С.А. Зосім // Академічна й університетська наука: результати та перспективи : зб. наук. пр. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., 09 – 12 груд. 2025 р. – Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2025. – С. 61–63. [12]

Які додатково відображають наукові результати дисертації

7. **Зосім С.А.** Досягнення цілей сталого розвитку при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні: архітектурний аспект / С.А. Зосім // Тези 76-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 14 травня – 23 травня 2024 р.).– Т. 1. – С. 122-123. [13]

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ЗМІСТ	15
ВСТУП.....	17
Розділ 1. Історичні та теоретичні передумови формування нової повоєнної житлової забудови.....	25
1.1. Вітчизняний та зарубіжний досвід проектування, будівництва та експлуатації житла	25
1.2. Соціально-економічні передумови формування нової повоєнної житлової забудови.....	56
1.3. Аналіз вітчизняної та зарубіжної теоретичних основ	71
Висновки до 1-го розділу	79
Розділ 2. Методологія дослідження.....	81
2.1. Наукові методи та підходи у дослідженні нової повоєнної житлової забудови.....	81
2.2. Формування ієрархічної структури та моделювання основних системних рівнів.....	89
2.3. Методологічна основа формування житлового середовища на постконфліктних територіях	95
Висновок до 2-го розділу	113
Розділ 3. Фактори, що впливають на формування нової повоєнної житлової забудови	114
3.1. Визначення факторів, що впливають на формування нової повоєнної житлової забудови.....	114
3.2. Модель факторного впливу на формування нової повоєнної житлової забудови.....	122
3.3. Зміна факторного впливу в часі та аналіз визначальних факторів	131
Висновки до 3-го розділу	143
Розділ 4. Архітектурно-планувальні принципи формування нової повоєнної житлової забудови в Україні	145
4.1. Формування концептуальної моделі нової повоєнної житлової забудови в Україні.....	145

4.2. Визначення архітектурно-планувальних принципів та зміни їх пріоритетності при організації нової повоєнної житлової забудови в Україні	150
4.3. Принципи архітектурно-планувальної організації нової повоєнної житлової забудови в Україні	157
Висновки до 4-го розділу	206
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	207
Список використаних джерел	208
Додаток А. Довідка про впровадження дисертаційної роботи ТОВ «АРХІМІСТО-БУД»	232
Додаток В. Довідка про впровадження дисертаційної роботи у навчальний процес Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»	233
Додаток С. Довідка про впровадження дисертаційної роботи Департамент будівництва, містобудування і архітектури, житлово-комунального господарства та енергетики Полтавської ОВА	234
Додаток Д. Сертифікат участі у навчальній програмі «Відновлення житлово-будівельної екосистеми України»	235
Додаток Е. Порівняльна характеристика серії 438 до п'яти поверхів включно (на основі графічного та текстового матеріалу отриманого з [29])	236
Додаток Ф. Список зарубіжних джерел щодо аналізу житла після Другої світової війни	237
Додаток Г. Список публікацій здобувача:	239

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження.

Актуальність дослідження архітектурно-планувальних принципів формування житлового середовища в умовах післявоєнного відновлення обумовлена безпрецедентними масштабами руйнувань, спричинених війною в Україні. Згідно зі Спільною оцінкою втрат і потреб на відновлення, обсяг фінансування, необхідного для житлового сектору, перевищує 83 мільярди доларів США, а повне відновлення інфраструктури очікується не раніше ніж через десять років [14]. На такий же часовий горизонт орієнтовано проєкт Плану відновлення України, який передбачає завершення реконструкції житлового фонду до 2032 року [15].

Проте, критичний аналіз зарубіжних прикладів свідчить про значну затяжність як юридичного, так і фізичного відновлення житлових умов у постконфліктних регіонах. Зокрема, у післявоєнній Боснії і Герцеговині юридичне відновлення прав на житло – реституція – тривало майже десятиліття [16]. Водночас, у межах Регіональної житлової програми (RHP) для країн Західних Балкан забезпечення постійним та сталим житлом найбільш уразливих категорій населення тривало до 30 років з моменту завершення війни [17]. Це засвідчує істотний часовий розрив між первинними тимчасовими рішеннями (гуртожитки, оренда, притулки) та формуванням повноцінного, стабільного житлового середовища.

Незважаючи на наявність окремих досліджень, в українському науковому дискурсі відсутня системна методологія, що враховує етапність повоєнного відновлення, специфіку постконфліктного контексту та комплекс зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на формування житлового середовища в повоєнному контексті. Це зумовлює необхідність теоретичного узагальнення, структуризації принципів та розробки концептуальної моделі архітектурно-планувальної організації нової житлової забудови в умовах післявоєнного відновлення.

Таким чином, наукова проблема полягає в недостатній розробленості архітектурно-планувальних принципів, здатних забезпечити своєчасне, поетапне й адаптивне формування повоєнного житлового простору з урахуванням потреб переміщеного населення, пріоритетності факторів на різних етапах відновлення, а також обмежених ресурсів і часових рамок. Обрана тема має безпосередній зв'язок із сучасними дослідженнями у сфері постконфліктного відновлення, житлової політики, сталого відновлення та планування територій в умовах надзвичайних ситуацій. Її реалізація сприятиме формуванню науково обґрунтованих підходів до проектування нового житла, яке буде не лише технічно придатним, а й соціально інтегрованим, архітектурно якісним і стратегічно доцільним.

Мета дослідження полягає у визначенні архітектурно-планувальних принципів формування нової повоєнної житлової забудови в Україні.

Об'єкт дослідження – житлова забудова.

Предмет дослідження – принципи архітектурно-планувальної організації нової повоєнної житлової забудови.

Межі дослідження. Хронологічні – після закінчення Другої світової війни до сьогодення.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати історичні та теоретичні передумови формування нової повоєнної житлової забудови в Україні та зарубіжних країнах;

2. Обґрунтувати методологію дослідження шляхом визначення наукових методів і підходів;

3. Визначити та класифікувати ключові фактори, що впливають на формування нової повоєнної житлової забудови;

4. Встановити принципи, розробити прийоми та надати рекомендації щодо архітектурно-планувальної організації нової повоєнної житлової забудови в Україні.

Методи дослідження

Методологічною основою дослідження є системний підхід, який дозволяє розглядати житлову забудову як багаторівневу систему. Дослідження базується на наступних методах: аналітичний, графоаналітичний метод, метод типологічного аналізу, метод моделювання. Методологічною основою для ієрархічного структурування факторів обрано концепцію демоекосистем, запропоновану Г.І. Лавриком, яка дозволяє розглядати взаємодію між населенням, штучним та природним середовищем як цілісну систему. У роботі також враховано положення концепцій сталого розвитку, принципу «Build Back Better», положень Disaster Risk Reduction (DRR) та стійкості.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що:

– *проаналізовано* історичні та теоретичні передумови формування нової повоєнної житлової забудови в Україні та зарубіжних країнах; *обґрунтовано* відсутність системної методології проектування постійного капітального житла в межах теорії післякатастрофічного відновлення;

– *сформовано* комплексну науково-дослідницьку стратегію та методологічні засади проектування нової повоєнної житлової забудови, що базуються на застосуванні системного підходу як базового інструменту та розширюють інтеграцію у вітчизняну архітектурну науку положення концепцій зменшення ризику катастроф та їх управління (DRR), принципу «Build Back Better» та стійкості (resilience); *дістав подальшого розвитку* аналіз ієрархічної структури житлового середовища через призму демоекосистемної моделі, а також *обґрунтовано* вибір «часу» як визначального критерію якості прийнятих архітектурно-планувальних рішень;

– *вперше розроблено* ієрархічну модель факторного впливу, яка систематизує чинники, що формують повоєнне житло, за чотирма рівнями (глобальний, національний, міський, локальний) та трьома групами (штучне середовище, природне середовище, населення). Ця модель дозволяє аналізувати складні взаємозв'язки у процесі прийняття рішень, долаючи фрагментарність

існуючих підходів та створюючи інструмент для координації політики на різних рівнях управління;

– *обґрунтовано* модель відновлення житлового середовища як асинхронного процесу, що, на відміну від лінійних підходів, базується на просторовому факторі віддаленості від зони бойових дій (деструктивного впливу). Це дозволило пояснити одночасне співіснування різних фаз відновлення (від екстреної до розвиткової) в межах однієї країни та довести необхідність диференційованих архітектурно-планувальних стратегій для тилкових і прифронтових регіонів.

– *розроблено* класифікацію індикаторів переходу між фазами повоєнного відновлення, які розподілено на ситуативні (подієві: припинення бойових дій, повернення ВПО) та структурні (системні: відновлення інфраструктури, фінансування). Запропонована схема виступає інструментом моніторингу, що дозволяє фіксувати момент готовності містобудівної системи до переходу від тимчасових рішень до капітального будівництва, базуючись на об'єктивних даних, а не лише на часових прогнозах.

– *встановлено та систематизовано* сім архітектурно-планувальних принципів та запропоновано ряд прийомів реалізації даних принципів, що є комплексною основою для нової житлової політики: *соціально-просторової інтеграції* (протидія сегрегації через змішане використання територій та створення згуртованих спільнот), *контекстуальної відповідності та локальної ідентичності* (збереження культурної пам'яті та уникнення уніфікації), *інклюзивності та універсального дизайну* (формування безбар'єрного середовища для всіх груп населення), *цивільного захисту* (інтеграція захисних споруд подвійного призначення), *адаптивності архітектурно-планувальних рішень* (гнучкість до майбутніх соціальних та демографічних змін), *енергоефективності* (як основи енергетичної безпеки) та *підвищення комфорту проживання*;

– *вперше розроблено* концептуальну модель зміни пріоритетності цих принципів на різних етапах відновлення (екстремому, перехідному,

розвитковому). Модель має прогностичну цінність, візуалізуючи динаміку їх значущості та обґрунтовуючи логічний перехід від «режиму виживання», де домінують безпека та швидкість, до «режиму сталого розвитку», де пріоритетними стають якість, комфорт та соціальна інтеграція. Це дозволяє планувати ресурси та зусилля більш раціонально;

– *розроблено* методику просторової диференціації засобів цивільного захисту в житловій забудові, яка, на відміну від уніфікованих нормативних вимог, базується на співвідношенні часу попередження про загрозу та часу доступу до укриття ($T_{\text{доступу}} \leq T_{\text{попередження}}$). Це дозволило виокремити три зони ризику (із часом реагування <1 хв, $1-5$ хв, >5 хв) та обґрунтувати необхідність впровадження багаторівневої системи безпеки: від індивідуальних захисних кімнат у квартирах для прифронтових зон до використання укріплених комунікаційних вузлів та споруд подвійного призначення у тилкових регіонах;

– *запропоновано* концептуальну модель нової повоєнної житлової забудови в Україні, яка функціонує як дорожня карта відновлення. Вона визначає пріоритетні цілі, типи житла (екстремне, перехідне, постійне) та орієнтовні часові рамки для кожної фази, стратегічно орієнтуючись на досягнення вищого рівня стійкості та якості життя порівняно з довоєнним станом;

– *обґрунтовано* необхідність впровадження нового стандарту житла з гарантованою повною експлуатаційною готовністю до заселення як парадигмального зсуву від застарілої пострадянської практики «чорнового» оздоблення. Цей стандарт, що передбачає передачу мешканцям повністю завершених квартир, є ключовим інструментом забезпечення соціальної справедливості, зменшення фінансового тягаря для постраждалого населення та пришвидшення їх повноцінної соціально-психологічної реінтеграції.

Особистий внесок здобувача

Кваліфікаційна наукова праця є результатом самостійних досліджень автора. Усі сформульовані в дисертації наукові положення, теоретичні узагальнення, концептуальні моделі, методики та практичні рекомендації розроблені автором особисто на основі використання власних ідей та розробок.

Використання в тексті ідей, результатів і текстових матеріалів інших дослідників супроводжується чіткими посиланнями на відповідні першоджерела.

Практичне значення отриманих результатів

Практичне значення результатів полягає у розробці методичного інструментарію, який може бути використаний органами місцевого самоврядування та проєктними організаціями при розробці містобудівної документації та проєктів відновлення. Результати дослідження також рекомендовані до використання у навчальному процесі при підготовці архітекторів.

Результати дослідження впроваджені у практичну діяльність ТОВ «АРХМІСТО-БУД» (довідка від 15.10.2025 №125/25-1), а саме: архітектурно-планувальні принципи (цивільного захисту від військових загроз, підвищення комфорту проживання, адаптивності архітектурно-планувальних рішень, соціально-просторової інтеграції, інклюзивності та універсального дизайну, енергоефективності, контекстуальної відповідності та локальної ідентичності), використані при проєктуванні житлових будинків:

- нове будівництво двох багатоповерхових 4-х секційних багатоквартирних житлових будинків за адресою: с. Розсошенці Полтавського району Полтавської області;
- багатоквартирна забудова з приміщеннями громадського призначення в житловому кварталі обмеженому вул. Садовою, проїздом, та ландшафтним парком в смт. Диканька, Полтавського району Полтавської області;
- нове будівництво багатоквартирного житлового будинку з приміщеннями громадського призначення по вул. Половки, 81-а в м. Полтава.

Основні положення, викладені у дисертаційній роботі, а саме: сім архітектурно-планувальних принципів (цивільного захисту від військових загроз, підвищення комфорту проживання, адаптивності архітектурно-планувальних рішень, соціально-просторової інтеграції, інклюзивності та універсального дизайну, енергоефективності, контекстуальної відповідності та локальної ідентичності), прийняті як основа для розробки стратегічних рішень

щодо розвитку житлового фонду Полтавської області в роботі Департаменту будівництва, містобудування і архітектури, житлово-комунального господарства та енергетики Полтавської ОВА (довідка від 18.05.2026 №02.2-37/121). Впровадження основних положень дисертації має істотне науково-практичне значення для подальшого вдосконалення розробки містобудівної та проєктної документації.

Теоретичні положення, методичні розробки, узагальнення і висновки, що містяться в дисертаційній роботі, а саме архітектурно-планувальні принципи (цивільного захисту від військових загроз, підвищення комфорту проживання, адаптивності архітектурно-планувальних рішень, соціально-просторової інтеграції, інклюзивності та універсального дизайну, енергоефективності, контекстуальної відповідності та локальної ідентичності), використані в освітньому процесі Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (довідка від 28.04.2026 р. №26-9/1420/1), зокрема:

- при викладанні лекцій з навчальної дисципліни «Типологія житлових, промислових, сільськогосподарських будівель і споруд» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти;

- при веденні практичних занять з дисципліни архітектурне проєктування курсового проєкту «Багатофункціональний житловий комплекс» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Апробація матеріалів дисертації

1. **Зосім С.А.** Проблеми проєктування і будівництва нової повоєнної житлової забудови / С.А. Зосім, В.А. Ніколаєнко // Тези 75-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 02 трав.–25 трав. 2023 р.). – Т. 1. – С. 91–92. [7]

2. **Зосім С.А.** Архітектура нової повоєнної житлової забудови в Україні: виклики, трансформації та інновації / С.А. Зосім // Тези XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Академічна й університетська наука:

результати та перспективи» (Полтава, 12 груд.–13 груд. 2023 р.). – С. 276–279. [8]

3. **Зосім С.А.** Формування нової повоєнної житлової забудови в Україні: аналіз вітчизняного досвіду 1955-1991 рр. / С.А. Зосім // Проблеми ревіталізації та гуманізації предметно-просторового середовища повоєнної України : тези доп. Міжнар. наук. онлайн-конф. (Дубляни-Львів, 25-26 квіт. 2024 р.). – Дніпро : Середняк Т.К., 2024. – С. 239-240. [9]

4. **Зосім С.А.** Проблеми формування соціального житла в умовах сучасних збройних конфліктів / С.А. Зосім ; наук. кер. В.А. Николаєнко // Співдружність наук: архітектура, економіка, право, інформаційні технології : матеріали XII Всеук. студент. наук. симпоз. (м. Івано-Франківськ, 15 листоп. 2024 р.). – Івано-Франківськ : Ун-т Короля Данила, 2024. – С. 262–265. [10]

5. **Зосім С.А.** Теоретико-методологічна основа формування житлового середовища в умовах післявоєнного відновлення / С.А. Зосім // Тези 77-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 16 трав. – 22 трав. 2025 р.). – Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2025. – Т. 1. – С. 92–93. [11]

6. **Зосім С.А.** Фази відновлення при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні / С.А. Зосім // Академічна й університетська наука: результати та перспективи : зб. наук. пр. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., 09 – 12 груд. 2025 р. – Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2025. – С. 61–63. [12]

7. **Зосім С.А.** Досягнення цілей сталого розвитку при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні: архітектурний аспект / С.А. Зосім // Тези 76-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 14 травня – 23 травня 2024 р.). – Т. 1. – С. 122-123. [13]

Структура та обсяг дисертації

Дисертація складається з титульного аркушу, анотації, змісту, основної частини висвітленої на чотирьох розділах, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Всього сторінок 241.

Розділ 1. Історичні та теоретичні передумови формування нової повоєнної житлової забудови

1.1. Вітчизняний та зарубіжний досвід проектування, будівництва та експлуатації житла

В даному підрозділі висвітлюється еволюція формування житла в Україні з метою виявлення історико-структурних закономірностей розвитку житлової архітектури. З одного боку, аналіз еволюційного розвитку житлової забудови в Україні дозволяє простежити зміну архітектурно-планувальних парадигм. З іншого боку, такий підхід створює можливість встановити причинно-наслідкові зв'язки між минулими моделями організації житла і сучасними проблемами або перевагами житлової політики, що проявляються сьогодні в Україні.

Вибір саме періоду після завершення Другої світової війни як вихідної точки дослідження є обґрунтованим з декількох позицій. По-перше, саме тоді на території України відбувалося перше масштабне відновлення житлового фонду після тотальних руйнувань (Рис. 1.1). Це супроводжувалося зміною соціальної структури населення, індустріалізацією будівельних процесів і впровадженням державної житлової політики, спрямованої на масове забезпечення населення квартирами. По-друге, звернення до цього історичного зрізу є також необхідним з позиції методології післявоєнного відновлення, оскільки сучасна Україна опинилася в подібних обставинах масштабних руйнувань і вимушеної внутрішньої міграції населення. Досвід повоєнного будівництва середини ХХ століття, попри його ідеологічну зумовленість, має практичну цінність як приклад масової організації житлового фонду, що поєднував тимчасові рішення з довгостроковими урбаністичними стратегіями. Про значну роль даної епохи вказують статистичні дані про те, *що у містах незалежної України близько 81 % домогосподарств проживають у житлі, збудованому між 1950-ми та 1980-ми роками* (Рис. 1.2).

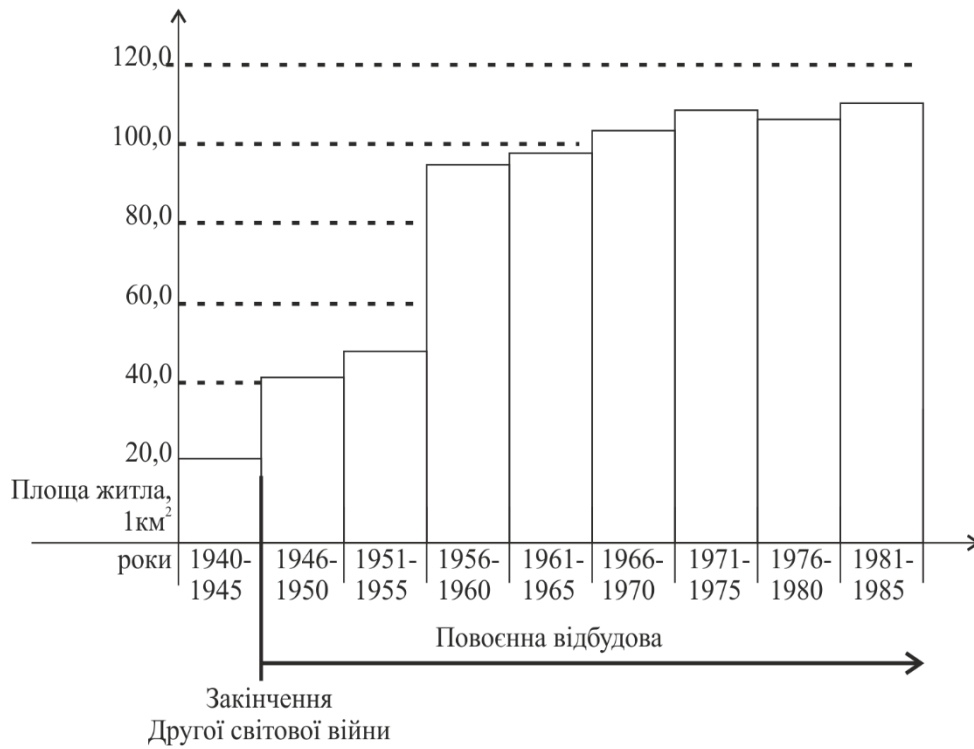

Рис. 1.1. Динаміка збудованого житла в СРСР, на основі [248]

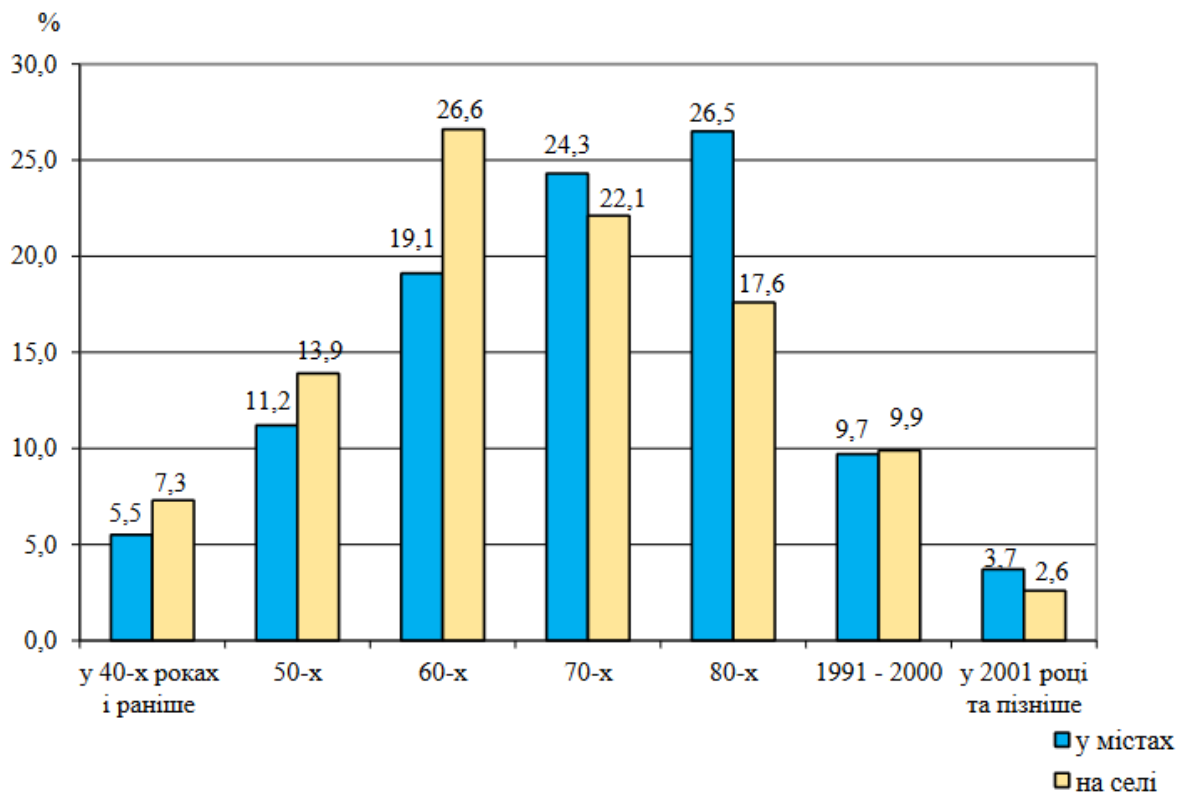

Рис. 1.2. Розподіл міських та сільських домогосподарств за часом будівництва їх житла станом на 2021 рік [235]

Представлена схема (Рис. 1.3) візуалізує та систематизує періодизацію розвитку житлового будівництва в Україні, охоплюючи період від повоєнної відбудови середини ХХ століття до сьогодення. Структура графіка дозволяє простежити чіткий взаємозв'язок між трьома ключовими компонентами: історичними подіями або нормативно-правовими актами, що виступали каталізаторами змін; виокремленими на їх основі етапами; та характерними рисами кожного з цих етапів, що розкривають домінуючі підходи й методології в житловій політиці. Розглянемо кожен з етапів більш детально.

Етап екстреного відновлення (1940-ві роки – початок 1950-х років) характеризувався надзвичайним дефіцитом житла через масові руйнування внаслідок бойових дій. Одним із найшвидших способів забезпечення населення житлом стало будівництво *бараків* – тимчасових споруд, які зводилися у максимально стислі терміни. Бараки були одноповерховими або двоповерховими дерев'яними, рідше цегляними будинками. Вони склалися з довгих коридорів з кількома кімнатами або квартирами, часто з одним або двома входами. Кожна кімната або квартира в бараку призначалася для проживання однієї родини, але санвузли, кухня та коридори були спільними.

Комфортність проживання в бараках була низькою. Житло було тісним, з низькою теплоізоляцією та поганою вентиляцією. Відсутність окремих санвузлів і кухонь, а також спільне користування цими приміщеннями створювало значні незручності для мешканців. Часто в бараках були відсутні централізоване опалення та водопостачання.

Комунальні квартири (комуналки) були великими квартирами, в яких проживало кілька сімей. Кожна сім'я мала окрему кімнату, а кухня, санвузол і коридори були спільними. Хоча умови проживання були кращими, ніж у бараках, через наявність окремих кімнат, все ж таки спільні зручності знижували рівень комфортності. Сусідські конфлікти, черги до туалету та ванни, а також недостатня приватність були поширеними проблемами.

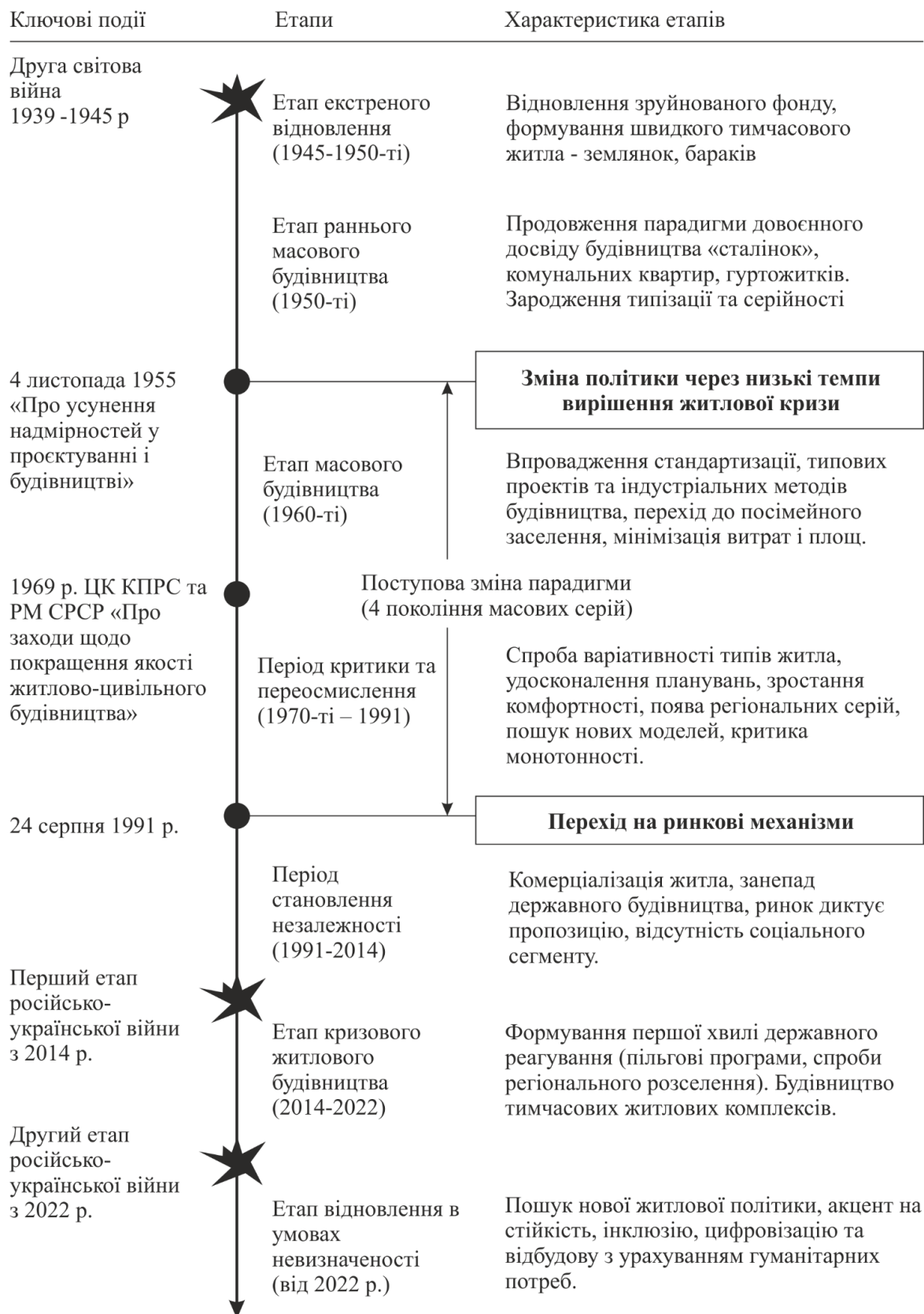

Рис. 1.3. Еволюція формування житлової забудови на території України після закінчення Другої світової війни

Етап раннього масового будівництва (1950-ті) продовжував парадигму довоєнного досвіду будівництва так званих «сталінок», комунальних квартир, гуртожитків. З'являється типове будівництво: зароджується типізація та серійність проєктів.

Сталінські будинки (кінець 1940-х – середина 1950-х років). На кінець 1940-х років, коли країна почала відновлювати економіку, продовжилося будівництво сталінських будинків – капітальних багатопверхових будівель, які відрізнялися значною архітектурною виразністю та високою якістю будівництва. Сталінські будинки мали 4-5 поверхів, високі стелі (до 3,5 метрів), просторі квартири з окремими кімнатами, великі кухні та ванні кімнати. Будинки зводилися з цегли або залізобетону, мали масивні фасади, прикрашені архітектурними деталями.

Сталінські будинки забезпечували високий рівень комфорту для свого часу. В них були централізоване опалення, водопостачання та каналізація, що робило життя в них значно комфортнішим порівняно з бараками. Квартири мали достатньо місця для кожного члена родини, що дозволяло жити у більш комфортних умовах.

Гуртожитки були багатокімнатними будинками, де кожна кімната надавалася окремій людині або сім'ї, а кухні та санвузли були спільними для всього поверху. Гуртожитки пропонували дуже обмежений особистий простір і комфорт. Відсутність приватності, загальні санвузли і кухні знижували якість життя мешканців.

Традиційно дослідники виокремлюють період індустріального житлового будівництва, що тривав від 1955 року до розпаду СРСР 1991 року. Даний часовий відрізок науковці поділяють на чотири етапи, наприклад, як у роботах вітчизняного дослідника Слєпцова О.С. [18, 19]. Зустрічається періодизація на прикладі чотирьох поколінь серій типових будинків висвітлена, до прикладу, в роботі зарубіжних дослідників Meuser, P. та Zadorin, D. [20]. Зважаючи на більш широкий часовий проміжок обраний для дослідження, автор вважає доцільним розділити етап індустріального будівництва (1955-1991 рр.) не на чотири етапи,

а на два: етап масового будівництва (1955-1960-ті) та період критики та переосмислення (1970-ті-1991) (Рис. 1.4). Подібна періодизація буде краще передавати логіку зміни парадигми від початкових пріоритетів 1955 року у швидкості та мінімізації витрат до поступового переходу до переосмислення та збільшення естетичних, художніх цінностей та підвищення рівня комфорту житлового середовища від 1970-х років.

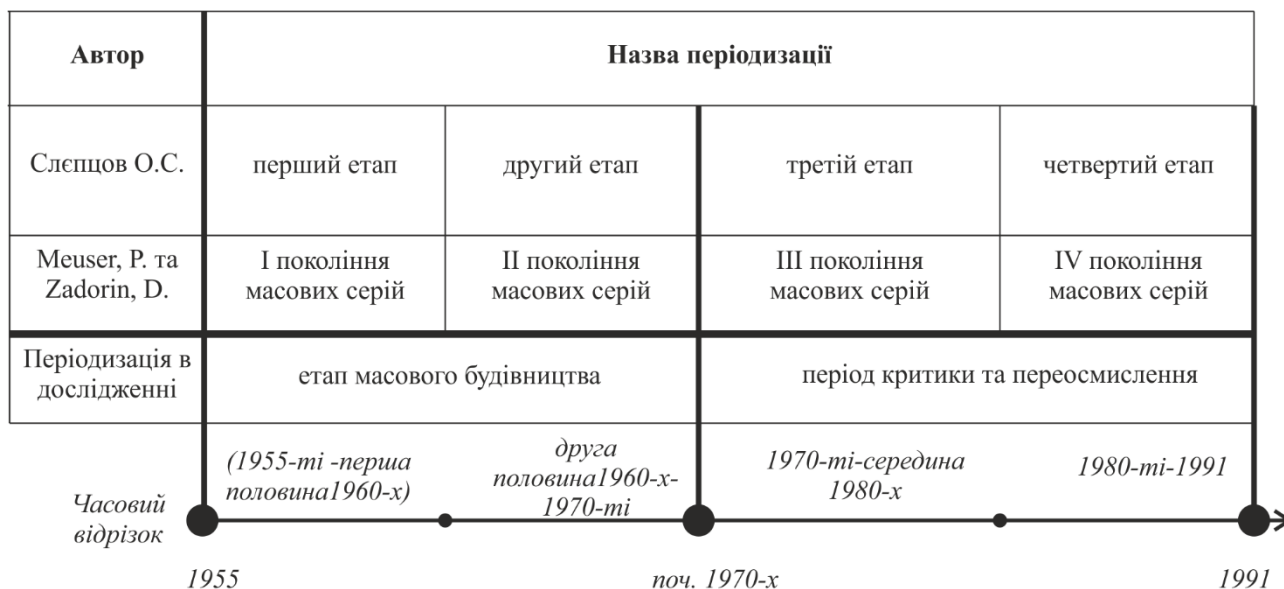

Рис. 1.4. Періодизація індустріального житлового будівництва 1955-1991 рр.

Етап масового будівництва (1955-поч. 1960-х) відзначався розробкою та впровадженням у масове будівництво типових проектів житлових будинків з економічними малими квартирами [19]. 4 листопада 1955 року вийшла постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про усунення надмірностей у проектуванні і будівництві». В цьому документі засуджувалися житлові будинки попередніх років, зведення яких було дорогим через значні декоративні «надмірності». В цей же час постанова закріплювала нові принципи радянської архітектури: «простота, строгість форм та економічність рішень». Фактично даним документом була закріплена ліквідація сталінської архітектури, що ознаменувало початок розвитку масової типової архітектури: на зміну сталінському неокласицизму прийшла епоха типового функціоналізму. Постанова «Про розвиток житлового будівництва в СРСР» 31 липня 1957 року остаточно закріпила нові принципи будівництва та архітектури в СРСР.

Для інтенсифікації темпів зведення житла було обрано метод серійного виробництва типових елементів зі скороченою номенклатурою специфікацій. Стрімке зростання обсягів будівництва спостерігалось з 1956 року в межах шостої п'ятирічки, що мало на меті подолання повоєнної житлової кризи. Пріоритетним завданням визначалася *швидкість зведення*, тоді як питанням енергоефективності, довговічності та комфорту приділялося мінімум уваги [21]. Найбільшого розповсюдження набули три серії 438 (39,3%), 464 (20,8%) та 480 (18,3%) в багатоповерховому житловому фонді держави. За матеріалами несучих конструкцій типові серії поділяють на панельні (47 %), блочні (3 %) та цегляні (50 %) [22].

Загалом всі серії можна розділити на дві категорії за кількістю поверхів: будинки до п'яти поверхів включно (середина - кінець 1950-х) та будинки вище п'яти (з початку 1960-х років). Спочатку зводилися серії до п'яти поверхів, оскільки в такому випадку згідно норм непотрібно було влаштовувати ліфти (на відсутності якого можна було відповідно зекономити). Також таке рішення аргументувалося з точки зору рекомендацій охорони здоров'я, що визначало висоту будинку в п'ять поверхів як максимальну на яку можна було підійматися без шкоди для здоров'я, особливо для людей похилого віку.

Серія 1-438 одна з перших серій «хрущовок», що була розроблена проектною організацією «Гіпроград» (Київ) та її харківською філією. Проекти цієї серії почали зводити з 1958 року. Площа кухні були мінімальними: 5-6 м.кв. Особливість даної серії продиктована трьома поздовжніми несучими стінами, що надавали більшу свободу планувальних рішень та стикування секцій між собою під кутом 90 градусів [23]. Зменшення висоти житлових приміщень до 2,5 метрів було зафіксовано постановою РМ УРСР від 26 травня 1958 р. «Про застосування типових проектів у будівництві». Перша категорія 438 серії (див. Додаток А, Рис. 1.5) складається з будинків 3-5 поверхів, з переважною глибиною рядових секцій 12,62 м та довжиною 16,80-19,71 м, висотою стелі 2,5 метри. Ширина прольоту 6 метрів.

Архітектурні атрибути 438-ї серії (Рис. 1.5) виражені в цегляних фасадах (інколи оздоблених керамікою) та вальмових дахах. Характерними рисами є високі лінійні димарі, що розсікають покрівлю, та вертикальні труби автономних котелень на фасадах. Пластику будівлі доповнюють балкони, декоративна кладка карнизів і металеві елементи огорожень із кронштейнами для квітів.

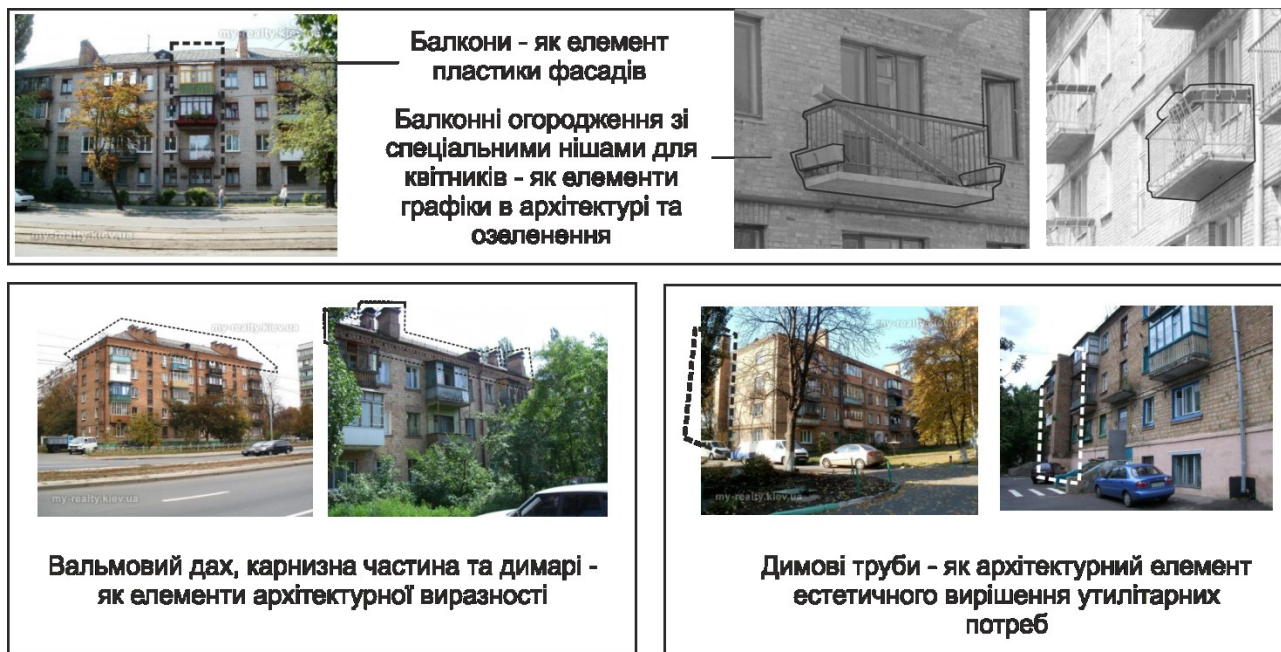

Рис. 1.5. Архітектурні атрибути 438 серії, на основі фото запозичених з [29], [236]

Серія 1-464, розроблена інститутом «Гіпростройіндустрія», започаткувала масове панельне будівництво для пришвидшення темпів зведення житла. Початок спорудження будинків цієї серії розпочався в 1960 році [23]. Її прототипом стали німецькі панельні будинки «plattenbau». В Києві перші п'ятиповерхові серії з'явилися в 1964 році в районах Чоколівка та Відрадний [24]. Це 4-5 поверхові будинки без ліфтів та сміттєпроводів. Конструктивна схема базується на системі несучих поздовжніх і поперечних стін (крок 3,2 та 2,6 м), що забезпечує жорсткість будівлі, але унеможливорює перепланування [23] [22]. Площа кухні 5-6 м.кв. Висота стелі 2,5 м. У всіх секціях передбачені балкони окрім першого поверху (балкони розташовані на панелях шириною 3,2 м).

Архітектура 464-ї серії є суто утилітарною: її виразність обмежена специфікою панельного будівництва (Рис. 1.6). Заводська готовність панелей виключала потребу в додатковому тинькуванні, що зробило видимі стики між ними головним елементом фасадної метрики. Жорстка уніфікація та економія

Рис. 1.6. Архітектурні атрибути 464 серії, на основі фото запозичених з [23] обмежили творчі пошуки архітекторів, через що для індивідуалізації будівель згодом почали використовувати мозаїку та суперграфіку. Характерними рисами серії є плоскі або вальмові дахи, однотипні двостулкові вікна та оздоблення фасадів фарбою, плиткою або гравійною відсипкою.

На цьому етапі основний акцент був зроблений на пошуку оптимальних інженерно-технічних рішень та виборі раціональної технології. Були розроблені стандартні проекти 5-поверхових великопанельних будинків, що відрізнялися дуже економічним плануванням квартир невеликої площі та обмеженістю типових будівель. Цей період відзначався більшою увагою до кількісних показників за рахунок якісних аспектів. Естетична виразність будівель часто залишалася недооціненою або повністю ігнорувалася [19]. Житло даного періоду відносять до *першого покоління стандартизованих будинків*. Результати серійного масового житлового будівництва першого покоління були надто

одноманітними та неадекватно пристосованими до потреб окремих регіонів. Будинки першого покоління характеризуються лінійним стикуванням секцій. Секції були «структурно неподільними». Досягнення варіацій було можливим за рахунок кількості зміни секцій [20].

Масштабні плани по швидкій забудові житлом поставили перед проектувальниками нові виклики, що потребували нових принципів та прийомів при формуванні районів житлової забудови. Саме з ухваленням 4 грудня 1958 р. ЦК КПУ і РМ УРСР постанови «Про заходи з поліпшення справи планування і забудови населених пунктів УРСР» було підкреслено винятково важливе значення *районного планування*. Саме в цей час радянські містобудівники почали розробку концепції нової планувальної одиниці – *мікрорайону*. Як зазначається в багатьох джерелах [25], [21] радянські містобудівники СРСР велику увагу приділяли взаємодії між житловими масивами та природним оточенням, прагнувши розташувати їх поблизу лісів, озер та зелених зон для відокремлення від промислових зон. Цей підхід, взятий за основу радянських мікрорайонів, залишався актуальним до розпаду СРСР. Природні елементи, такі як парки, озера, були ключовими складовими таких житлових комплексів, сприяючи рекреації мешканців. Житлово-експлуатаційні комітети, діючі під централізованою структурою, відповідали за організацію квітників, догляд за дитячими майданчиками, а також за підтриманням парків і зон відпочинку.

З початку 1960-х років для покращення якості житла розпочалося зведення 9–16-поверхових будинків трьох типів: «рядових», «номенклатурних» та експериментальних. *Друге покоління стандартизованих будинків* ознаменувалося прийняттям Постанови Ради Міністрів СРСР № 903 «Про покращення проектної справи в галузі цивільного будівництва, планування та забудови міст» від 21 серпня 1963 р. В даний період стала домінувати чітка ієрархічна фаза розробки проектів з використанням *блокових секцій*. Тобто базовим модулем у формуванні будинку стала блок секція. Щоб позбавитись надмірної лінійності в будинках першого покоління, проектні інститути приступили до розробки поворотних секцій для створення вигнутих форм. Тепер

стало можливим утворювати зигзагоподібну, кільцеподібну або хвилясту форму в плані при формуванні багатосекційного житлового будинку [20]. На даному етапі акцент робився на зверненні уваги на аспекти художньої виразності та композиційних рішень будівель. Проводилася корекція типових проектів з економічними квартирами, розробка та впровадження в будівництво житлових будинків із покращеною плануванням квартир. З'являлися житлові будинки різної кількості поверхів, застосовувався новий метод проектування для серійних будівель з урахуванням кліматичних зон. Проте досягнення різноманітності архітектури споруд поки що не вдавалося [19].

Зі зростанням поверховості до 9-16 поверхів у житлових будинках з'явилися ліфти, вертикальні сміттєпроводи. Планування квартир покращилося: площі приміщень було збільшено, а висоту стель піднято до 2,65 м. Цегляна 87-ма серія, що базувалася на 438-й, отримала поздовжні несучі стіни та кухні площею 7,5-8,5 м². На її основі також створювали проекти для радянської «номенклатури» з підвищеним комфортом, збільшеними вікнами та складними формами в плані [23].

Суттєво змінилася і пластика фасадів завдяки впровадженню лоджій та подовжених балконів, що могли охоплювати від двох до трьох кімнат. На відміну від суцільних вертикальних рядів балконів у п'ятиповерхівках, нові прийоми стикування лоджій суміжних секцій та використання кутових елементів надали будинкам виразного горизонтального членування, що значно збагатило архітектурний образ забудови.

Період критики та переосмислення (1970-ті-1991) представлений *третьим та четвертим поколінням* типових серій. У 1969 році вийшла постанова ЦК КПРС та РМ СРСР «Про заходи щодо покращення якості житлово-цивільного будівництва», що ознаменувало початок поступової відмови від будівництва «хрущовок». На цьому етапі акцент був зроблений на розробці та впровадженні в будівництво нових типових проектів з підвищеним рівнем комфорту для мешканців та високою якістю будівництва житлових будинків [19].

Започаткування *третього покоління стандартизованих будинків* пов'язують з розвитком нових архітектурно-конструктивних систем, в тому числі з адаптацією архітектурно-конструктивно-технологічної системи (АКТС) в 1971 році. Нові стандартизовані серії стали більш складними: з'явилися нові варіанти фасадів, входів, балконів, лоджій, тощо. В даний період базовим модулем при формуванні планувальної структури стала квартира, що дало більшої гнучкості у формуванні житлових секцій [20].

Можна спостерігати підвищення висоти стель до 2,64 м як от в 94-й серії. Серед серій даного періоду можна виділити 94, 96, 134 та БПС. Попри домінування панельного будівництва, архітектори намагалися подолати технічну обмеженість через складне компонування балконів і лоджій, які тепер проектувалися майже для кожної квартири. Пластика фасадів досягалася за рахунок блокування секцій зі зміщенням у плані, їх поворотом під кутом або зміною висотності суміжних блоків, що яскраво простежується у серіях 96 та КТ.

Для урізноманітнення дизайну почали активніше використовувати декоративні засоби: рельєфні геометричні малюнки на бетонних панелях та зміну форми балконів, наприклад, скошені конструкції у 94-й серії. Окремим випадком стали спеціальні регіональні проекти, як-от серія 94-Б для Білої Церкви, де нетипова пластика фасадів була сформована за рахунок використання скошених панелей.

Масова забудова висотністю 9–16 поверхів зумовила появу масштабних дворових просторів із нечіткими межами та низькою щільністю забудови (12–27%). Вільне планування та великі відстані між спорудами призвели до виникнення значних невикористаних площ, за які мешканці не відчували персональної відповідальності. Через відсутність чіткого функціонального зонування двори з мінімальним благоустроєм часто перетворювалися на пустирі, втрачаючи свою роль у громадському житті. Паралельно з деградацією системи комунального обслуговування у 1970-х роках інтерес населення змістився з публічних просторів на облаштування приватних помешкань. Це остаточно нівелювало цінність дворів як місць соціальної взаємодії. [25].

Проте з середини 1980-х передбачалось перехід до регіональних систем проектування та розподілу проектної роботи, що сприятиме зростанню творчої активності місцевих архітекторів та гарантуватиме різноманітність житлових і громадських споруд, враховуючи національні особливості та демографічні вимоги [19].

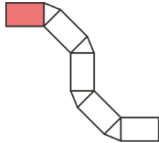

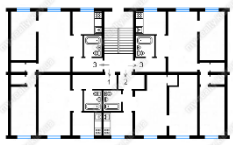

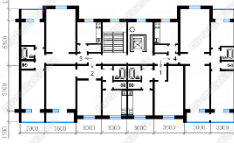

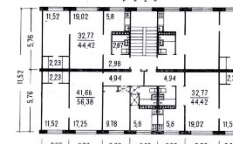
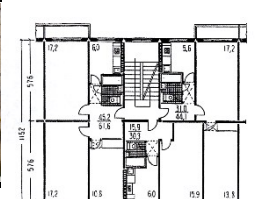
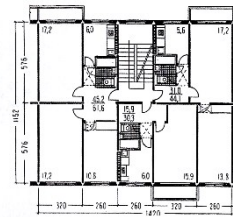

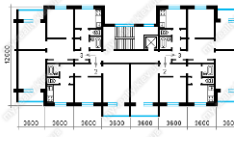
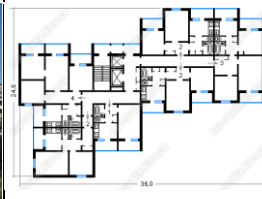
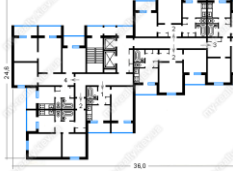
Особливе місце в архітектурі Києва посідає серія КТ, яка акумулювала найкращі планувальні рішення свого часу. Вона вирізнялася продуманим побутовим комфортом – вбудованими шафами, антресолями та спеціальними приміщеннями для візочків на перших поверхах. Художня унікальність серій КТ та Т полягала у використанні решіткових панелей із геометричним орнаментом. Ці візерунки, що нагадують флористичні мотиви, *ймовірно*, були натхненні традиційним українським мистецтвом: вишивкою, розписами та гончарством.

Важливим кроком у розвитку домобудівництва стала серія КП 01.10, де вперше в вітчизняній практиці було спроектовано *квартири для людей з інвалідністю*, що передбачали пандуси, спеціальне обладнання та збільшені санвузли [26]. Разом із серіями Т та АППС ці проекти сформували обличчя пізнього радянського модернізму.

Прийнята у 1986 році програма «Житло-2000» спричинила значний стрибок у темпах будівництва, збільшивши обсяги новобудов на 15% в 1986 - 1987 рр. [27]. Хоча СНіП третього покоління не приніс радикальних інновацій, він закріпив стандарти *підвищеного комфорту*: розширення площ кухонь до 8 м.кв. та масове впровадження електричних плит [20].

Таким чином, еволюція від 1955-го до 1991 року демонструє чіткий зсув парадигми від мінімізації часових та економічних ресурсів на початковому етапі до збільшення комфорту проживання (збільшення площ, висоти стелі, варіативності планувань) та архітектурно-просторової та художньої різноманітності під кінець (Таблиця 1.1).

Таблиця 1.1. Еволюція житлової забудови 1955-1991 рр.

Назва етапів	Етап масового будівництва		Період критики та переосмислення	
	1955-1960-ті	1960-поч.1970-х	Поч.1970-сер. 1980-х	Сер.1980-1991
Часові проміжки				
Планувальний модуль, за Meuser, P. та Zadorin, D. [20]	Секційний будинок 	Будинок, блок-секція 	Блок-секція 	Блок-секція, квартира (об'ємно-планувальний елемент)
Серії	1-438, 1-464, 1-480	1-480А, 1-464А, 87	94,96,134, БПС, КТ, 121	Т, АППС, КП
Поверховість	До 5-ти включно	9-12 поверхів	До 16 поверхів включно	До 25 поверхів включно
Коефіцієнт К1, за даними [28]	$K1=0,75-0,80$	$K1=0,7-0,75$	$K1=0,65-0,60$	$K1=0,50-0,55$
Приклади планування та фасадів будинків	Серія 1-438 [29] 	Серія 87 [23] 	Серія 96 [29] 	КТ-16 [29]
	Серія 1-464 [23], [29] 	Серія 1-464А [20] 	Серія 134 [29] 	Серія Т-1 [29]

За часів масової забудови в СРСР квартири здавалися з мінімальним стандартним рівнем готовності. Оздоблення обмежувалося базовим оштукатурюванням стін з поклейкою дешевих шпалер, бетонною стяжкою з лінолеумом, тощо. Мешканці отримували лише базовий набір сантехніки (унітаз, ванна, мийка), газову або електричну плиту. Дерев'яні вікна та двері мали мінімальні показники звуко- чи теплоізоляції, а радіатори опалення позбавлялися будь-яких засобів регулювання.

Такий підхід змушував громадян самостійно завершувати оздоблювальні роботи, як-от шпалерування та фарбування. Основними причинами такої ситуації були прагнення максимально прискорити темпи заселення. Постійний дефіцит якісних будматеріалів та низька якість робіт спонукали майбутніх мешканців до виправлень та завершення ремонту власними силами. Ідеологічно таку ситуацію підкріплювали концепцією колективізму. Трудова участь майбутніх мешканців у будівництві отримала назву «горьківського методу» (або «самбуду») [30].

Період становлення незалежності (1991 – 2014) відрізняється розвитком ринкових відносин і переходом від масового використання великопанельних конструкцій до впровадження нових конструктивних систем і передових енергозберігаючих технологій, як вітчизняних, так і зарубіжних, в сфері житлового будівництва [31]. З відновленням незалежності України серійне будівництво почало втрачати домінуючу позицію. Хоча у період від 90-х до 2000-х ще продовжувалось будівництво серій житлових будинків. Проте після відновлення незалежності України в 1991 році припинилося державне фінансування масового будівництва житла, і Домобудівельні комбінати, де вироблялись бетонні панелі, почали закриватися один за іншим. Подальше використання панельного будівництва стало практично неможливим, тому основним стало будівництво житлових будинків 87 серії, які виготовлялися із цегли, а також деякі серії із бетонних блоків. Крім того, комбінат Міністерства оборони продовжив виробництво виробів 101 серії. Але значного поширення

саме в цей період отримало будівництво житла саме за індивідуальними проектами, зокрема будівництво монолітних будинків [32].

На цьому етапі розвитку житлового будівництва в Україні сім'ї вже самостійно можуть формувати вимоги до планування житла, використовуючи в тому числі каркасно-монолітну систему, яка надає багато можливостей для індивідуального планування і забезпечує різноманітність житлових будівель. Рівень комфорту в житлі почав визначатися фінансовими можливостями громадян і вибором різних параметрів житла, що відповідають їх потребам, а процес будівництва здійснюється різними підрозділами з різною структурою та формою власності [31]. Таким чином, на ринку житла сформувалися категорії рівня комфорту, що умовно називають «економ», «комфорт», «бізнес», «преміум», тощо.

На початку 1990-х років в Україні виникла потреба у створенні нових генпланів для міст України, оскільки попередні генплани, створені у 1960-1980 -х, втратили актуальність через закінчення їхнього строку дії та змін у формах власності, соціальній структурі населення та темпах народжуваності. Також виникли відхилення у фактичних показниках порівняно із запроєктованими, а також виникла потреба у більш ефективному використанні земель та у покращенні взаємодії міських інфраструктурних систем [33].

З відновленням незалежності України типове радянське будівництво поступилося місцем *індивідуальному проектуванню*. Архітектори здобули творчу свободу, що призвело до «стильового плюралізму», де поряд із новаторськими концепціями почали домінувати інтерпретації історичних стилів – від готики та українського бароко до ар-деко й постмодернізму [34]. Історизм став характерним для міст із давньою спадщиною (Київ, Львів), тоді як у Дніпрі та Харкові він набув «інтернаціонального» постмодерністського характеру [35].

Поступово в сучасній українській архітектурі модерністичне спрямування витісняє підхід історизму. Наприклад, аналіз екстер'єрів середньої поверховості Львову періоду 2010-2015 рр. показує, що вже на 2015 р. частка житлових будинків в неомодернізмі склала 60% [36]. *Монотонна фонові забудова*, за

визначенням А. Павліва [36], характеризується метрично-ритмічними композиціями фасадів, повторюваними рядами вікон, балконів і лоджій, а також використанням поліхромії. Цей тип забудови є масовим для багатьох міст України: від київських ЖК «Нивки-Парк» та «LaLaLand» до житлових будинків Полтави на площі Павленківській чи вулиці Олександра Оксанченка.

Проте сучасна фоновіа забудова багато в чому наслідує радянську масову архітектуру, оскільки її образ диктується передусім *економічними інтересами* забудовника. Великий відсоток будівель типової фоновіа забудови позбавляють цілі житлові квартали ідентичності. Для компенсації естетичного дефіциту архітектори знову вдаються до декоративних засобів – поліхромії та муралів, як це реалізовано, наприклад, у ЖК Family Park або в селі Розсошенці. Наявність подібних тенденцій свідчить про живучість «радянського підходу» навіть у сучасному будівництві. Саме тому питання *ідентичності* забудови має стати ключовим під час стратегічного планування повоєнної відбудови України.

Від 2005 року відбулося офіційне розділення житла на комерційне (I категорія) та соціальне (II категорія). *Політика ущільнення міської забудови* призвела до появи нових житлових об'єктів усередині існуючих кварталів, які часто дисонують з навколишнім середовищем, що призводить до *хаотичної забудови*, та перевантаження інженерних мереж транспортних та пішохідних комунікацій. Загальноприйнятою стала тенденція здачі квартир комерційного житла у «чорновому» вигляді без фінішного оздоблення, що змушує мешканців самостійно інвестувати значні кошти в створення комфорту, продовжуючи традицію «методу народного будівництва» в сучасних умовах.

В сучасному житловому будівництві пережитки минулого також зустрічаються і в планувальних рішеннях квартир. Сучасне будівництво на базі типових конструкцій зазвичай залишається схожим на типові серії, існує лише збільшення площі з метою створення більшого комфорту, хоча жорстка конструктивна система може не повністю задовольняти споживача. Будинки цього періоду мають різні конструктивні рішення, включаючи поперечні несучі стіни, поздовжні стіни та каркасно-монолітну систему. Планувальна схема з

поперечними стінами застосовується з кроком 6,0, 6,60 і 7,20, а поздовжні стіни – з кроком 6,00, 6,60 та 7,20 [37].

Інколи квартири від забудовниками мають ряд *ергономічних недоліків*. Особливо простежується тенденція до формування п'ятикутних приміщень через намагання оптимізації площ. Проте такі рішення ускладнюють розташування меблів. Зустрічаються непропорційно витягнуті приміщення, що задовольняють нормативну площу але є некомфортними для перебування та функціонування. Загалом рівень якості планувальних рішень квартир у вітчизняному просторі часто зводяться до задоволення нормативних площ, а ергономіка простору може бути недопрацьована. Певну роль в проблемі ергономіки житла відіграє можливість здачі помешкань в чорновому вигляді від забудовника. В такому вигляді звичайний споживач не може оцінити функціональність простору, що була недопрацьована проєктантом.

З іншого боку, мешканці намагаються підвищити рівень комфорту шляхом перепланування. Типовим прикладом *адаптації* житла є об'єднання балкону з суміжними приміщеннями задля збільшення площі. Поширеним прикладом є використання балкону як складського приміщення через відсутність обслуговуючої площі в помешканні: гардеробних, комор, тощо. Таким чином в українських реаліях статус балкону перейшов з чіткої категорії «літнього приміщення» в категорію універсального приміщення.

Поступове підвищення нормативних показників щодо теплотехнічних характеристик будівель ознаменувалося масовим переходом до зовнішнього утеплення фасадів через посилення вимог до енергоефективності. Однак прагнення забудовників зекономити на оздобленні призвело до появи ознак *кітч*: використання пінопластової ліпнини, пофарбованого профнастилу та металочерепиці для імітації «високої» архітектури. Така економія на матеріалах спровокувала зростання циклічних експлуатаційних витрат через швидке розтріскування штукатурки та вицвітання фасадів.

Етап кризового житлового будівництва 2014-2022 рр. Початкова реакція держави на масове переміщення була ситуативною. Основним рішенням

стало створення тимчасових модульних містечок за підтримки міжнародних партнерів (зокрема, GIZ). Цей підхід забезпечував швидке розселення, але не пропонував довгострокових рішень. Відбулася спроба переходу до довгострокових стратегій шляхом інтеграції ВПО у державні програми, такі як «Доступне житло» (50% компенсації вартості) та пільгове іпотечне кредитування. Головною перешкодою для їх масового застосування стало хронічне недофінансування.

Даний період приніс суттєві зміни, підкріплені новими державними будівельними нормами, що орієнтуються на європейські стандарти. Певну роль відіграло запровадження безвізового режиму між Україною та Європейським Союзом у 2017 році. На житловому ринку розпочався поступовий перехід від розрахунку квартир за кількістю кімнат до *позиціонування за кількістю спалень*. Стало дозволено проєктувати кухні в багатокімнатних квартирах, об'єднані з вітальнями (так звані «європланування»), що раніше було обмежено. В архітектурі фасадів почали домінувати довговічні матеріали, такі як клінкерна цегла, металеві панелі та бетонна плитка, а індивідуальне поквартирне опалення стало масовим явищем.

Етап відновлення в умовах невизначеності. Повномасштабне вторгнення спричинило гуманітарну катастрофу, зруйнувавши частину ринку житла та примноживши кількість ВПО. Держава була змушена повернутися до екстрених заходів (нові модульні містечка, місця компактного проживання). Хоча модульне житло використовується з 2014 року, воно лишається лише дорогою тимчасовою альтернативою, де вартість одного модуля часто наближається до ціни повноцінної однокімнатної квартири [38]. Водночас було ініційовано нову програму пільгової іпотеки «єОселя», адаптовану до умов воєнного стану.

У квітні 2022 року було анонсовано масштабну програму будівництва постійного житла для ВПО у 15 областях та Києві [39]. В програмі зазначається, що переселенці, кількість яких перевищила вже два мільйони, потребують 600 тисяч квартир. Згідно самих житлових будинків було сказано, що житлові

комплекси налічуватимуть від трьох до п'яти поверхів, а в кожному житловому комплексі обов'язково буде передбачене бомбосховище. Також був представлений мінімальний набір зручностей, що повинні бути передбачені в квартирах: на кухні передбачається електроплита з витяжкою, нержавіюча мийка, стіл та стільці; в спальних кімнатах – матраци; в дитячій – полуторний матрац, стілець та вбудований стіл. Квартири будуть перебувати в державній власності та надаватись переселенцям згідно черг на отримання житла. Окрім державних ініціатив, виникають проекти громадських об'єднань та приватних інвесторів, як-от багатоквартирний будинок на Вінниччині [40], проте подібна архітектура зазвичай продиктована максимальною економією.

Процес виділення земель під будівництво для ВПО активно триває у Полтаві (мікрорайон Лазурний, територія артскладів), Хмельницькому, Кропивницькому та Рівному [41], [42], [43], [44]. Проєкт у Лазурному, що передбачає лінійне стикування ідентичних секцій без соціальної інфраструктури, зазнає критику через подібність до радянських «спальників», що створює ризик появи депресивних районів [45], [46]. Більш варіативним виглядає концепт для артскладів від компаній «Авантаж» та «Стандарт Буд», де застосовано квартальний принцип [47], [48]. Прикладом якісної альтернативи є житло для реабілітаційного центру у Львові від бюро Drozdov & Partners, де архітектори комплексно врахували рельєф, розвиток району та потреби пацієнтів центру «Незламні» [49].

Сучасні архітектурні студії пропонують радикальне переосмислення житла. Archimatika у проєкті «Початок» пропонує об'єднати секції навколо єдиного відкритого комунікаційного ядра, що економить ресурси на ліфтах, інженерії та опаленні [50]. Команда DRAG акцентує на диференціації просторів (від приватних до громадських), гнучких плануваннях із можливістю об'єднання квартир та адаптації перших поверхів під бізнес [51]. Технологічне оновлення ринку включає використання CLT-панелей у Чернігові, що здатні служити до 100 років [52], та впровадження швидких prefab-технологій (Well-being ConTech) у Львові та Ірпені. Крім того, в Україні розпочато тестування 3D-друку: у Львові

зводиться навчальний заклад, а архітектори пропонують використовувати цю технологію для відновлення зруйнованих секцій панельних будинків.

Зарубіжний досвід. Логіка повоєнного відновлення в зарубіжних країнах засвідчує подібну траєкторію зміни архітектурних парадигм. Після закінчення Другої світової війни багато країн стикнулися з гострою житловою кризою. Житлова криза була в різній мірі спричинена руйнаціями, нестачею житла та загостренням міграційних процесів. Але часто фахівці зазначають відмінності між країнами саме у підходах до повоєнного відновлення. Наприклад, у Західній та Східній Європі післявоєнна відбудова міст відрізнялася: на Заході старанно відновлювали історичний образ центральних частин міст, тоді як на Сході, підтримуючи радянські тенденції, акцент робився на новій забудові в дусі комуністичної ідеології, пропагуючи її як «нове», «краще», «прогресивне», а попереднє вважалось застарілим; інтерес до власної історичної унікальності в Східній Європі почав зростати після 1990-х років, коли місцеві партійні важелі втратили вплив та Варшавський договір розпався, хоча Польща була винятком, починаючи широкомасштабні реставраційні роботи вже після Другої світової війни [53].

В кожній країні була власна специфіка на початковому етапові повоєнного відновлення. Наприклад, у Північній Америці міста США та Канади не зазнали руйнувань через війну, проте урбанізація тут розвивалась активніше через зростання промисловості, приваблюючи нових робітників. Тому питання технологічної, функціональної та бюджетної житлової забудови стали важливими як в Європі, так і в Північній Америці [53].

Західноєвропейсько-північноамериканська архітектура після Другої світової війни розвивалася, використовуючи принципи функціоналізму та естетичні аспекти, що призвели до формування різноманітних стильових напрямків, об'єднаних спільним соціально-індустріальним контекстом, і увійшла у Інтернаціональний модернізм як домінуюче явище, що охопило не лише Захід, але й СРСР та країни, які потрапили в радянську політичну сферу [53].

Серед знакових житлових будівель повоєнного періоду часто виокремлюють Житлову одиницю побудованої в 1945-1952 роках за проектом Ле Корбюзьє. На цьому прикладі можна прогледіти намагання фахівців у пошуках нових методів будівництва та формах організації індивідуального та публічного просторів у одній будівлі. Будівля являє собою поліфункціональну структуру, що окрім житлових приміщень включає всі необхідні зони соціального обслуговування, простори для відпочинку та комунікації. І тут можна простежити різницю у підходах до пошуку нового бачення організації житлового простору між Західною Європою та Східною. Автор статті [53] зазначає, що радянська архітектурна концепція, дотримуючись принципів доступності інфраструктури, у своєму початковому етапі в основному уникала поліфункціональних споруд, розміщуючи суспільні функції лише на перших поверхах, при цьому не використовувала дахи для суспільних зон тощо.

Шлях країн у формування житлової забудови має спільні риси. Серед методів масового будівництва так само як і в СРСР був обраний індустріальний метод, відбувалися пошуки нових архітектурних рішень та технологій будівництва. Загалом еволюція повоєнної житлової забудови відбувалася поступово. В *50-х роках* активно почалося будівництво типовими будинками з малометражними квартирами на основі індустріального методу будівництва. З *початку 60-х* гостра нестача житла була фактично закрита і розпочався процес вдосконалення та професійного зростання у питаннях формування житлового середовища. До кінця 60-х років в країнах Європи домінувала вільна мікрорайонна забудова, підвищена поверховість, одноманітність планувальних рішень квартир, оскільки підґрунтям подібних тенденцій слугували засади Афіньської хартії [54].

В 1970-х роках відбувся розрив у подальшому розвитку житлового сектору в країнах із плановою та ринковою економікою. На заході, коли вже було переборено проблему нестачі житла, увага переключилася на якість житла, де обговорення урбаністичних проектів стало більш демократичним. Традиційний метод «згори» у вирішенні містобудівних завдань був замінений на «знизу»,

підтримуваний вимогами потенційних споживачів житла. Поняття «якість житла» стало включати у себе не лише комфорт усередині житла, а й особливості оточуючого середовища та його обслуговування. Важливими стали соціально-психологічні фактори, такі як безпека та сусідські відносини, що стали невід'ємними частинами соціально гуманного житла. Архітектори відмовилися від концепції мікрорайону на користь поняття *житлового середовища*, що сприяло створенню привабливих нових житлових кварталів у багатьох країнах, таких як Австрія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Данія, Великобританія, Іспанія та інші [54].

Аналіз європейського досвіду повоєнного відновлення та сучасного житлового будівництва дозволяє виділити ключові стратегії, актуальні для України. У *Нідерландах*, що мають найвищу частку соціального житла (29% на 2023 р.) [55], успіх житлової політики базувався на діяльності приватних житлових спілок, державній підтримці інновацій та партисипації мешканців [54]. Після 1946 р. відбувся перехід від кількісних до якісних показників [56], [57], що втілювалося у поширенні збірних систем та типових планів секцій, як-от тип E3 (Keuzerplan P45.001) площею 50-70 м² (Рис. 1.7) [58]. Архітектурна ідентичність країни формувалася через використання цегли, скатних дахів та контрастних віконних обрамлень (Рис. 1.8) [59]. Досвід мікрорайону *Vijlmermeer* продемонстрував ризики дешевого доступного житла у вигляді монотонної модерністської забудови, що призвели до маргіналізації та необхідності подальшої *гуманізації* середовища через зміну типології [60]. Сучасна забудова Амстердаму (райони *Java-eiland*, *Ijburg*) базується на принципах змінної поверховості, варіативності фасадів та комбінуванні багатоквартирного житла з блокованим (Рис. 1.9).

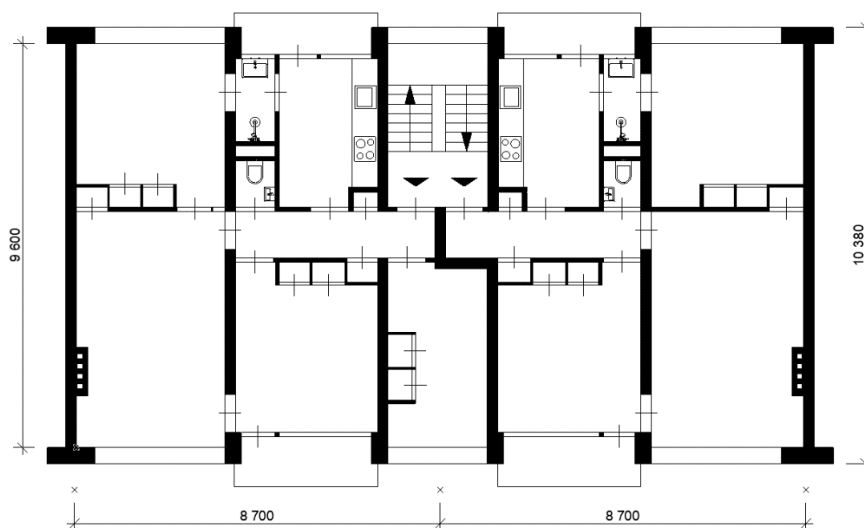

Рис. 1.7. План секції типу Е3 (на основі ст.306 [56])

Рис. 1.8. Історичні фото повоєнної житлової забудови в Нідерландах, запозичено з [59]

При проведенні аналізу сучасної житлової архітектури Нідерландів (Рис. 1.9) спостерігаються наступні принципи у формуванні житлових утворень: змінна поверховість (переважно середня), комбінування різних типів житлових будинків між собою, варіативне вирішення фасадів. Сучасна архітектура Нідерландів насичена контрастними рішеннями в архітектурі як на рівні стилізації фасадів, так і на рівні побудови архітектурної тектоніки. Для сучасної архітектури Амстердаму характерні контрастні яскраві вирішення фасадів (Рис. 1.9а). Часто в одному житловому утворенні комбінується багатоквартирне житло з блокованим.

Рис. 1.9. Житлова забудова міста Амстердам: а – житло 1998-2000 рр. району Java-eiland, б – житло 2007 р. району Ijburg, в – житло 2015-2019 району Sportheldenbuurt

Блоковане житло може бути інтегрованим в периметральну забудову в комбінуванні з багатоповерховою забудовою (Рис. 1.9а), розташовуватися всередині периметрального простору або одночасно задовольняти дві попередні умови (Рис. 1.9б). Зустрічається варіант при якому поряд з багатоповерховим житлом розташовується блоковане окремо (Рис. 1.9в). Різноманіття фасадних вирішень в сучасній житловій архітектурі відображає та продовжує багатовікові національні традиції Амстердаму, що можна простежити на прикладі контрастних різнокольорових фасадах будинків історичної частини міста, зокрема по вулиці Damrak та інших. Особливої уваги заслуговує застосування червоної цегли. Велика частка фасадів будівель сучасних районів міста виконана саме в цеглі теракотових відтінків (Рис. 1.10). Можна підсумувати, що червона цегла виступає характерним архітектурним атрибутом Амстердаму та засобом збереження автентичності міського середовища.

За останні 5 років спостерігається тенденція до будівництва багатоповерхового житла, архітектура яких є більш «інтернаціональною», наприклад як от в нових районах Sportheldenbuurt, Cruquiseiland (Рис. 1.11). З характерних атрибутів національних традицій залишається використання цегли, але переважно вже світлих нетеракотових відтінків.

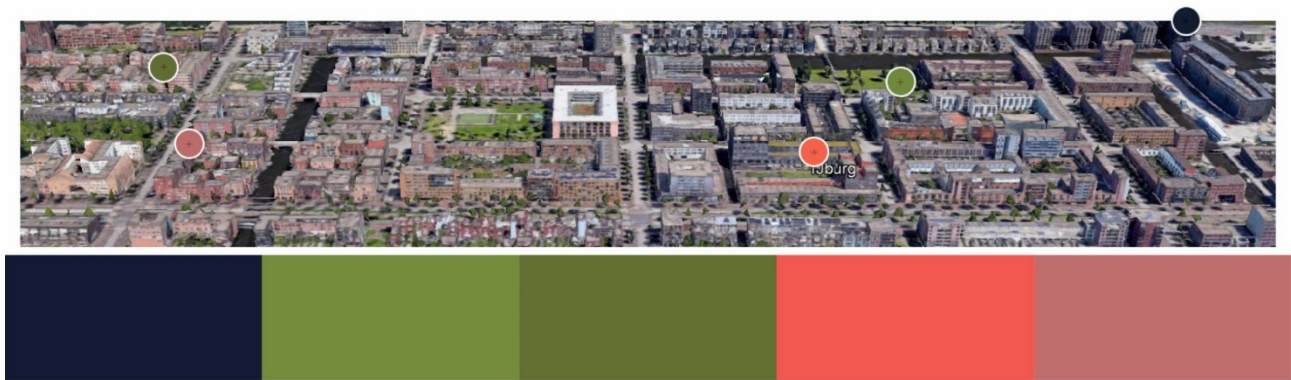

Рис. 1.10. Гармонізація кольорів фрагменту міської панорами районів IJburg West та Haveneiland West (2006-2019 рр. спорудження) за допомогою сервісів Adobe Color та Google Earth Pro

Рис. 1.11. Житлова забудова Амстердаму: а – багатоповерхове житло 2019 р. району Sportheldenbuurt, б – житло 2018 р. району Cruquiuseiland

Рівень уваги Нідерландів до потреб різних груп населення доволі значний. Наприклад, житлова асоціація Nabion трансформувала існуюче житло для людей похилого віку з акцентуванням на якості житла, а не на потребі в опіці з залученням різних стейкхолдерів до формування майбутнього розвитку житлового середовища [61]. Увага до потреб людей похилого віку поступово зростає в Нідерландах на прикладі вже реалізованих проектів та поточних дослідженнях.

У Данії (Копенгаген) сучасні житлові райони, зокрема Ørestad, характеризуються новаторськими формотворчими рішеннями та периметральною забудовою зі змінною поверховістю (Рис. 1.12). Проте критичний аналіз району Ørestad вказує на ризики орієнтування розвитку «під ринок», що може негативно впливати на якість публічних просторів [62]. Аналогічні тенденції спостерігаються у *Великобританії*, де для Лондона

характерне використання натуральних матеріалів (цегли) та створення висотних доміант у структурі середньоповерхових кварталів (Рис. 1.13).

Рис. 1.12. Житлова забудова району Ørestad, Копенгаген: а – забудова 2019 р., б – забудова 2020 р., в – забудова 2013-2018 рр.

Рис. 1.13. Житлова забудова Лондона, Великобританія: а – житло 2017 р. району Surrey Quays, б – житло 2019 р. району Fish Island, в – житло 2019 р. району Chobham Manor

Серед особливостей архітектури житлових будинків Лондона можна виділити використання природних матеріалів, особливо цегли різних відтінків (в тому числі темних) в опорядженні фасадів. Також при формуванні житлового кварталу британці використовують комбінування різних типів забудови (багатоквартирного та блокованого) (Рис. 1.13в). А також розташовують висотні будинки (вище 10 поверхів) розосереджено в планувальній структурі міста для створення висотних доміант (Рис. 1.13а).

Кожна країна має власні особливості але можна простежити узагальнені тенденції розвитку житлового господарства на основі статистичних даних проілюстрованих І.П. Гнесем в своїй монографії [54]. За типом житлових будинків в країнах Євросоюзу домінують багатоквартирні будинки, на другому місці – однородинні будинки, на третьому – блоковані будинки. В

постсоціалістичних країнах частка перенаселених осель значно більша. Середня чисельність європейського домогосподарства поступово зменшується: в багатьох країнах в структурі домогосподарств переважають сім'ї з 1-2 осіб. Автор припускає, що сучасним стандартом рівня житлової забезпеченості можна вважати 2 кімнати на одного мешканця, в тому числі як орієнтир наслідування для кандидата на членство в Євросоюзі – Україні. Середня площа житлових одиниць в країнах Євросоюзу майже в півтора рази більша ніж в постсоціалістичних. Поверховість західноєвропейського житла складає в більшості з малоповерхового житла до 5 поверхів включно.

Фундаментальною відмінністю європейської житлової політики від сучасного українського контексту є впровадження моделі *змішаного житла* (англ. *mixed housing*), що базується на соціальній та типологічній диверсифікації. На відміну від української практики створення монофункціональних житлових комплексів єдиного комерційного класу, європейський підхід передбачає поєднання різних форм власності (соціальне, орендне, приватне) та типологій (багатоквартирне, блоковане, індивідуальне) у межах певної планувальної одиниці. Узагальнення типологічної структури периметральної забудови представлено на Рис. 1.14. Систематизація типів поєднання різних типів забудови на прикладі багатоквартирної та блокованої представлено на Рис. 1.15.

Отже, світовий досвід вартий врахування при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні. В зарубіжній житловій архітектурі спостерігаються наступні тенденції: змінна середня поверховість, комбінування різної типології житла, переважання периметральної забудови, варіативність фасадних вирішень будівель, цілісність архітектурно-просторової композиції в тому числі на рівні планувальної структури міста. Подібні композиційні принципи можуть урізноманітнити українську житлову архітектуру.

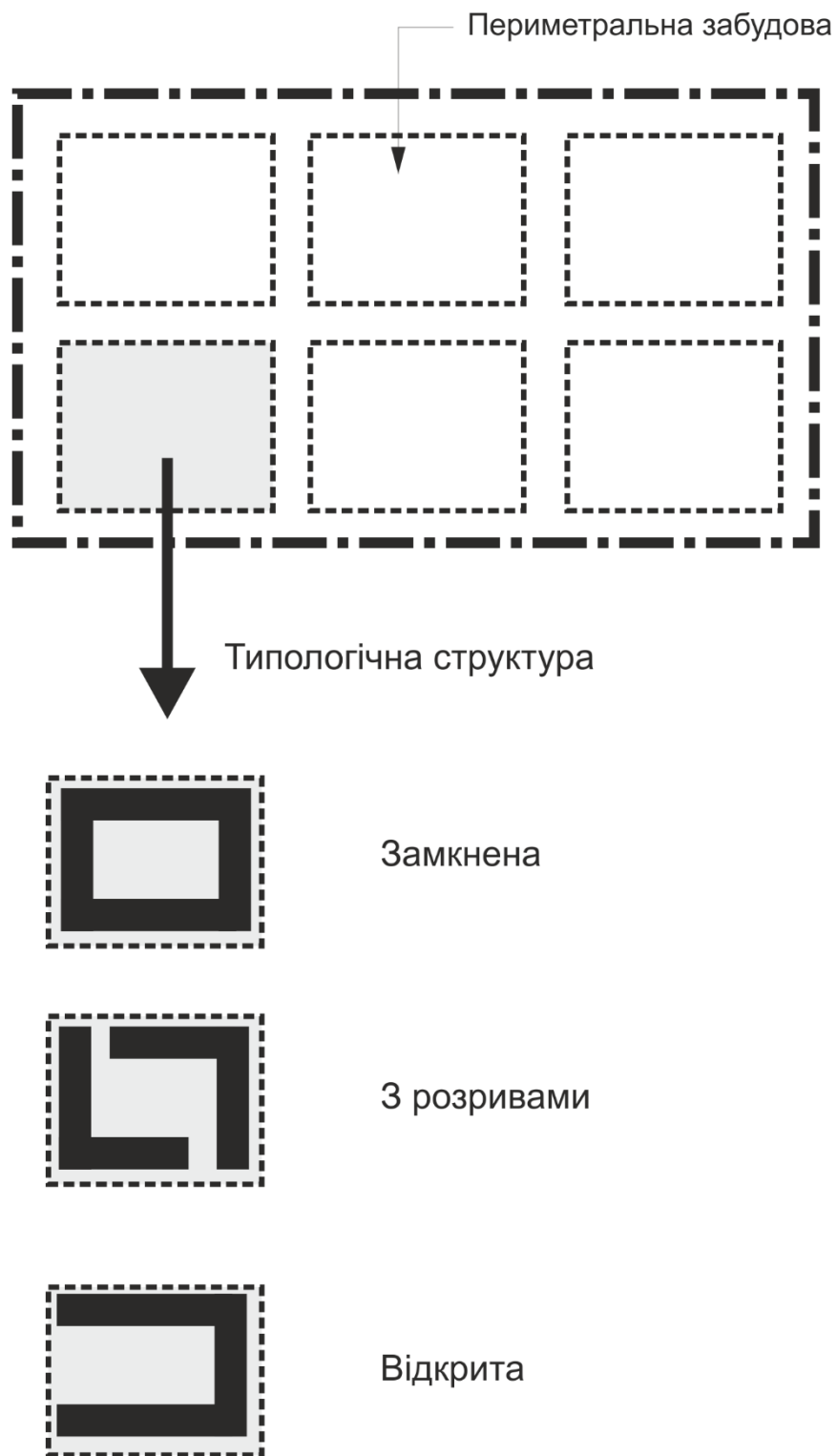

Рис. 1.14. Типологія планувальної структури периметральної забудови

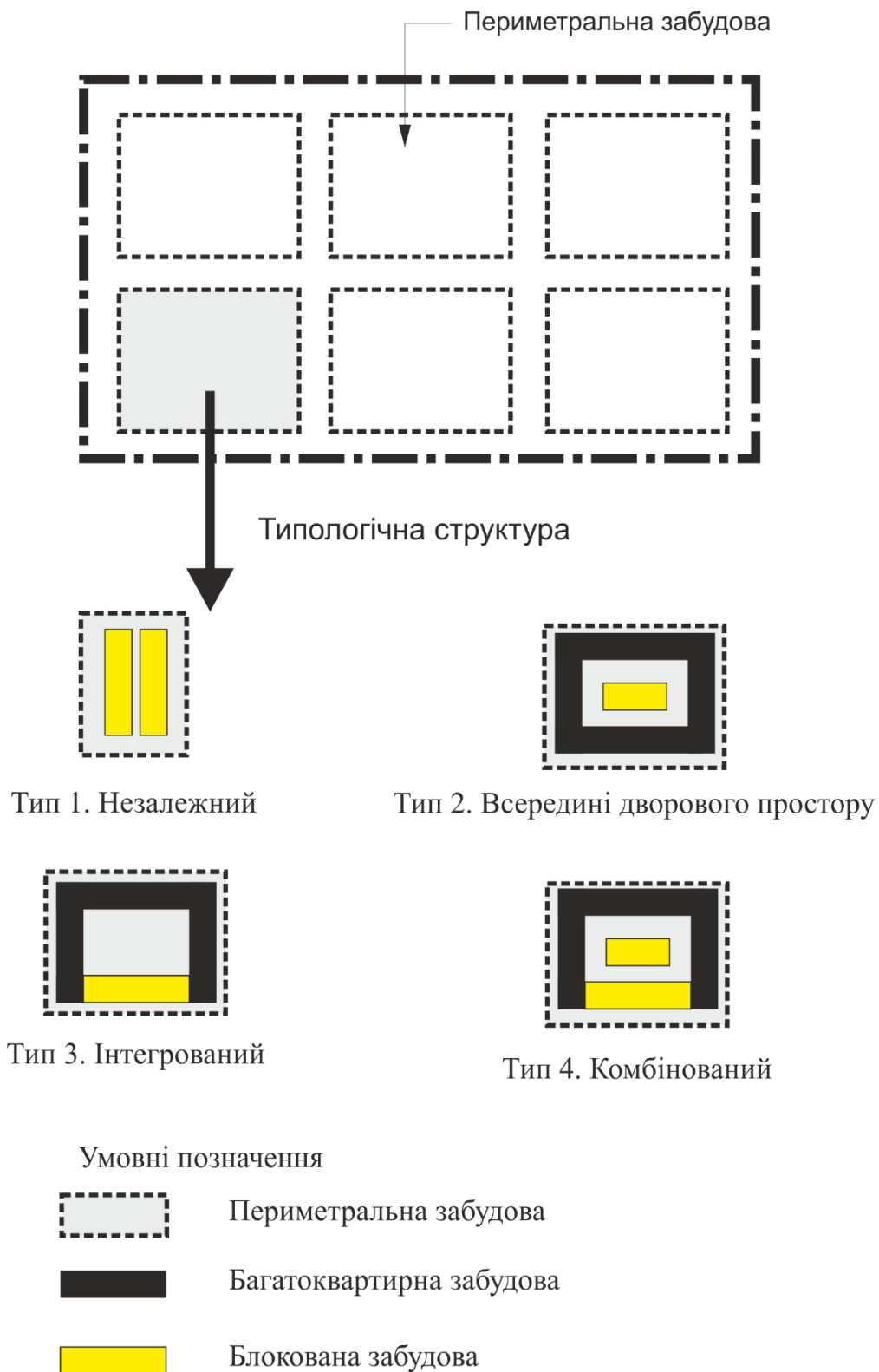

Рис. 1.15. Просторове поєднання різних типів житла на прикладі багатоквартирної та блокованої забудови

На початкових етапах повоєнного періоду увага до національних традицій в країнах було виразна, але поступово почала проявлятися менше. Архітектура останніх років стає «інтернаціональною». Житлове середовище починає ставати схожим навіть на рівні різних країн. Подібна тенденція може привезти до одноманітності середовища. Рішенням може стати врахування національних, регіональних та локальних особливостей контексту в якому планується будівництво житла. Автор вважає, що підхід *контекстуальної архітектури* повинен бути ключовим при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні.

Як показує практика на основі висвітлених прикладів, при орієнтуванні розвитку житлових районів «під ринок» або пріоритизації економічних показників страждають в першу чергу соціальні аспекти майбутніх районів. Відповідно основним визначальним показником при плануванні районів має бути врахування людських цінностей, що передбачається *принципом людиноцентричності*. Принцип людиноцентричності – це підхід в проектуванні, що визначає потреби та вподобання людей найвищою цінністю. Варто розуміти, що від створеного житлового середовища буде залежати рівень вибудовування соціальних зв'язків, що безпосередньо будуть впливати на якість життя проживаючих.

1.2. Соціально-економічні передумови формування нової повоєнної житлової забудови

В умовах повномасштабної війни з 2022 року територія України перебуває в стані постійної руйнації. Станом на кінець травня 2023 року сума прямих збитків, завданих житловому фонду України, перевищила 54 млрд доларів США [63]. Це становить понад третину загального обсягу втрат інфраструктури та активів країни. На початку 2024 року сума збитків складала 58,9 млрд доларів [64], а в листопаді 2024 року зросла до 60 млрд доларів [65]. Таким чином, динаміка витрат на житловий фонд демонструє сталу домінуючу позицію цього сектора в загальній структурі прямих збитків інфраструктури України, завданих війною (Рис. 1.16).

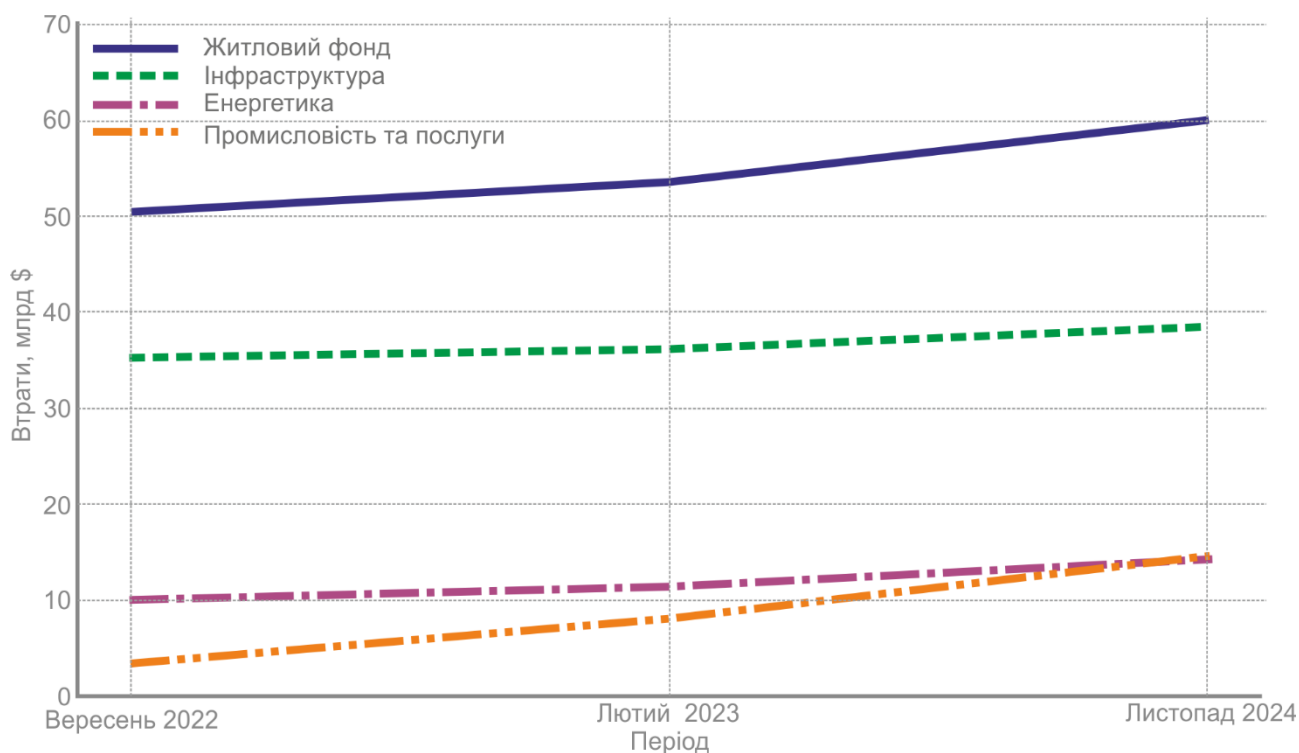

Рис. 1.16. Втрати житлового фонду в порівнянні зі збитками інших секторів інфраструктури, на основі даних [239, 240, 65]

Станом на листопад 2024 року частка зруйнованого житла склала 9% від загального житлового фонду країни (загальна площа житлового фонду України приймається приблизно на рівні 1 млрд м.кв.). Отже, можна констатувати, що спостерігається стійка тенденція зростання руйнації, що відображає тривалу

інтенсивність обстрілів, значний масштаб пошкоджень та критичну потребу в реконструкції (Рис. 1.17).

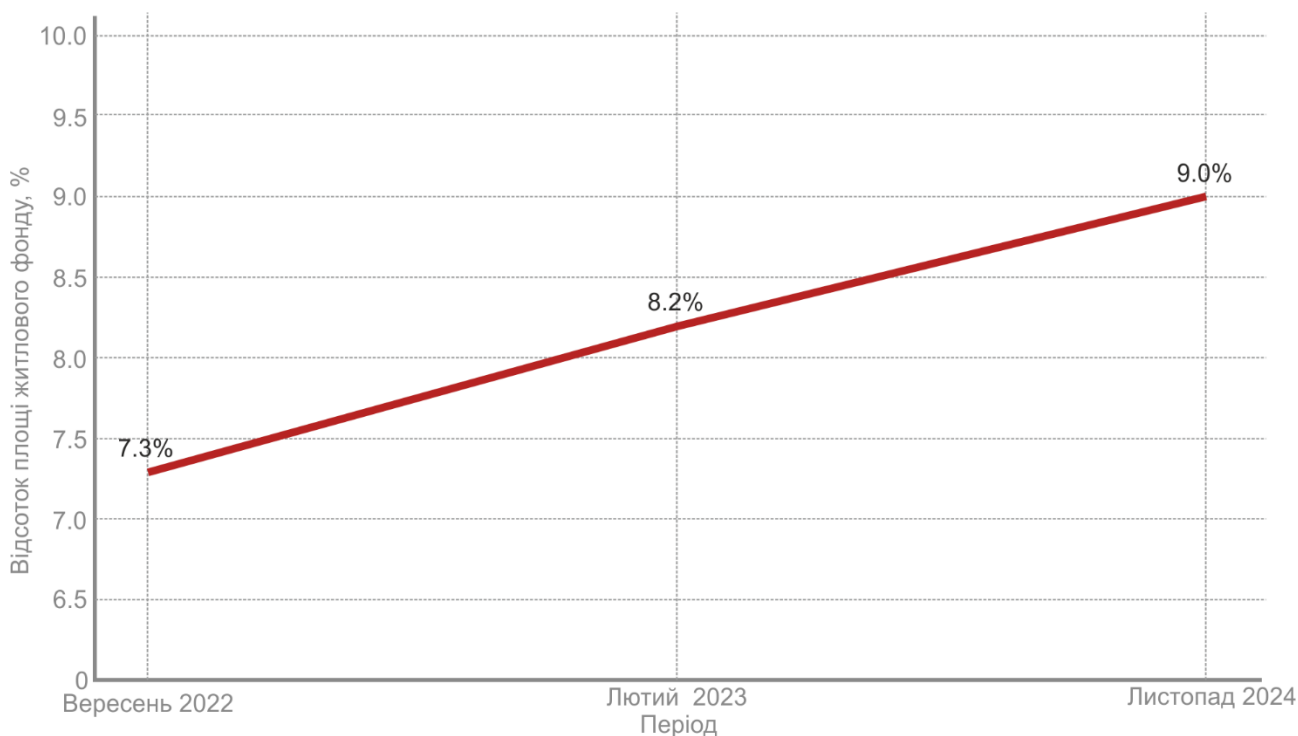
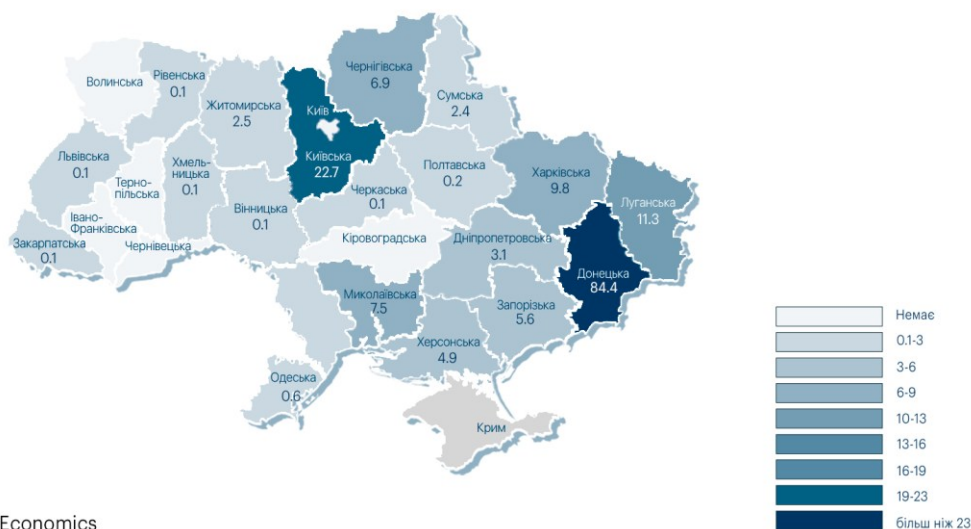

Рис. 1.17. Динаміка збільшення частки зруйнованого або пошкодженого житла від загальної площі житлового фонду України 2022-2024 рр. [239, 240, 65]

За оцінками KSE Institute [63], найбільших втрат зазнали багатоквартирні будинки – 18,6 тисяч об'єктів, з яких 13,2 тисячі було пошкоджено, а 5,4 тисячі – повністю зруйновано, на суму 46,6 млрд доларів. Прямі збитки від руйнування та пошкодження понад 144 тисяч приватних будинків оцінено у 7 млрд доларів, а втрати 345 гуртожитків – у 0,5 млрд доларів. Загальна кількість пошкоджених або зруйнованих об'єктів житлового фонду перевищила 163 тисячі, що становить 87 млн м² – близько 8,6% загальної площі житлового фонду країни. Найбільших руйнувань зазнали Донецька, Луганська, Харківська, Київська, Миколаївська та Чернігівська області (Рис. 1.18). Окремі міста, такі як Сєверодонецьк, Бахмут і Мар'їнка, втратили практично весь житловий фонд.

Розподіл областей за кількістю зруйнованого або пошкодженого житла, тис. од.

Source: Kyiv School of Economics

Рис. 1.18. Розподіл областей за кількістю зруйнованого або пошкодженого житла, запозичено з [63]

Порівняння на Рис. 1.19 ілюструє масштабність житлових втрат: *сукупна площа зруйнованого або пошкодженого житла вже перевищує обсяги нового житлового будівництва, накопиченого за останні сім років до початку вторгнення*. Таким чином, для забезпечення лише відновлення довоєнного рівня житлового фонду необхідно відтворити обсяг будівництва, що дорівнює або навіть перевищує продуктивність цілого житлового сектора за майже десятирічний період. Це підтверджує критичну потребу в масштабних і системних рішеннях у сфері повоєнного житлового відновлення.

З повномасштабним вторгненням відбулися зміни на ринку нерухомості: квартири купують переважно для власного проживання, а не як інвестиційний інструмент чи спосіб заробити [66]. Міграційні процеси вплинули на нерівномірність попиту житла відносно близькості/віддаленості до епіцентру бойових дій на сході та загрози зі сторони агресора: попит у західних та центральних областях істотно зріс (Рис. 1.20).

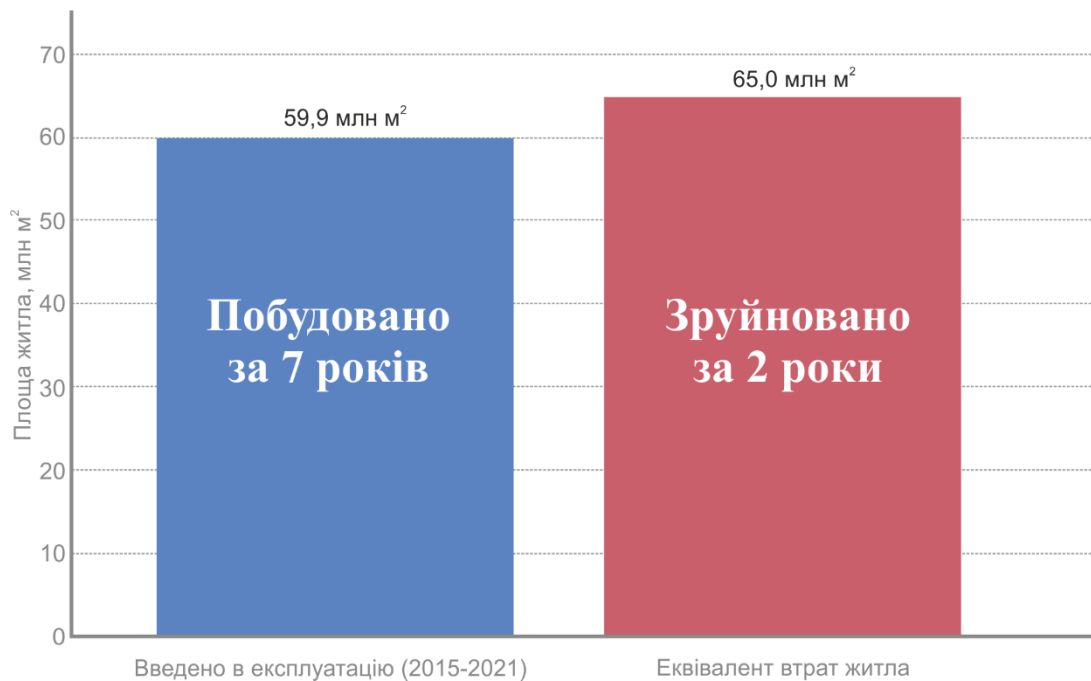

Рис. 1.19. Порівняння сукупності площі житла, введеного в експлуатацію у 2015-2021 рр. за даними Держстату [238] та еквівалентної площі зруйнованого та пошкодженого житла станом на 2024 рік за даними KSE Institute в Україні [65]

В медіа-ресурсах [66], [67], що спираються на дані девелоперів будівельних компаній та експертів найбільших сервісів нерухомості в Україні (DIM.RIA та ЛУН), зазначається, що в Україні після повномасштабного вторгнення агресора *попит на квартири з готовим ремонтом зріс*. ЛУН відзначає, що віддаленість від бойових дій, наявність ППО, бомбосховища та паркінгу впливають на вибір житла, але головним фактором залишається страх недобудованого об'єкту. Через це попит на вторинне житло перевищує попит на новобудови. Вартість ремонту значно зросла через подорожчання матеріалів і логістики, тому на первинному ринку найбільше цінується вже готове або майже готове до здачі житло.

Ще до загострення військової ситуації експерти прогнозували збільшення частки квартир з готовим ремонтом до 20-25% [68]. Підвищення інтересу серед покупців щодо «квартир з ремонтом» можна простежити за запитами в пошуковому сервісі Google (Рис. 1.21).

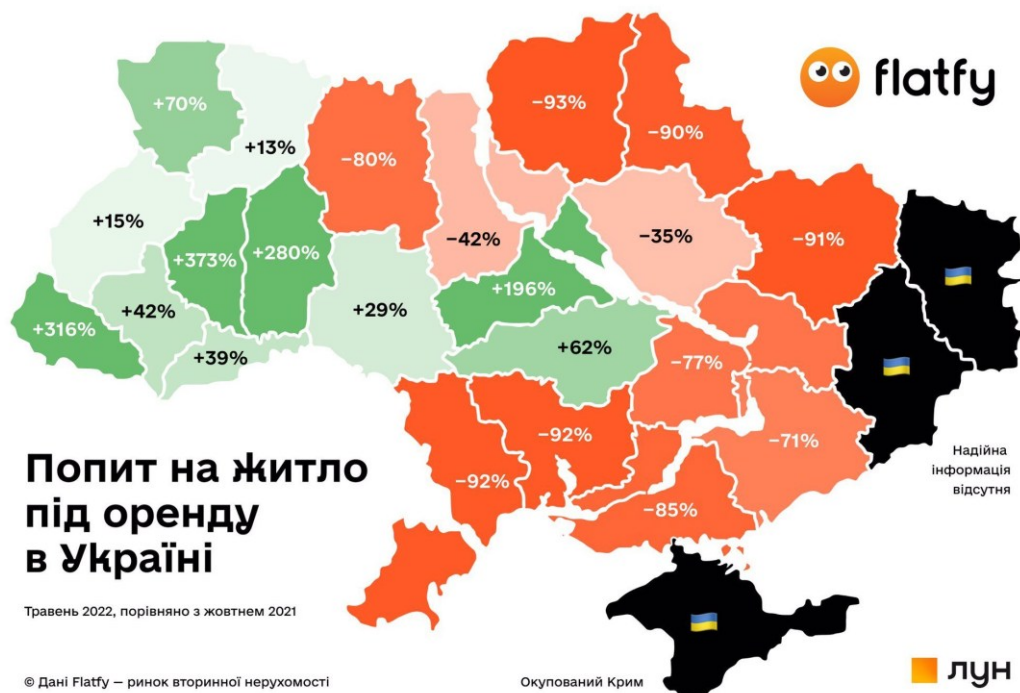

Рис. 1.20. Зміна попиту на житло під оренду в Україні станом на травень 2022 року у порівнянні з жовтнем 2021 року [237]

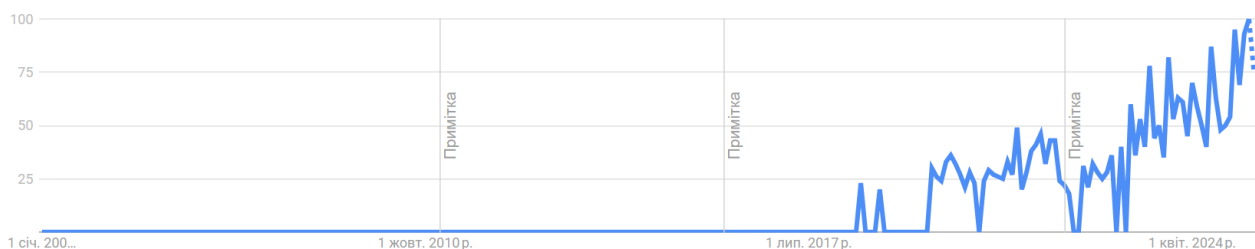

Рис. 1.21. Динаміка збільшення інтересу покупців до «квартир з ремонтом» (на основі статистики запитів з продажу квартири в пошуковому сервісі Google використовуючи сервіс Google Trends) [250]

Отже, наявні дані підтверджують не лише масштаб і глибину руйнувань житлової інфраструктури, а й виявляють структурні проблеми, які постали перед українським суспільством у сфері житлового забезпечення. Війна актуалізувала потребу в осмисленні нових підходів до житлової політики, орієнтованих на швидкість, безпеку, функціональність і готовність житла до заселення. Це створює передумови для переосмислення архітектурно-планувальних принципів та формування цілісної стратегії відновлення, яка враховуватиме як кількісні виклики, так і якісні зміни в житлових потребах населення.

Результатом змін на житловому ринку суттєву роль відіграють міграційні процеси. У звіті про внутрішнє переміщення населення в Україні [69] (16 раунду опитування, квітень 2024 року) підготовленою Міжнародною організацією з міграції (МОМ) зазначається, що фактична чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні складає 3 548 000 осіб, а повернулися до свого звичного місця проживання вже 4 734 000 осіб. В липні 2022 року кількість ВПО складала 6 645 000 осіб (7 раунд опитувань) [70], а навесні 2022 року – до 8 млн. осіб [71]. Динаміка мобільності населення *під впливом війни* показує, що: початковий етап характеризується масовим переміщенням, а згодом – хвилею повернень після зменшення загрози. Далі в умовах затяжного конфлікту, ситуація не характеризується ані масовими новими переміщеннями, ані повноцінним поверненням до місць постійного проживання (Рис. 1.22).

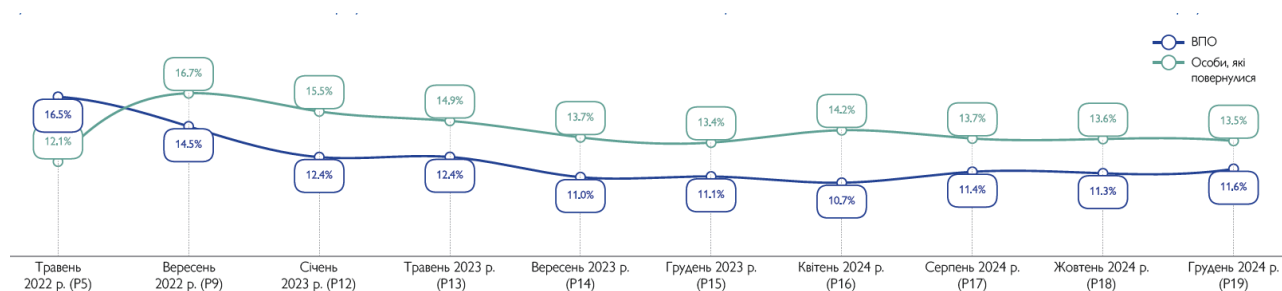

Рис. 1.22. Частка ВПО та осіб, які повернулися, в загальній чисельності населення України та динаміка чисельності ВПО та осіб, які повернулися [241]

Показовим прикладом зміни динаміки населення *після стабілізації безпекової ситуації* можна розглянути на прикладі Сирії, де після завершення активної фази бойових дій (падіння режиму Асада) фіксується різке зростання кількості повернень як внутрішньо переміщених осіб, так і біженців (Рис. 1.23). Згідно з даними, на початку 2025 року кількість повернень ВПО зросла більш ніж у п'ять разів порівняно з попередніми періодами, досягнувши понад 850 тисяч осіб, тоді як повернення біженців теж демонструє стрімке зростання. Ця динаміка свідчить про наявність відкладеного повернення, коли значна частина населення очікує на мінімальну безпекову стабільність, щоби реалізувати рішення про повернення. Подібна модель є потенційно релевантною і для українського контексту, особливо для частки ВПО, які декларують намір

повернутися лише після завершення війни.

У контексті постконфліктної міграційної динаміки важливо виокремити окрему категорію – осіб, що повернулися (англ. *returnees*). Хоча формального визначення в глосаріях ІОМ або UNHCR не надано, термін «поверненець» у міжнародному вживанні означає особу, що повернулася до місця звичного проживання після тривалого переміщення, незалежно від того, чи є вона внутрішньо переміщеною особою або біженцем.

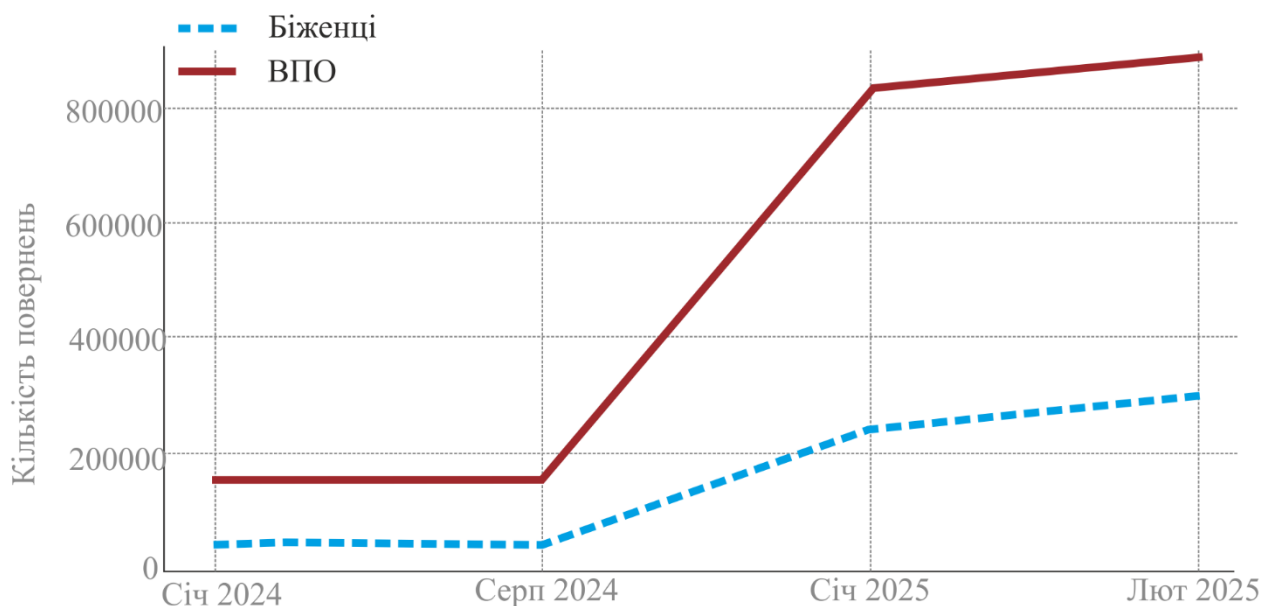

Рис. 1.23. Динаміка повернень в Сирії на основі звітів Управління Верховного комісара ООН у справах біженців за 2024-2025 рр. [243, 242, 244, 245]

Як показує приклад Сирії сам факт повернення не гарантує безпечної або гідної реінтеграції – поверненці часто залишаються вразливою категорією, що потребує цілеспрямованої підтримки. За даними *Deutsche Welle* [72] та *The New York Times* [73], багато осіб повертаються до своїх населених пунктів, попри відсутність базової інфраструктури, зруйноване житло. У багатьох випадках люди повертаються до руїн власних будинків, де самостійно зводять тимчасові укриття з наметів або уламків будівельних матеріалів. У таких громадах практично відсутня інфраструктура: немає електропостачання, доступу до чистої води, медичних послуг чи шкіл. За таких умов повернення більше схоже на нову фазу вразливості, ніж на гідну реінтеграцію.

Згідно з даними МОМ в Україні простежується динаміка до зменшення кількості ВПО, що обмірковують можливість повернення (31% на квітень 2024) [69], у 13 раунді було 66% (червень 2023 року) [74]. Демографічна структура внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є досить різноманітною. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), в перший рік після повномасштабних бойових дій 2022 року більшість ВПО склали жінки, які становили приблизно 65-70% від загальної кількості переміщених осіб. Велика частка цих жінок – це люди похилого віку, матері з дітьми, що втратили свої домівки через бойові дії. Станом на 16 раунд опитувань (квітень 2024 року) співвідношення жінок складає 59% [69].

Аналізуючи звіти Міжнародної організації з міграції (МОМ) щодо внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні, можна виділити кілька ключових закономірностей та тенденцій. Велика кількість ВПО зосереджена у західних та центральних областях України, оскільки ці регіони знаходяться далеко від зони бойових дій. Люди з прифронтових регіонів переміщуються в більш безпечні частини країни (Рис. 1.24).

Багато ВПО змушені проживати в колективних центрах, тимчасових приміщеннях або у родичів та знайомих. Умови в колективних центрах часто є менш комфортними: обмежений доступ до санітарних умов, переповненість та низький рівень приватності. ВПО стикаються з труднощами у інтеграції до нових громад, включаючи пошук роботи, доступ до медичних та освітніх послуг, а також забезпечення житлом. Масовий приплив ВПО до певних регіонів створює значний тиск на місцеву інфраструктуру та ресурси, що інколи призводить до напруженості у відносинах між ВПО та місцевим населенням.

Таким чином, аналіз міграційних тенденцій засвідчує, що архітектурно-планувальні рішення у післявоєнний період мають враховувати та бути адаптованими до неоднорідних змін просторового розселення на рівні країни. Ці чинники повинні стати ключовими при формуванні стратегій відновлення житлового середовища на постконфліктних територіях України.

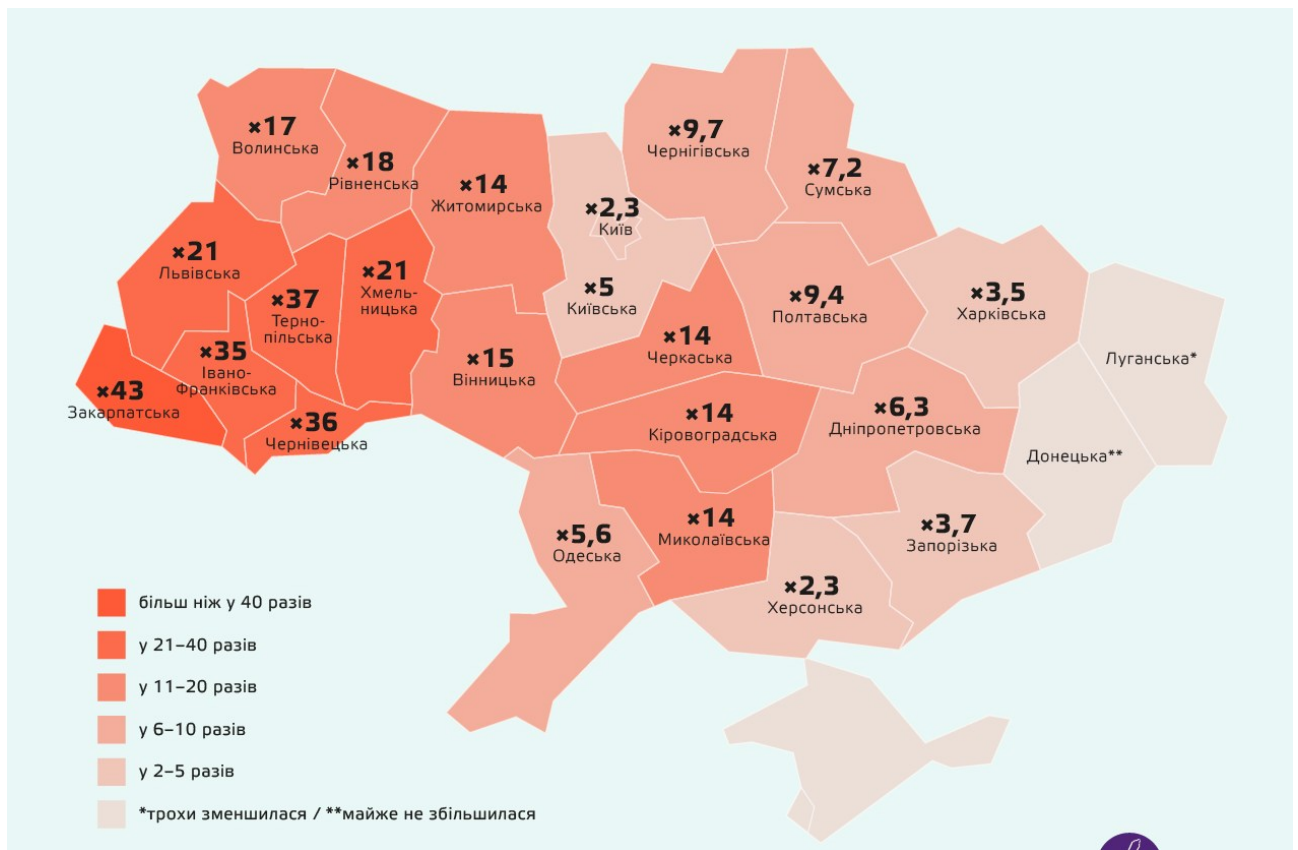

Рис. 1.24. Збільшення (у скільки разів) внутрішньо переміщених осіб у регіонах 29.03.2023 в порівнянні з 05.05.2021 [246]

В системі житлового забезпечення країни також відбулися зміни з метою адаптації до кризової ситуації. Запущена програма пільгового іпотечного кредитування «Оселя», що запрацювала в жовтні 2022 року, наводить дані (станом на 28.08.2024), що люди надають перевагу вторинному житлу 71,3%, первинному 3,9%, придбаному у забудовника 24,8% [75]. Популярність вторинного ринку у межах програми «Оселя» може пояснюватися й *можливістю швидкого заселення*, що підтверджується результатами опитування громадської думки, згідно з яким саме цей фактор став визначальним для значної частини українців (68%) при виборі житла у 2025 році [76]. Найбільший відсоток користувачів програми «Оселя» за категоріями складають: поліцейські 21%, інші громадяни 20%, військовослужбовці Збройних Сил за контрактом 17%. Відсоток внутрішньо-переміщених осіб складала лише 2%. Ставка за іпотекою для ВПО складала 7%, тоді як пільгова ставка 3% застосовувалась для окремих пріоритетних категорій громадян, визначених урядом.

Стосовно ВПО, що знайшли проживання в гуртожитках закладів освіти наводять дані близько 2% (на Волині на травень 2023 року) [77], в Полтаві близько 6% ВПО проживали в школах та дитячих садках (на грудень 2022 року) [78]. На основі дослідження проведеного громадською мережею «ОПОРА» в 2023 році лише 1-4% ВПО у громадах проживали у соціальному житлі, *понад 85% – винаймали житло на ринку* [79]. Дані надані Соціологічною групою «Рейтинг» у лютому 2023 року показали, що дві третини переселенців орендують квартиру у Києві, ще чверть – живуть у помешканні родичів, друзів, знайомих. У центрах для біженців, готелях, хостелах проживають 6-7%, у власному помешканні – 2%, у помешканні інших місцевих жителів – 1% [80].

Станом на 2021 рік, близько 98% житла в Україні перебувало у приватній власності. А це означає, що житло державної і комунальної власності становило лише близько 2% [81]. Проведений підрахунок вільних соціальних квартир телеканалом «ТСН» станом на травень 2021 показав вільних 222 квартири, серед причин непопулярності називають необізнаність громадян та бажання власного житла [82]. Станом на 1 січня 2021 року в Україні всього було 1098 одиниць соціального житла і 1997 одиниць тимчасового житла [83]. На основі відкритих даних в Інтернеті та власних укрупнених підрахунків відсоток ВПО забезпечених житлом з фондів тимчасового проживання складав менше 1% від загальної кількості ВПО в Україні на 2024 рік. Частка соціального житла залишається мізерною порівняно із загальним житловим фондом, який у 2021 році становив приблизно 1.1 мільярда квадратних метрів. У контексті порівняльного аналізу із країнами ЄС очевидно, *що частка соціального житла в Україні (<0,05%) є однією з найнижчих у Європі*. Якщо припустити, що середня площа соціальної квартири в Україні – 60 м² (гіпотетично), то частка буде *складати $\approx 0,0065\%$ від загального фонду країни* (Рис. 1.25).

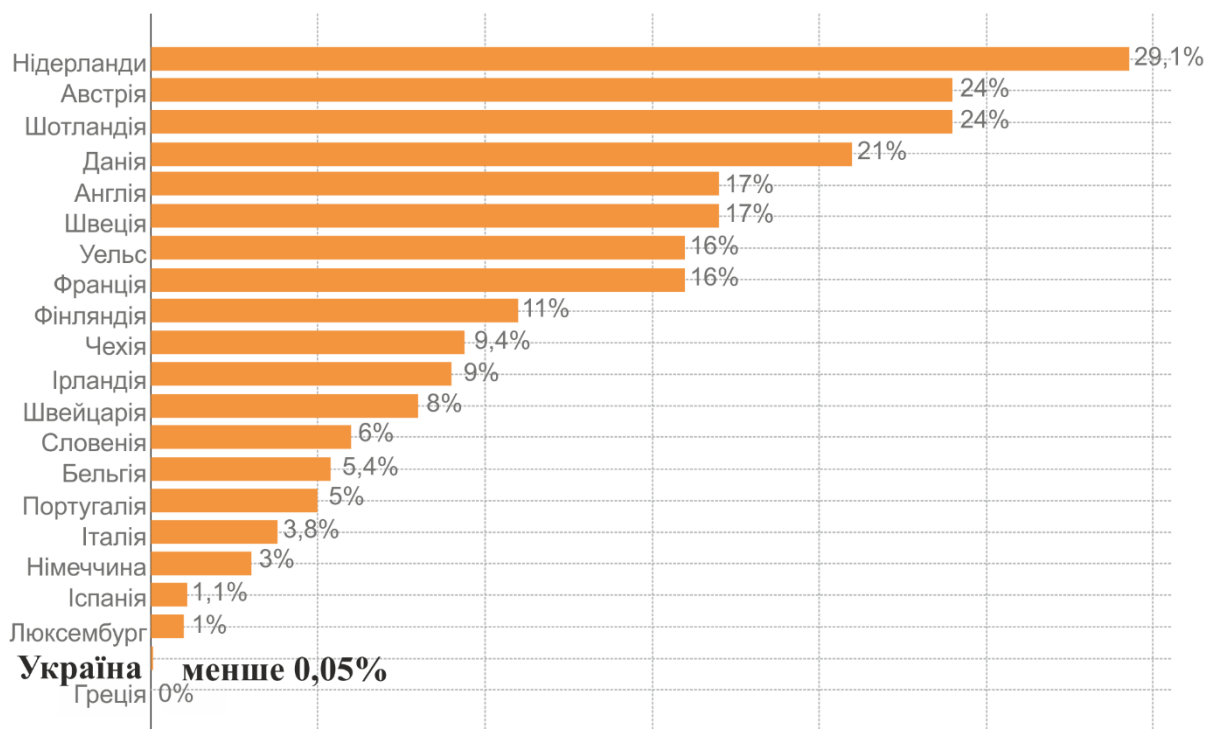

Рис. 1.25. Частка соціального житла у загальному житловому фонді європейських країн, за даними [55]

Навіть у країнах з ринково-орієнтованою житловою політикою, таких як Німеччина чи Польща, цей показник суттєво перевищує українські показники. У країнах з високим рівнем соціального забезпечення (Нідерланди, Австрія, Франція) соціальне житло становить значну частину житлового фонду – від 17% до 30%. Це свідчить про стратегічну роль, яку відіграє соціальне житло у забезпеченні житлових потреб уразливих категорій населення в європейських країнах, а також про потенційні напрями для розвитку житлової політики в Україні.

Вирішення житлового питання в Україні станом на 2024 у відсотках залученості ВПО від загальної кількості ВПО 3,55 млн. осіб:

I. за рахунок житлових програм:

1. тимчасове житло з фондів тимчасового проживання; **1%<**
2. надання соціального житла; **4%<**
3. державні програми пільгового кредитування будівництва чи придбання житла (наприклад «ЄОселя», але ВПО не потрапляють до категорії з нижчим відсотком річних, а частка ВПО складає **0,01%<**);

4. Додаткові механізми:

- компенсація житлово-комунальних послуг (наприклад, проект «Прихисток»),
- виплата допомоги ВПО на проживання **45%<** (*строк виплат складає 6 міс. з можливістю продовження для певних соціальних груп*)
- компенсація для власників пошкодженого або зруйнованого житла (наприклад, програма «Відновлення» **5%<**, якщо брати що всі зареєстровані в програмі особи є ВПО),
- €Допомога (фінансова допомога від міжнародних організацій) **37%<**;

5. Перспективні програми реалізовані спільно з міжнародними партнерами (в Україні реалізується спільно з KfW та передбачає тому числі кредити зі ставкою 3% для ВПО) **0,5%<**

6. Програма щодо будівництва соціального житла ініційована ще в квітні 2022 року (результатів немає станом на 2024 рік)

II. самостійно:

7. оренда квартири **>66%**

8. проживання у родичів і т.п.

Згідно аналізу динаміки залучення ВПО щодо користування державними програмами можна зробити прогноз що, частка ВПО, що користуються державними програми пільгового кредитування будівництва чи придбання житла та додатковими механізмами буде зростати. Проте, динаміка забезпечення житлом населення, що перебуває в квартирній черзі (Рис. 1.26), показує зменшення кількості охочих участі та ще більшого зменшення наданого житла. Відповідно, довіра до саме цієї державної програми впала, через її неефективність [84].

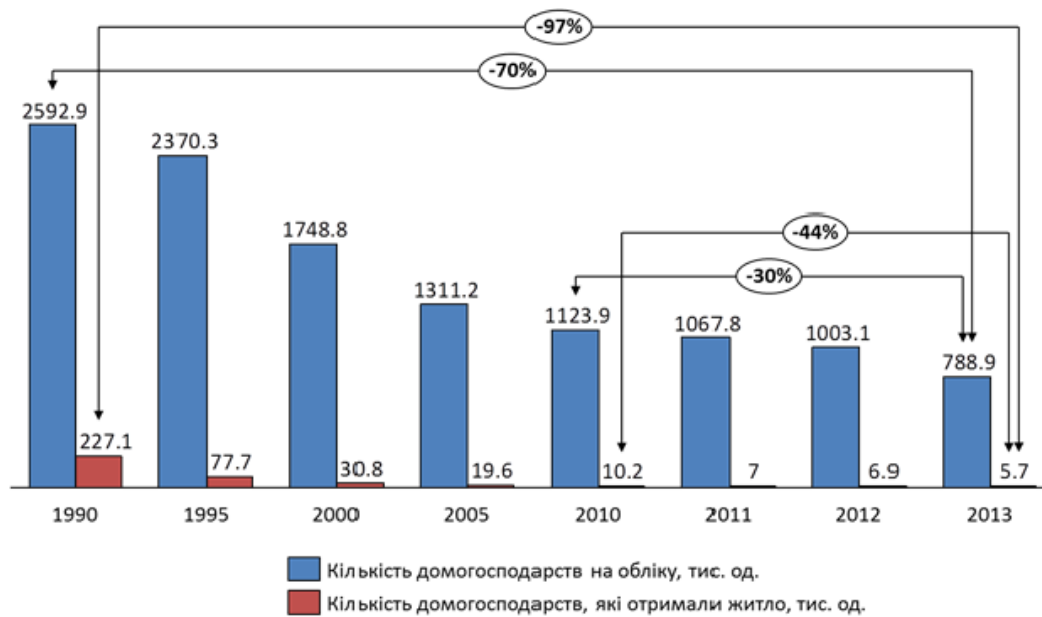

Рис. 1.26. Динаміка надання житла в Україні за квартирною чергою [84]

До 2022 року житлова політика характеризувалась такими особливостями: обмежена доступність житла для середньостатистичного громадянина, високі кредитні ставки на його придбання (10-15% річних), обмежені обсяги соціального житла, а також невідповідність частини інфраструктурних об'єктів сучасним вимогам. Також спостерігалось поступове зниження залученості населення до державних житлових програм, що може бути пов'язано з обмеженим інформуванням громадян та складністю умов участі.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році питання забезпечення житлом мільйонів внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та осіб, які втратили своє житло, набуло критичного значення. Відповіддю на нові виклики стало формування багаторівневої системи житлових рішень, яка включає як самостійні ініціативи громадян, так і програми за підтримки держави, громад та міжнародних донорів. Їхнє узагальнення представлено на Рис. 1.27.

Механізми самостійного вирішення житлового питання охоплюють придбання житла за власні кошти, оренду на приватному ринку, самобудівництво, ремонт пошкодженого житла без участі держави. У низці випадків реалізуються колективні ініціативи (зокрема, житлові кооперативи), що свідчить про високий рівень активності з боку самих постраждалих.

Рис. 1.27. Механізми вирішення житлового питання населенням України після початку війни 2022 року

Водночас, найбільший вплив на забезпечення житлом мали державні та донорські програми. Зокрема, програма «єВідновлення» забезпечує компенсацію на ремонт пошкодженого житла, а програма «єОселя» пропонує пільгові іпотечні кредити для визначених категорій населення, включно з ВПО. Для осіб, чие житло було повністю зруйноване, передбачено механізм компенсації у формі

житлових сертифікатів. Програма «Прихисток» дозволяє тимчасово розміщувати ВПО у приватному житлі з частковим відшкодуванням витрат власникам.

На рівні територіальних громад реалізуються програми розвитку муніципального орендного житла, а також проекти реконструкції непридатних об'єктів (гуртожитків, лікарень, шкіл) під тимчасове або постійне житло. За підтримки міжнародних організацій (UNHCR, GIZ, НЕФКО, ІОМ, ЄС) здійснюється як реконструкція, так і нове капітальне будівництво житлових будинків у Львові, Чернівцях, Чернігові, Дрогобичі, Житомирі, Нововолинську та інших містах. Обсяги нового будівництва поки що залишаються обмеженими, але мають тенденцію до зростання у межах реалізації національного Плану відновлення України до 2032 року.

Таким чином, механізми забезпечення житлом формують систему різнорівневих рішень, яка відповідає на потреби різних категорій постраждалих у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

1.3. Аналіз вітчизняної та зарубіжної теоретичних основ

Огляд еволюції вітчизняної теорії житла є необхідним не лише для інвентаризації наявних здобутків, а й для виявлення критичних методологічних прогалин у питаннях відновлення житлового фонду, що набувають особливої гостроти в контексті сучасного етапу розвитку архітектурної науки в Україні. Систематизація вітчизняної теоретичної основи щодо формування житла дає змогу простежити еволюцію методологічних підходів (Рис. 1.28).

Початковий *пострадянський етап* (1990–2000-ті) характеризується пошуком нових методів у межах ще інерційної системи норм і типологій. Дослідження концентруються на інвентаризації масових житлових масивів і адаптації типового проектування до нових економічних умов. Дослідження пропонують відкриті конструктивні системи та адаптивні планувальні моделі (Слепцов, 1999 [18]), формування індивідуального житла з урахуванням психологічного чинника (Омельяненко, 1999 [85]) та проблематику трансформації садибної забудови (Войко, 1999 [86]). Водночас формуються перші напрями енергоощадного проектування (Кашченко, 2001 [87]) і методологічні підходи до реформування житлової та містобудівної політики України (Абизов, 2001 [88]). Історико-критичний аналіз принципів 1930-х рр. (Ладан, 2002 [89]) та огляд пострадянського розвитку 1991–2001 рр. (Франків, 2005 [90]) додають аналітичний фундамент для нової термінології та предметного поля. Пошуки національних ознак української архітектури розкрито в праці Чепелик О.В. [91].

На тлі стабілізації ринку та оновлення норм зростає інтерес до систематизації житлових типів і просторово-функціональних рішень. Розвиваються підходи до стандартизації комфортності (Літошенко, 2004 [92]) та її залежності від поверховості (Росковшенко, 2010 [93]), з'являються перші системи комплексної оцінки якості житла (Панько, 2008 [94]). У полі зору – модернізація масивів 1970–80-х (Чабанюк, 2004 [95]), інклюзивні планувальні рішення для людей з інвалідністю (Скляренко, 2005 [96]), а також спеціалізовані

функціонально-просторові моделі – житло у зонах аеропортів (Авдєєва, 2011 [97]) та принципи організації висотних будівель (Боялчевський, 2011).

Рис. 1.28. Аналіз вітчизняної теоретичної основи щодо формування житла

Відлік початку формування уваги до питання архітектури соціального житла серед наукової спільноти в Україні можна закономірно пов'язати з прийняттям ряду законодавчих актів в яких саме дане поняття й було зафіксоване: Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12 січня 2006 р., Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 р., Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми «Соціальне житло» від 3 вересня 2005 р. Одними з перших наукових робіт в даній тематиці серед вітчизняних науковців були праці присвячені типологічним аспектам соціального житла Т.М. Заславець (2006) [98]. Автор в своїй науковій діяльності займався типологічними принципами формування соціального та комерційного житла та вивів типологію, класифікацію та пропозиції з удосконалення архітектурно-планувальних та функціональних якостей для соціального та комерційного житла.

Період 2010-2021 років позначений посиленням міждисциплінарності та зверненням до людиноцентричних підходів. Поглиблюються проєктні підходи для вразливих груп і мобільних категорій населення – від структури квартир соціального та доступного житла (Гнат, 2013 [99]) до психофізіологічних критеріїв комфорту в системі «людина-житло-середовище» (Калашнікова, 2017 [100]), типів житла для мігрантів (Баб'як, 2021 [101]), мобільного житла (Цимбалова, 2019 [102]) та пасивних будинків (Діб Мішель Закарія, 2019 [103]). На цьому тлі з'являються праці методологічного спрямування: системна типологія сучасного міського житла й ієрархізація його структурних рівнів (Гнесь, 2014 [28]). В цей період тематика соціального житла також прослідковується в роботах Л.С. Соловій (2011) [104] але з іншою специфікою: автор зосереджує свою наукову діяльність навколо аспектів формування житла для бездомних.

Повномасштабна агресія 2022 року радикально переорієнтовує теорію й практику на житло як інструмент гуманітарної стабілізації, економічного відновлення та соціальної реінтеграції. М.М. Габрель одним з перших фахівців в

архітектурі, хто в своїй публікації [105] аналізує просторову ситуацію України викликану війною, обґрунтовує засади просторової організації повоєнної України, визначає концептуальні положення просторового розвитку держави в умовах повоєнного відновлення. Н. Кондель-Пермінова також у своїй статті [106] аналізує ситуацію в Україні в умовах війни. Автор систематизує розгорнуті в публічному просторі дискурси спрямовані щодо переосмислення довоєнної України та наповнення архітектури та дизайну новими сенсами.

В цей період з'явилися теж наукові праці щодо формування садибної забудови під впливом кризових явищ. Наприклад, В.Б. Якубовський та І.В. Якубовський [107] визначають фактори, що впливають на розвиток садибної архітектури в Україні та окреслюють сучасні тенденції та концепції будівництва з урахуванням зовнішніх викликів (пандемій та війн). В цей час окрім вищезазначених тем досліджень зустрічаються й інші: особливості стильового поєднання старої та нової архітектури в умовах післявоєнного відновлення міст України [108], висвітлення практичного досвіду створення тимчасово житла для внутрішньо переміщених осіб [109], перспективні тенденції в формуванні житлово-громадських центрів великих міст [110].

Окрім уже зазначених періодизацій, фундаментальний внесок у розв'язання проблем житлового будівництва зробила плеяда вчених, чії праці заклали методологічну базу для сучасних досліджень. Фундаментальний внесок у розв'язання проблем житлового будівництва зробили В. І. Книш (методики проектування), Л. Г. Бачинська (прогнозування та висококомфортне житло) та А. Д. Яблонська, яка ввела в науковий обіг поняття «соціально-просторова тектоніка». Містобудівний рівень та композицію сельбищних територій ґрунтовно дослідили А. Г. Пестрикова, Ю. Г. Репін та В. М. Вадімов, тоді як естетичні аспекти та «відеоєкологію» середовища висвітлила Н. В. Козлова. Питаннями регенерації та реконструкції застарілого фонду займалися А. М. Плешкановська, Т. С. Кравчуновська, Р. М. Тригуб та М. В. Биваліна, пропонуючи сучасні прийоми оновлення середовища з урахуванням нових норм. Локальні особливості та соціальні трансформації масового житла

проаналізовано О. І. Моркляник на прикладі Львова та О. В. Вигдорович – Харкова, а специфіку малоповерхової забудови розкрито у працях О.В. Мироненко та М. О. Ніфонтової.

Аналіз вітчизняного наукового дискурсу підтверджує, що більшість досліджень зосереджена на досвіді відбудови після Другої світової війни та подальшій модернізації цього фонду. Вивчення цих етапів є підґрунтям для розробки нових концепцій через роботу над помилками минулого. Попри еволюцію теорії в бік людиноцентричності, питання формування житла в умовах післякатастрофічного відновлення залишається малодослідженим. Відсутність системної методології проектування саме для післявоєнного періоду є суттєвою *науковою прогалиною*, що потребує заповнення.

В зарубіжній теорії тематика формування житла після війни розглядається як складова постконфліктного відновлення, що в свою чергу є однією з гілок посткатастрофічного відновлення (post disaster recovery)(Рис. 1.29).

При аналізі зарубіжної літератури можна проглянути тенденцію до стабільної уваги щодо ретроспективного аналізу повоєнного житла. Загалом найбільше інформація стосується аналізу масового житла повоєнного періоду особливо після Другої світової війни. С. Баракат та С. Зик визначили чотири етапи еволюції формування підходів до повоєнного відновлення постконфліктних територій [111].

В зарубіжній літературі зустрічається багато праць та статей стосовно *організаційних та стратегічних заходів* щодо повоєнного відновлення, де питання формування архітектурно-планувальної структури житла відводиться не центральне місце. Багато стратегій посткатастрофічного відновлення спираються на фазовий підхід узагальнений в праці R.W. Kates та D. Pişawka [112]. Дослідження щодо фаз дали поштовх до типології посткатастрофічного житла Е. Quarantelli: прихисток (emergency shelter), тимчасовий прихисток (temporary shelter), тимчасове житло (temporary housing), постійне житло (permanent housing) [113] (Рис. 1.30).

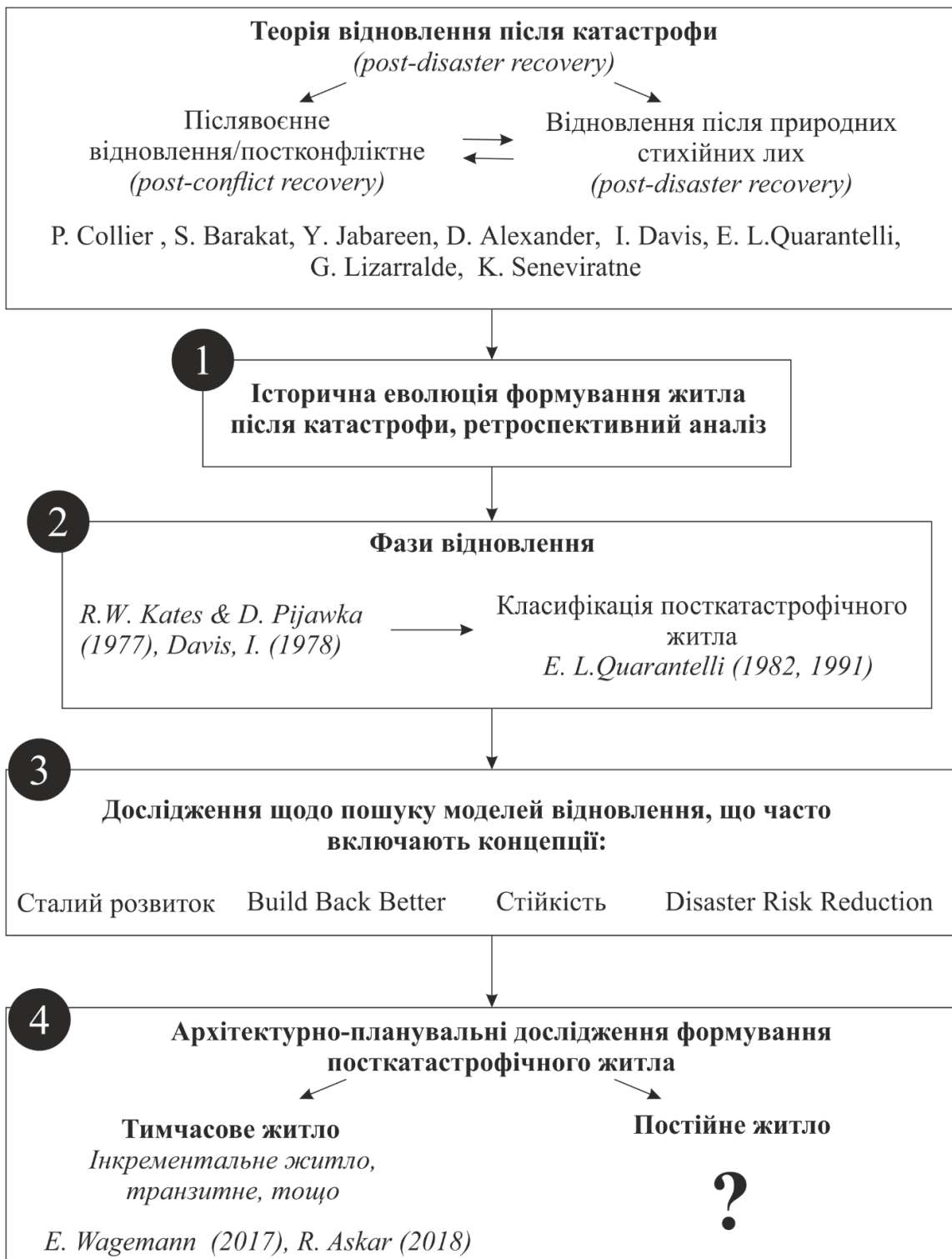

Рис. 1.29. Складові теорії відновлення після катастрофи та напрямки зарубіжних досліджень

ПІДХОДИ, ЗАСНОВАНІ НА ФАЗАХ ВІДНОВЛЕННЯ

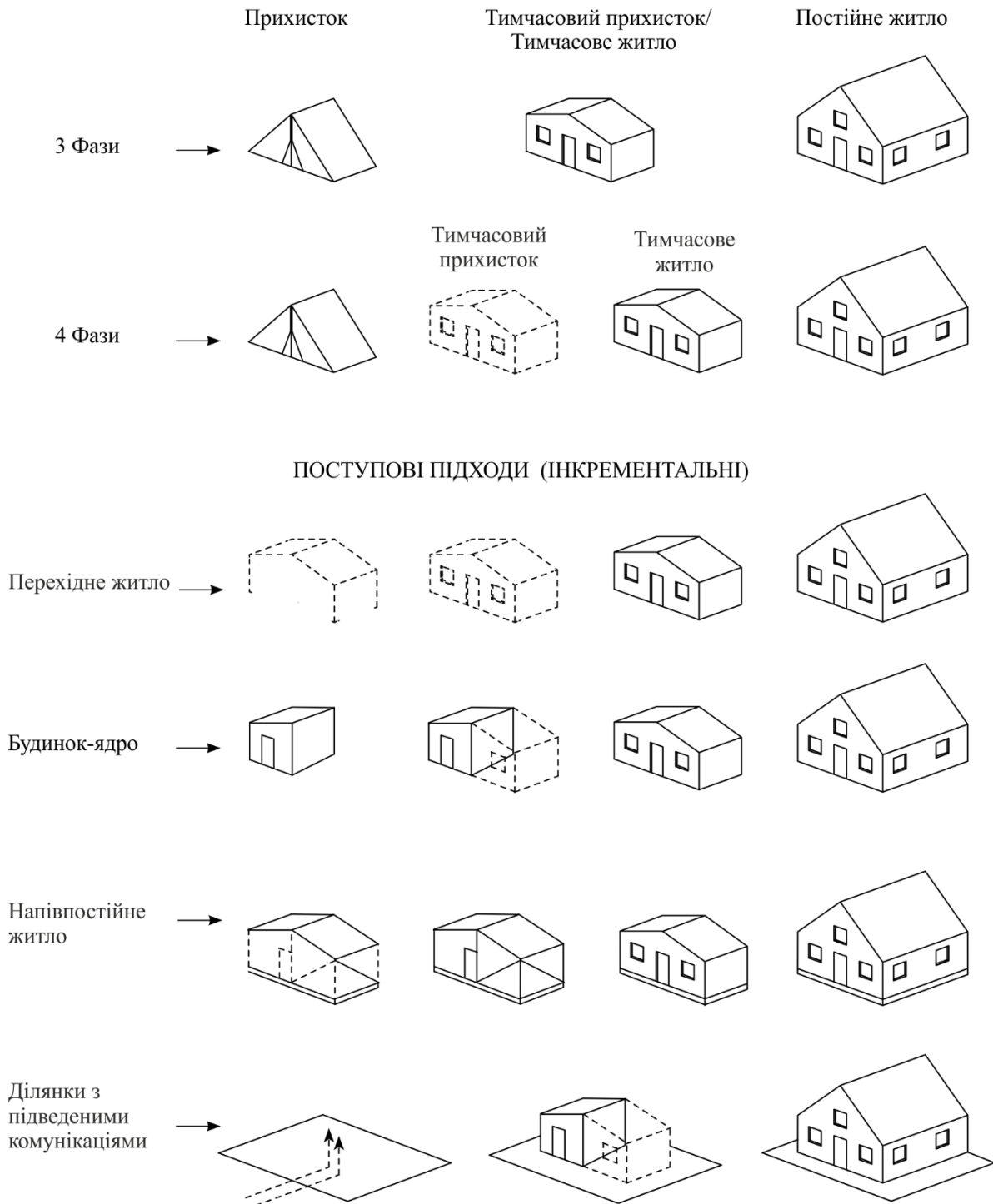

Рис. 1.30. Класифікації типів житлової забудови відповідно до фаз відновлення та інкрементальних підходів за [114]

Часто в подібних статтях процес формування житла згадується з точки зору сталого розвитку описуючі усталені складові парадигми даної концепції: енергозбереження, економічності, екології, соціальних аспектів і т.д. Дані праці

скоріше окреслюють вектор розвитку в якому потрібно проводити дослідження взаємозв'язку описаних концепцій з архітектурними параметри аніж наводять наочні рекомендації та приклади формування житла. Ще один аспект який був розглянутий в зарубіжній літературі це *будівництво соціального житла в районах, що постраждали від стихійного лиха*: виверження вулкану, землетрусу, повеней і т.п. Дані праці наводять зазвичай статистичні дані або рівень задоволення населення новим забезпеченим житлом (в основному малоповерховим індивідуальним житлом) збудованим за державними програмами. Але знову ж таки подібні дослідження не описують взаємозв'язок даних з архітектурно-планувальними аспектами. Основними епіцентрами даних досліджень були Туреччина, Малайзія, Японія, Індонезія.

Відповідно до класифікації Е. Quarantelli найбільшого теоретичного опрацювання заслуговують тимчасові житлові рішення: прихисток (*emergency shelter*), тимчасовий прихисток (*temporary shelter*), тимчасове житло (*temporary housing*). Наприклад, в контексті тимчасового (*інкрементального, транзитного житла*) заслуговує праця Wagemann [114], яка показала, що типове тимчасове житло, надане після катастроф у Перу та Чилі, трансформується мешканцями в довготривале та пристосовується під індивідуальні потреби. Це підтверджує актуальність підходів, що базуються на гнучкості (*flexibility*).

Проте праці щодо формування постійного житла в посткатастрофічному контексті, а особливо з увагою до архітектурно-планувальних аспектів майже не зустрічаються. Як зазначає І. Ахмед [115], попри існування окремих локальних, тематичних або інституційних рекомендацій, *на сьогодні відсутній узгоджений і загально визнаний міжнародною гуманітарною спільнотою набір керівних принципів для відновлення постійного житла в країнах, що розвиваються*. Наявні документи, зокрема широко відомий *Sphere Handbook* [116], орієнтовані переважно на екстрені потреби (тимчасове житло, управління таборами), але не охоплюють повною мірою специфіку довгострокового житлового відновлення. Це створює суттєву прогалину в теоретичному та практичному забезпеченні якісної житлової реконструкції в посткатастрофічному середовищі.

Висновки до 1-го розділу

1. Аналіз соціально-економічних передумов засвідчив безпрецедентні масштаби руйнувань житлового фонду України. Сукупна площа зруйнованого житла вже перевищує обсяги нового будівництва за останні сім років до повномасштабного вторгнення, що підтверджує критичну потребу в масштабних і системних рішеннях.

2. Війна спричинила масові міграційні процеси, сформувавши категорію з понад 3,5 мільйона внутрішньо переміщених осіб, та змінила житлові потреби населення, актуалізувавши попит на безпечне та готове до заселення житло. Водночас державна житлова політика, попри запровадження нових програм («Відновлення», «Оселя»), залишається недостатньо ефективною: частка соціального житла в Україні є однією з найнижчих у Європі (менше 0,05%).

3. Ретроспективний аналіз вітчизняного досвіду, починаючи з повоєнного періоду 1945 року і до сьогодення, демонструє чітку трансформацію архітектурно-планувальних парадигм: від етапу екстреного відновлення з використанням тимчасових споруд (бараків, землянок) та переходу до жорсткої індустріальної типізації 1950–1960-х років, що базувалася на принципах економічності й швидкості зведення, до поступового підвищення рівня комфорту, художньої виразності та варіативності планувань у період 1970–1991 років. Радянський етап, пройшовши шлях від «сталінок» до масових «хрущовок», вирішив гостру житлову кризу, однак закріпив парадигму пріоритету кількісних показників над якістю життєвого середовища, що в певній мірі проявляється і в періоді ринкових відносин в Україні. Сучасний етап відновлення в умовах війни знову актуалізує досвід швидкого розселення, проте вимагає переходу до нових довгострокових стратегій, що поєднують інклюзивність, енергоефективність та використання передових технологій для забезпечення сталого розвитку житлового фонду.

4. Аналіз зарубіжного досвіду повоєнної відбудови та сучасного житлового будівництва виявив ключові тенденції: перехід до квартальної забудови середньої поверховості, варіативність фасадних рішень, комбінування

різних типологій житла (змішане житло) та врахування локальної ідентичності. Водночас досвід таких проєктів, як The Vijlmermeer та Ørestad, показав, що пріоритизація суто економічних показників або недостатня увага до соціальних аспектів призводить до маргіналізації середовища. Це підкреслює важливість людиноцентричного підходу та контекстуальної архітектури як ключових при формуванні нової повоєнної забудови.

5. Дослідження теоретичної основи показало, що вітчизняна наукова парадигма еволюціонувала від адаптації радянської спадщини до людиноцентричних та міждисциплінарних напрямків. Однак, попри значний обсяг досліджень, присвячених реконструкції масової забудови та питанням соціального житла, виявлено вагомий науковий прогалину – відсутність системної методології щодо формування житла в умовах післякатастрофічного (зокрема післявоєнного) відновлення. Зарубіжна теорія відновлення після катастроф є більш розробленою і базується на фазових моделях (екстрене, тимчасове, постійне житло) та концепціях «Build Back Better», «Resilience» та «Disaster Risk Reduction». Проте, як показав аналіз, навіть у світовій науці бракує праць, присвячених архітектурно-планувальним аспектам формування саме постійного житла в посткатастрофічному контексті, що створює теоретичну прогалину.

Розділ 2. Методологія дослідження

2.1. Наукові методи та підходи у дослідженні нової повоєнної житлової забудови

Питання пошуку оптимальної методології досліджень є надзвичайно важливим, оскільки саме методологія визначає послідовність і якість отриманих результатів, достовірність висновків та можливість їх практичного застосування. У науковому дискурсі [117], методологія розглядається як необхідна передумова забезпечення логічності та системності наукового процесу, що допомагає визначати чіткі критерії та ефективно реалізовувати завдання дослідження. Без належного методологічного обґрунтування неможливо забезпечити точність та достовірність наукових результатів.

Дана наукова праця має визначену мету, яка окреслює кінцевий результат дослідження. Як зазначено у літературі, «правильна постановка мети дає змогу чітко визначити тактику і стратегію дослідження, його загальну логіку і спрямованість» [118]. Вибір методів дослідження також відіграє важливу роль, оскільки методи дослідження повинні забезпечити достовірність отриманих результатів і висновків [119]. Від коректного вибору методів залежить не лише якість отриманих висновків, але й послідовність проведення дослідження та загальна його ефективність.

Вибір наукового підходу. Зарубіжні дослідники наголошують на необхідності використання *системного мислення* при дослідженні процесів постконфліктного відновлення, підкреслюючи його багатовимірний та взаємопов'язаний характер. Так, Hasic [120] стверджує, що традиційні підходи, які зосереджуються на короткострокових і неузгоджених заходах, не враховують складності цього процесу та взаємозалежності його елементів. Натомість автор пропонує інтегрований підхід, що поєднує економічні, соціальні, політичні та екологічні аспекти відновлення, підкреслюючи необхідність системного підходу та координації між різними суб'єктами. Barakat і Zysk [121] також звертають увагу на те, що сучасна теорія відновлення залишається *фрагментованою*, що ускладнює розробку ефективних стратегій. Вони наголошують на потребі

створення «архітектури інтегрованого спрямованого відновлення», яка поєднувала б централізоване планування з локалізованим впровадженням. Аналогічну думку висловлює Jabareen [122], зазначаючи, що постконфліктне відновлення вимагає багаторівневого підходу, оскільки воно відбувається в умовах нестабільності та триваючих криз. Coetzee і Van Niekerk [123] підкріплюють цю ідею, зазначаючи, що традиційні лінійні моделі управління катастрофами трансформувалися у циклічні моделі, що враховують попередження, підготовку, реагування та відновлення. Вони підкреслюють, що системний підхід дозволяє не лише аналізувати окремі компоненти, але й розглядати їхні взаємозв'язки для кращого розуміння складних процесів відновлення. Таким чином, можна говорити про те, що дослідники рекомендують застосування саме *системного підходу* в дослідженнях та практиці постконфліктного відновлення.

В архітектурній науці використовуються чотири основні підходи до розробки методів дослідження та проектування: інтуїтивний, техніко-економічний, комплексний та системний. Низька ефективність техніко-економічних і комплексних методів часто призводить до втрати довіри з боку науковців і практиків до можливості розробки ефективного методу, спрямованого на пошук оптимального рішення. Тому, необхідно не лише вдосконалювати існуючі методи, а й формувати нову методологічну концепцію, яка змінить підхід до архітектурного мислення. Цей стиль має ґрунтуватися на системних принципах і методах [124].

У літературі щодо методології наукових досліджень [125] визначаються такі принципи системного підходу:

1. Принцип глобальної мети – передбачає, що всі елементи системи працюють для досягнення визначеної кінцевої цілі, відповідно до якої оцінюються зміни та вдосконалення системи.

2. Принцип єдності, зв'язаності та модульності – система досліджується як цілісний об'єкт із чіткими взаємозв'язками між елементами. Модульність

означає спрощення аналізу системи через зосередження на її основних характеристиках (входах і виходах).

3. **Принцип ієрархії** – дослідження починається від загального рівня системи, поступово конкретизуючи аналіз до нижчих рівнів.

4. **Принцип функціональності** – структура системи визначається функціями, які вона виконує. Нові функції можуть вимагати зміни структури.

5. **Принцип розвитку** – передбачає здатність системи адаптуватись, розвиватись, самонавчатись і самоорганізовуватись під впливом змінних умов.

6. **Принцип децентралізації** – баланс між централізацією та автономією елементів, який дозволяє системі ефективно реагувати на зміни та забезпечує гнучкість.

7. **Принцип невизначеності** – враховує можливість непередбачуваних ситуацій і випадкових подій у функціонуванні системи.

Системний підхід у дослідженнях архітектурних об'єктів був розроблений Г.І. Лавриком та М.М. Дьоміним на основі експериментальних даних. Вони сформулювали основні принципи системного підходу, що визначають особливості функціонування архітектурних систем [126]:

1. **Принцип компактності** – просторова форма об'єкта повинна максимально відповідати його функції, забезпечуючи ефективне використання простору.

2. **Принцип визначальних ознак** – під час аналізу архітектурних систем слід враховувати лише найважливіші фактори, що суттєво впливають на їх функціонування та розвиток.

3. **Принцип інваріантності** – функціональна структура архітектурних систем залишається незмінною навіть за умов кількісних і якісних змін її компонентів. Це дозволяє описувати різні містобудівні об'єкти єдиною математичною моделлю.

Ці принципи закладають основу для аналізу та проєктування архітектурних і містобудівних об'єктів, забезпечуючи їхню адаптивність та ефективність у змінних умовах.

Етапи дослідження. Методологічна структура даного дослідження базується на класичних підходах до організації наукової роботи та складається з п'яти ключових етапів (Таблиця 2.1). Перший етап – *визначення проблеми*, що передбачає аналіз існуючих наукових джерел та виявлення теоретичних і практичних прогалин у досліджуваній сфері. Другий етап – *вибір стратегії дослідження*, що визначає підходи та методи, необхідні для досягнення поставлених завдань. Третій етап – *збір інформації*, що включає аналіз літератури, емпіричні дослідження та використання статистичних даних. На четвертому етапі відбувається *обробка інформації та висунення гіпотези*, що дозволяє сформулювати обґрунтовані припущення щодо основних закономірностей досліджуваного явища. Завершальний етап – *перевірка гіпотези та формування висновків*, що передбачає аналіз отриманих результатів і розробку рекомендацій.

При виборі методів дослідження в даній роботі автор дотримувався основних принципів наукової методології, що забезпечують об'єктивність, валідність та надійність отриманих результатів. Зокрема, застосовувалися такі принципи: *адекватність методів об'єкту, предмету та загальним завданням дослідження*, що гарантує відповідність обраного підходу досліджуваній проблематиці; *відповідність сучасним науковим принципам*, що передбачає використання доказових методів і перевірених підходів; *зв'язок з логічною структурою дослідження*, що забезпечує системність та послідовність аналізу; *гармонійний взаємозв'язок з іншими методами*, що дозволяє інтегрувати різні підходи для отримання комплексних результатів [118]. Дотримання цих принципів сприяє формуванню наукової достовірності та підвищує якість отриманих висновків.

Таблиця 2.1. – Етапи та методи наукового дослідження

Етапи	Проведена робота	Застосовані методи
Перший етап: Визначення проблеми	<ul style="list-style-type: none"> - Аналіз сучасного стану житлової забудови в Україні у контексті повоєнного відновлення - Визначення проблематики формування нової житлової забудови на постконфліктних територіях - Формулювання об'єкта, предмета, мети, завдань та меж дослідження - Вивчення нормативно-правових, соціальних, економічних передумов житлової політики 	<ul style="list-style-type: none"> - спостереження - порівняння - аналіз - синтез - дедукція - індукція
Другий етап: Вибір стратегії дослідження	<ul style="list-style-type: none"> - Обґрунтування наукового підходу до дослідження - Визначення логіки та структури дослідження, уточнення методів - Аналіз методології досліджень у сфері післявоєнного житлового будівництва 	<ul style="list-style-type: none"> - аналіз - синтез - логічне моделювання - системний підхід - порівняльний аналіз
Третій етап: Збір інформації	<ul style="list-style-type: none"> - Збір інформації про досвід повоєнного житлового будівництва в Україні та інших країнах - Вивчення чинників впливу: соціальних, територіальних, часових - Аналіз типології житла, об'ємно-просторових, функціональних та планувальних рішень 	<ul style="list-style-type: none"> - аналітичний огляд - типологічний аналіз - історико-ретроспективний аналіз - графоаналітичні методи - систематизація
Четвертий етап: Обробка інформації та висунення гіпотези	<ul style="list-style-type: none"> - Систематизація та класифікація виявлених факторів формування нової житлової забудови - Визначення базових архітектурно-планувальних принципів для повоєнного контексту - Формулювання наукової гіпотези щодо оптимального підходу до формування нової повоєнної житлової забудови 	<ul style="list-style-type: none"> - узагальнення - класифікація - моделювання - ідеалізація - гіпотетичний метод - системний підхід
П'ятий етап: Перевірка гіпотези та формування висновків	<ul style="list-style-type: none"> - Перевірка гіпотези шляхом розробки концептуальної моделі житлової забудови для постконфліктних територій - Формування архітектурно-планувальних рекомендацій для практичного застосування - Узагальнення результатів і формулювання висновків дослідження 	<ul style="list-style-type: none"> - формалізація - експериментальне архітектурне моделювання - критичне оцінювання - візуалізація - системний підхід

З розвитком науки сформувалася значна кількість методів наукового дослідження, що відповідають зазначеним вимогам. На основі проведеного аналізу публікацій з методології наукових досліджень встановлено, що вчені, які займаються цією проблематикою, визначають різні підходи до класифікації методів. Виокремлюють *емпіричні методи дослідження* (спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент), *теоретичні методи* (абстрагування, конкретизація, ідеалізація, формалізація) та *методи, що застосовуються на обох рівнях* – як на емпіричному, так і на теоретичному (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абдукція). Важливо зазначити, що такий поділ є певною мірою умовним, оскільки методи можуть переходити з однієї категорії в іншу залежно від розвитку науки, уточнення завдань дослідження та ступеня інтеграції між науковими дисциплінами.

На перших трьох етапах дослідження принципів архітектурно-планувальної організації нової повоєнної житлової забудови в Україні використовувалися переважно емпіричні методи дослідження, зокрема: *спостереження, порівняння та вимірювання*. **На першому етапі** було визначено актуальність теми через детальний аналіз сучасної містобудівної ситуації, обумовленої повоєнними умовами та гострою необхідністю відновлення житлового фонду. *Метод спостереження (прямий і непрямий)* дав змогу зібрати значний масив інформації щодо актуального стану та існуючих проблем у сфері житлової забудови. *Метод порівняння* активно використовувався для зіставлення українського досвіду з міжнародними аналогами післявоєнного відновлення, зокрема аналізувалися успішні стратегії реалізації житлових програм в інших країнах.

На другому етапі здійснювалося визначення стратегії дослідження. Проведено всебічний огляд методологічних підходів і концепцій, представлених у працях провідних вчених. Особливу увагу приділено роботам доктора архітектури Г. І. Лаврика, який запропонував новаторські підходи до системного аналізу архітектурних об'єктів. За результатами аналізу обґрунтовано вибір *системного підходу* як базового, оскільки він надає змогу цілісно оцінити

досліджувані явища, включаючи всі значущі соціальні, економічні, екологічні, культурні фактори, тощо. Також було здійснено аналіз літературних джерел, порівняння різних наукових підходів і методологічних концепцій з метою визначення оптимального методологічного інструментарію для даного дослідження.

На третьому етапі основна увага була зосереджена на зборі первинних та вторинних емпіричних даних щодо актуального стану житлової забудови. Проводилося детальне *вимірювання* планувальних і просторових параметрів житлових споруд, що дозволило оцінити якість наявного житла за кількісними та якісними характеристиками. Крім цього, аналізувалися статистичні дані, соціально-економічні показники, що впливають на формування житлового середовища в повоєнних умовах. Для оцінки ефективності та комфортності планувальних рішень квартир було використано *метод транзитних площ*, запропонований Г. І. Лавриком. Це дозволило об'єктивно визначити переваги та недоліки існуючих архітектурно-планувальних рішень. Також на цьому етапі застосовувалися *історичний аналіз* та *періодизація* для дослідження зміни парадигми у формуванні житла після Другої світової війни, що дозволило визначити та структурувати ключові етапи розвитку архітектурно-планувальних рішень цього періоду.

Четвертий етап характеризувався домінуванням теоретичних методів дослідження: *аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація, класифікація, моделювання та формалізація*. Використання цих методів забезпечило глибоке теоретичне осмислення та систематизацію емпіричних даних, отриманих на попередніх етапах. Зокрема, методом аналізу були виокремлені ключові фактори, які впливають на формування житла в постконфліктних умовах, а методом синтезу отримано цілісне уявлення про оптимальні моделі житлового середовища. Абстрагування і конкретизація дозволили визначити базові принципи і конкретні практичні рекомендації щодо архітектурного проектування житла в умовах повоєнного відновлення.

На п'ятому етапі проведено комплексне *моделювання* різних варіантів архітектурно-планувальних рішень житлової забудови. Особлива увага приділялася *формалізації* отриманих знань у вигляді чітких методичних рекомендацій та концептуальних моделей. Також було здійснено аналіз впливу історичного досвіду на сучасну практику містобудування, зокрема на формування нових стандартів якості житлового простору, що враховують соціально-економічні та екологічні виклики.

Застосування цього комплексного набору методів дозволило забезпечити належну наукову обґрунтованість, новизну результатів та практичну цінність запропонованих архітектурно-планувальних принципів. Результати дослідження мають вагомe значення для формування комфортного, функціонального та соціально відповідального житлового середовища в умовах післявоєнного відновлення України, а також є підґрунтям для подальших наукових досліджень у сфері архітектури та містобудування.

2.2. Формування ієрархічної структури та моделювання основних системних рівнів

В даній науковій праці, з позиції системного підходу, житлове середовище розглядається як складна система, де кожен елемент тісно пов'язаний з іншими і впливає на загальну ефективність системи. Відповідно до цієї логіки оптимізація лише окремих ієрархічних рівнів житлової забудови (наприклад, квартири чи окремого будинку) без врахування системних взаємозв'язків з іншими компонентами середовища (мікрорайоном, районом, містом) не може забезпечити досягнення максимальної ефективності та комфорту проживання. Відтак, необхідним є застосування системного підходу до архітектурно-планувальної організації житлових об'єктів.

При проектуванні житла завданням архітектора є створення такого середовища, яке гармонійно взаємодіє з усіма компонентами життєдіяльності населення. Це передбачає урахування багатьох факторів на різних ієрархічних рівнях житлового середовища.

Ієрархічна структура житлового середовища базується на дослідженнях В.П. Короля [127] і включає наступні рівні:

1. **Функціональна зона** – найменша частина житлового простору, що виконує конкретну функцію (наприклад, приготування їжі, відпочинок, робота, зберігання речей).

2. **Планувальна чарунка** – приміщення, що складається з кількох функціональних зон і задовольняє потреби окремої особи чи сім'ї (наприклад, дитяча кімната з зонами для сну, навчання, ігор).

3. **Функціонально-планувальна зона** – частина помешкання, що об'єднує кілька планувальних чарунок за спорідненими функціями (наприклад, зона сну, загальна зона, кухня-їдальня).

4. **Житлова чарунка** – квартира чи індивідуальний будинок, що містить усі необхідні функціональні зони для повноцінного життя.

5. **Житловий будинок** – будівля, що складається з кількох житлових чарунок, спроектована з урахуванням соціально-економічних і кліматичних умов.

6. **Житловий будинок-комплекс** – будівля, що поєднує житлові чарунки з об'єктами щоденного обслуговування мешканців.

7. **Житлова група** – кілька будинків із спільним двором простором та об'єктами локального обслуговування.

8. **Мікрорайон (квартал)** – група житлових будинків із повним комплексом послуг щоденного користування в межах пішохідної доступності.

9. **Житловий район** – містобудівне утворення, що об'єднує кілька мікрорайонів із розвинутою інфраструктурою.

10. **Населений пункт** – міська чи сільська територія з власною системою житла, економіки та соціальної інфраструктури.

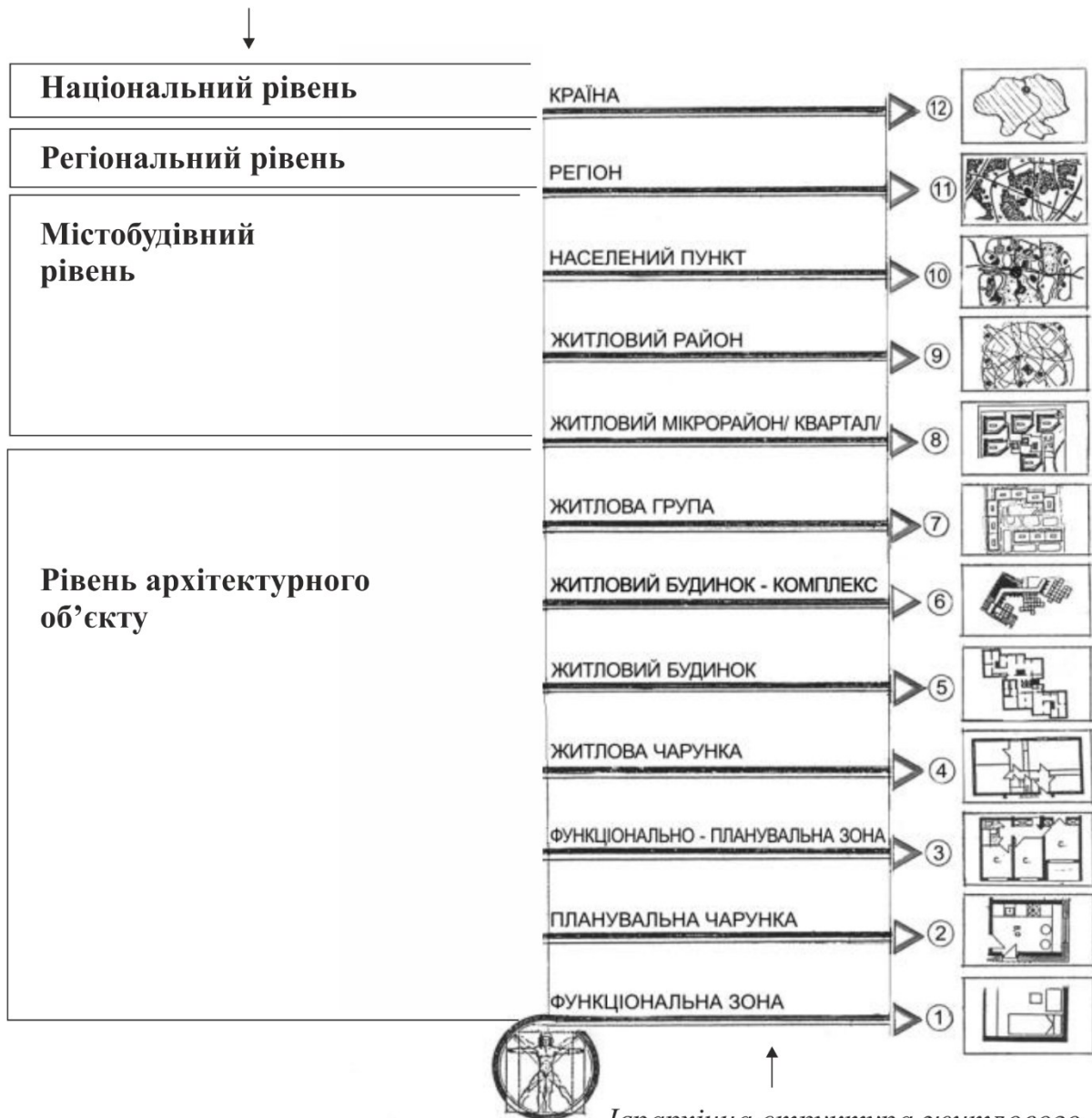
11. **Регіон** – територіальне утворення в межах країни, що має специфічні природні, економічні й культурні особливості, що впливають на житлову забудову.

12. **Країна** – найбільший рівень житлової системи, де реалізується національна житлова політика, стандарти та регулювання забудови.

Сучасне житлове середовище як складна багаторівнева система включає взаємопов'язані підсистеми з чітко вираженою ієрархією. Найвищим рівнем цієї ієрархічної структури є національна, регіональна та міська політика планування житла, що визначає загальні принципи і підходи до житлового будівництва. Архітектурно-будівельний рівень включає житлові групи та комплекси; окремі будівлі та житлові чарунки, в яких реалізуються конкретні архітектурно-планувальні рішення. Логіка умовного розділення рівнів виходить із необхідності чіткої ідентифікації *суб'єкта прийняття рішень* на кожному етапі формування житлового середовища. Оскільки метою роботи є надання дієвих інструментів для відбудови, таке групування забезпечує практичну цінність отриманих наукових результатів, дозволяючи сформулювати рекомендації безпосередньо для виконавців завдань відповідного рівня – від стратегічного

планування до об'ємно-просторового проектування.

Формування системних рівнів

Ієрархічна структура житлового середовища як системи за Королем В.П.

Рис. 2.1. Формування системних рівнів дослідження

Ієрархічна структура житлового середовища є частиною глобальної системи утворюючи *демоекосистему*. Відповідно до концепції Г.І. Лаврика, демоекосистема включає *населення, штучне середовище та природне середовище* (Рис. 2.2). Житлове середовище, як частина штучного середовища, є важливим компонентом демоекосистеми та залежить від її загального розвитку (Рис. 2.3).

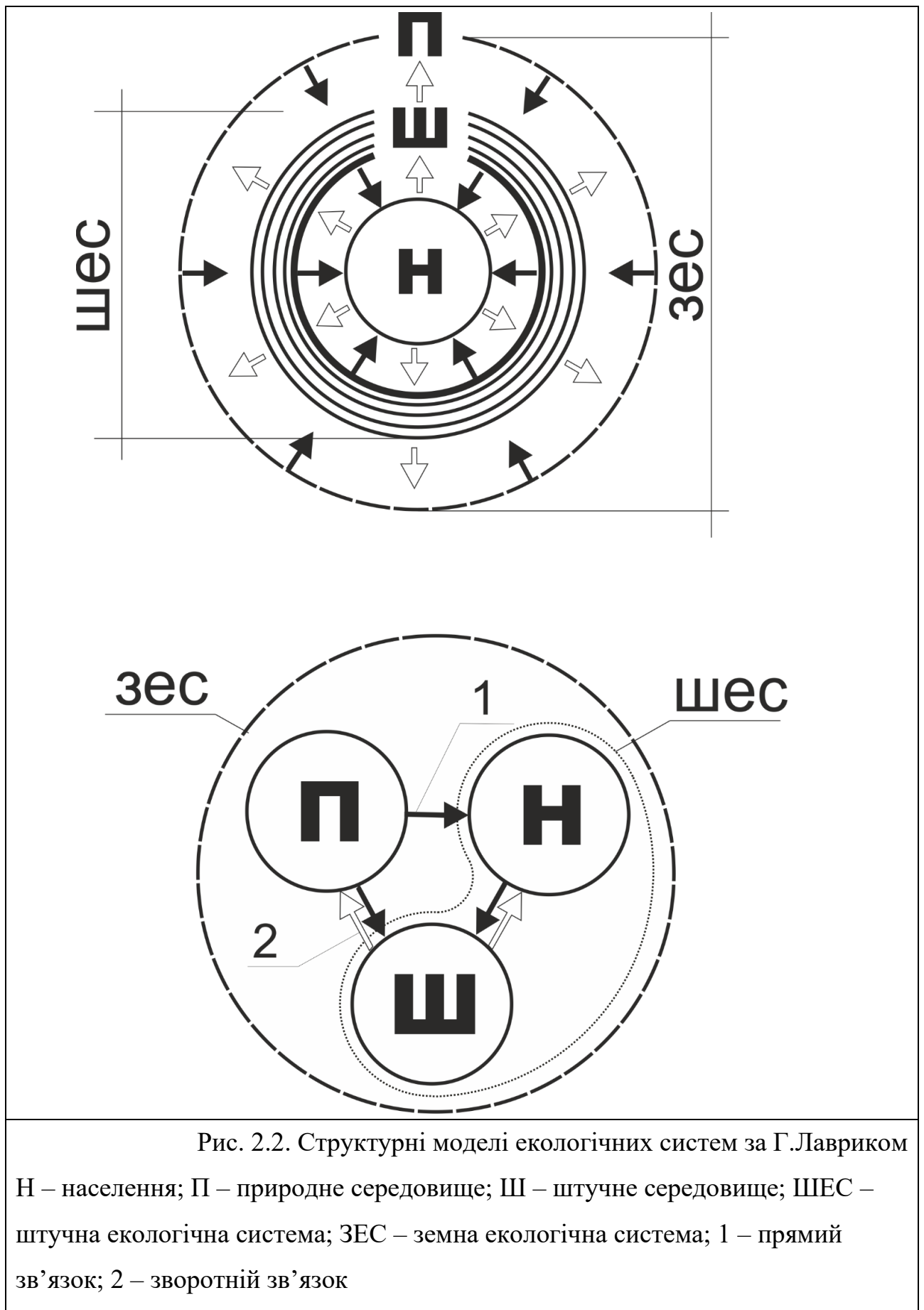

Рис. 2.2. Структурні моделі екологічних систем за Г.Лавриком

Н – населення; П – природне середовище; Ш – штучне середовище; ШЕС – штучна екологічна система; ЗЕС – земна екологічна система; 1 – прямий зв’язок; 2 – зворотній зв’язок

Його трансформація відбувається під впливом взаємодії населення з природним та штучним середовищем, що забезпечує баланс між екологічними та урбаністичними процесами. Стабільність і розвиток житлового середовища визначаються прямими та зворотними зв'язками між його складовими, що формують адаптивність та стійкість житлових структур у довгостроковій перспективі.

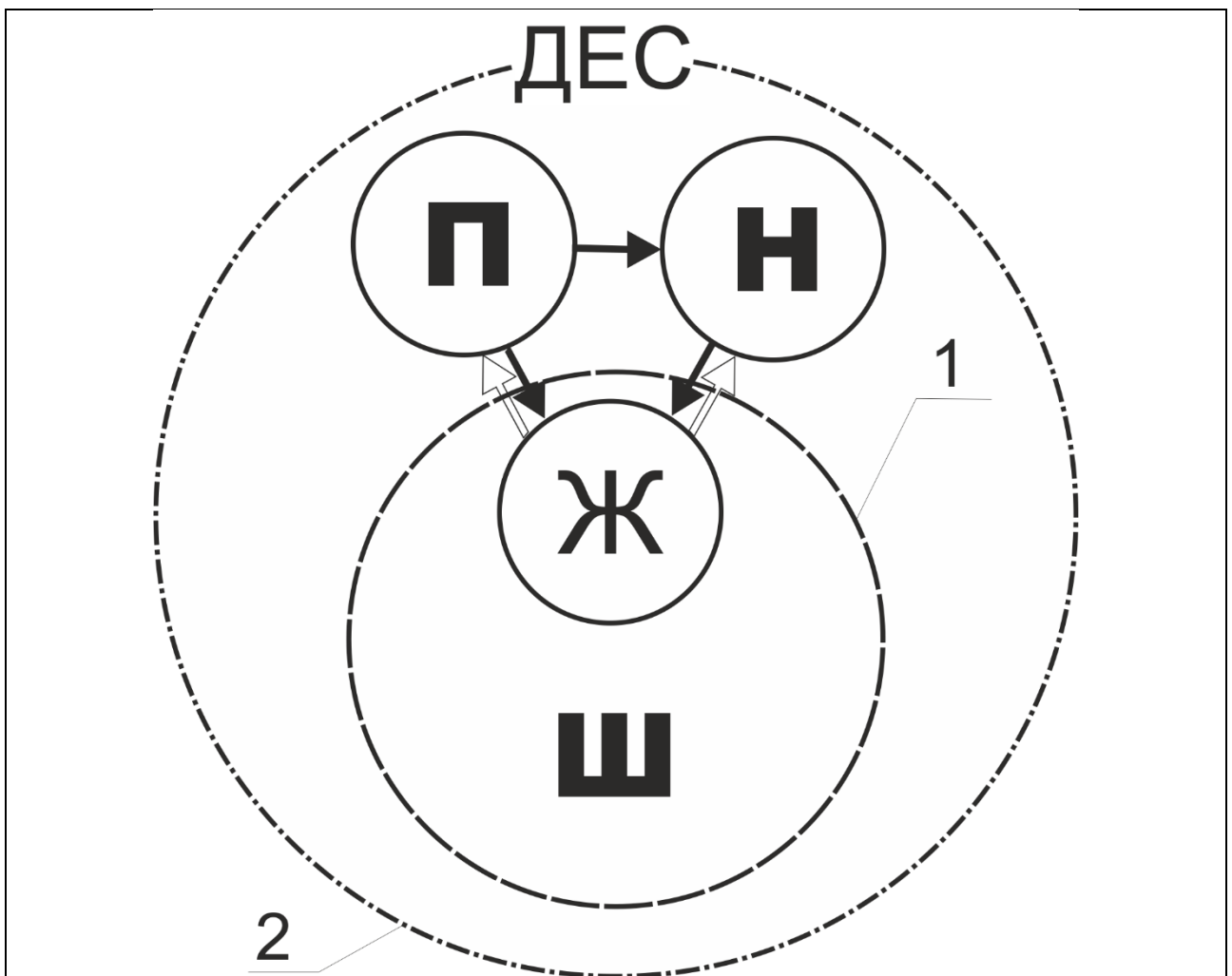

Рис. 2.3. Місце житла в демоекосистемі за Г. Лавриком

Н – населення; П – природне середовище; Ш – штучне середовище; ДЕС – демоекосистема; 1 – межа підсистеми «штучне середовище»; 2 – межа демоекосистеми

Вибір критерію оцінки якості прийнятих архітектурних рішень щодо формування нової повоєнної житлової забудови. На основі аналізу теоретичних та емпіричних досліджень було визначено, що забезпечення населення, постраждалого від наслідків військових дій, – це передусім *процес*, який розгортається в часі. У постраждалих виникає базова потреба у житлі, що вимагає *найшвидшого* задоволення. Відтак, розгляд забезпечення житлом не може обмежуватися лише просторовими рішеннями, а має включати *часові аспекти*, що відображають етапність, динаміку змін та можливість адаптації як житлової політики так і архітектурно-планувальних рішень.

Архітектурна діяльність спрямована в першу чергу на задоволення потреб людини, де саме час задоволення цієї потреби є ключовим параметром ефективності проєктного рішення [128]. У процесі розбудови житлового середовища, особливо в умовах післявоєнного відновлення, цей фактор набуває ще більшого значення. Критично важливо завершити проєктування та будівництво в стислі терміни, поки актуальність зовнішніх факторів, що впливають на містобудівну ситуацію, не зміниться.

Згідно з дослідженням [128], час задоволення потреби має бути коротшим за час дії зовнішніх факторів, наприклад, таких як соціально-економічні умови, природо-кліматичні особливості та науково-технічний розвиток. Це означає, що житлова забудова повинна формуватися з урахуванням швидкозмінних вимог суспільства, що забезпечить її адаптивність та відповідність потребам мешканців. В умовах післявоєнного відновлення цей принцип відіграє вирішальну роль, оскільки затягування процесів проєктування та реалізації житла може призвести до неактуальності прийнятих рішень на момент їхнього завершення. Відповідно, час архітектурної діяльності має бути мінімізованим щодо часу актуальності потреби у житлі. Таким чином, у дослідженні, *час обраний визначальним критерієм якості* прийнятих архітектурно-планувальних рішень при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні.

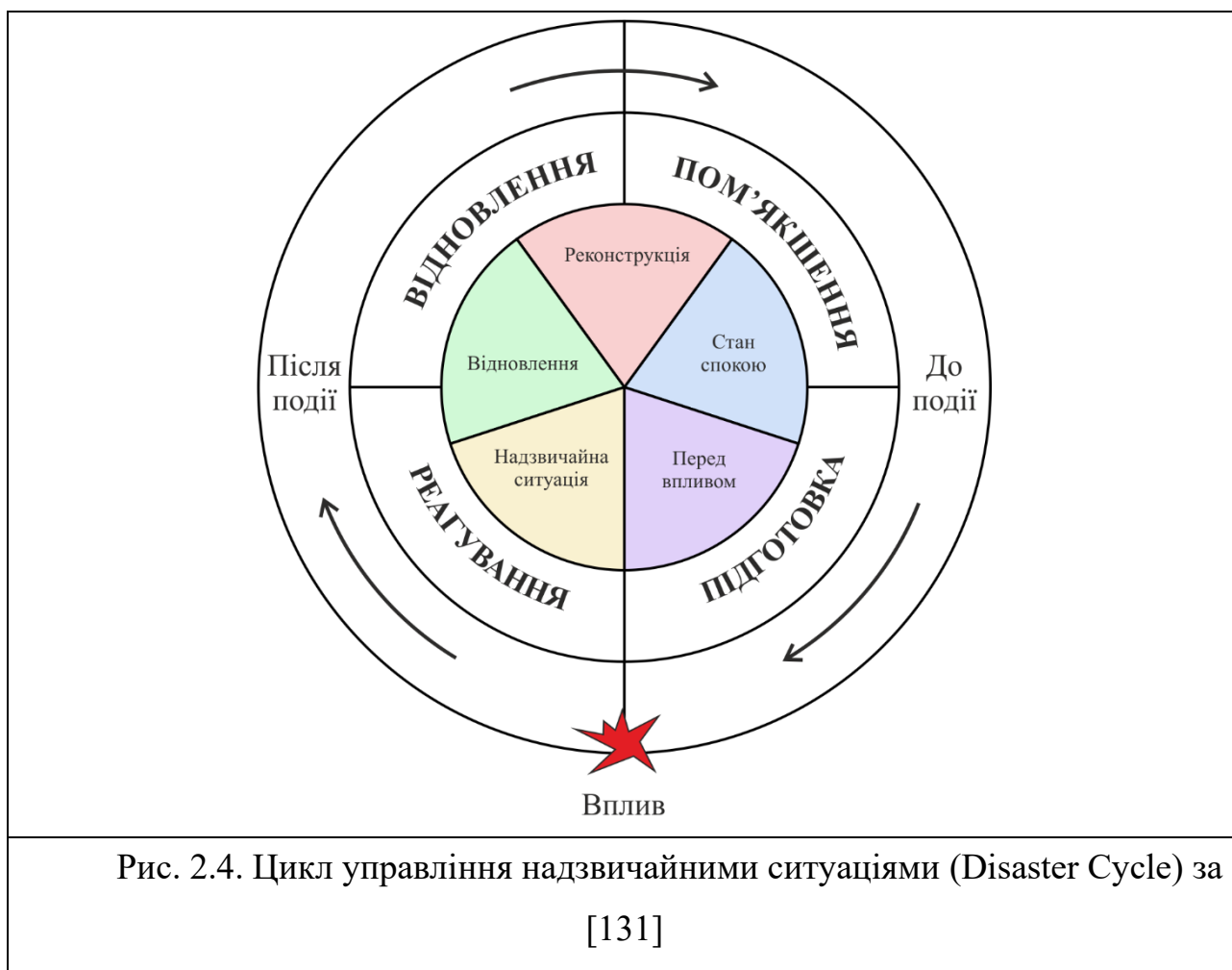
2.3. Методологічна основа формування житлового середовища на постконфліктних територіях

У межах даного дослідження збройний конфлікт розглядається як різновид катастрофи (англ. *disaster*) у широкому розумінні цього поняття, що узгоджується із сучасним науковим та нормативним підходом до класифікації деструктивних подій. Відповідно до визначення, запропонованого Управлінням ООН зі зменшення ризиків стихійних лих (UNDRR), катастрофа – це «серйозне порушення функціонування громади або суспільства будь-якого масштабу, спричинене небезпечними подіями у поєднанні з факторами підвищеної вразливості, відкритості (експозиції) до небезпеки та обмеженої спроможності, що призводить до одного або кількох із таких результатів: людські жертви, матеріальні збитки, економічні втрати та шкода довкіллю» [129].

Згідно з цим підходом, збройний конфлікт, зокрема війна, відповідає ключовим критеріям катастрофічної події: супроводжується масштабними людськими втратами, руйнуванням інфраструктури, переміщенням населення, деградацією середовища життєдіяльності та порушенням соціально-економічних структур. Така інтерпретація дозволяє застосовувати концептуальний апарат зменшення ризиків катастроф (*disaster risk reduction*) до вивчення архітектурно-планувальних процесів на постконфліктних територіях, зокрема в аспекті формування нової житлової забудови в умовах післявоєнного відновлення.

Поширені в науковій спільноті моделі циклів катастроф (*Disaster Cycle*) і конфліктів (*Conflict Cycle*) можна вважати основою для розуміння процесів відновлення. Цикл управління надзвичайними ситуаціями (Рис. 2.4) охоплює чотири основні фази: *попередження* (*mitigation*), *підготовка* (*preparedness*), *реагування* (*response*) та *відновлення* (*recovery*) [130]. Ця модель забезпечує цілісний підхід до управління катастрофами, включаючи заходи до, під час і після кризових подій. Концепція *disaster cycle* активно використовується низкою міжнародних і національних організацій, зокрема Управлінням ООН з питань

зменшення ризику катастроф (UNDRR), Всесвітньою організацією охорони здоров'я (WHO), Міжнародною федерацією товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (IFRC), Дитячим фондом ООН (UNICEF), Агентством США з міжнародного розвитку (USAID/OFDA), а також Федеральним агентством з надзвичайних ситуацій США (FEMA). Зазначені установи застосовують цикл катастроф як основу для планування, координації заходів пом'якшення, готовності, реагування та відновлення у сфері зменшення ризику катастроф.

У звіті Міжурядової експертної робочої групи з термінології у сфері зменшення ризику катастроф (A/71/644) наведено чіткі визначення кожної фази disaster cycle [129]:

Пом'якшення наслідків (mitigation) – це зменшення або мінімізація негативного впливу небезпечної події.

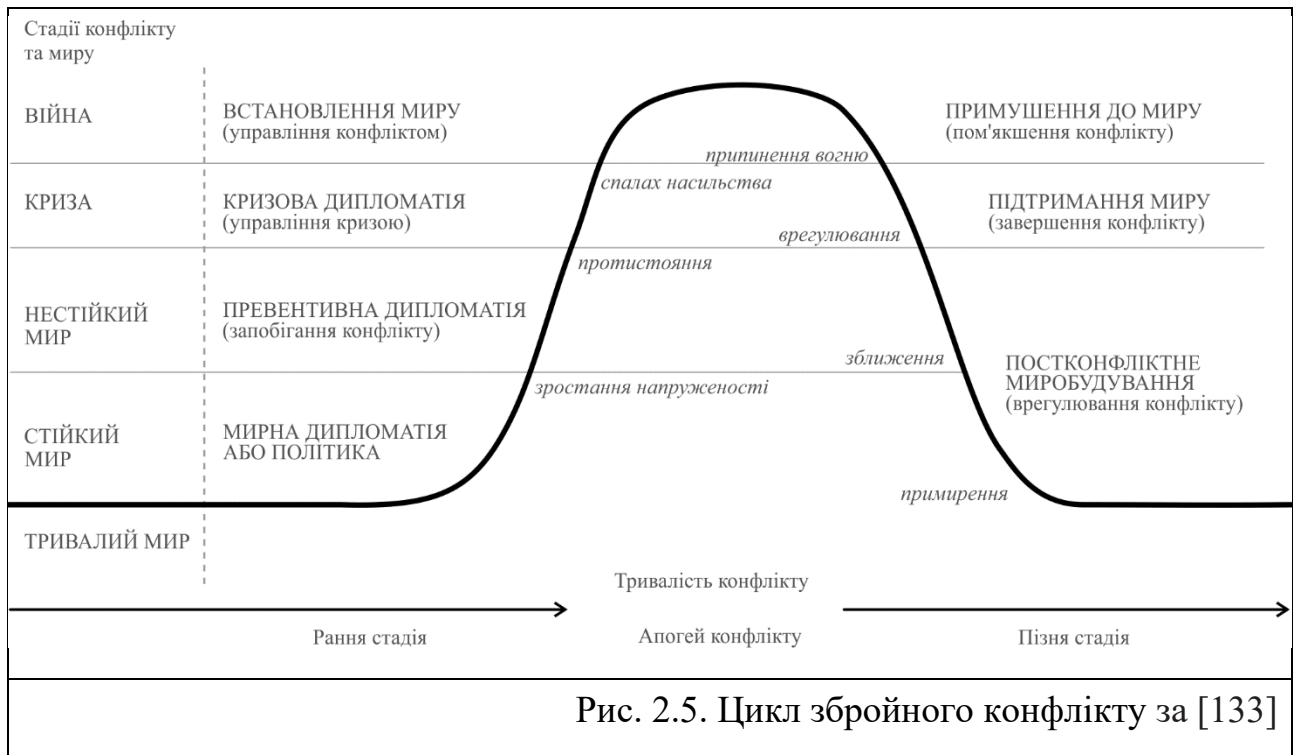
Готовність (preparedness) – це знання та спроможності, розвинені урядами, організаціями, громадами та окремими особами для ефективного передбачення, реагування та відновлення після ймовірних або поточних катастроф.

Реагування – дії, що здійснюються безпосередньо перед, під час або одразу після катастрофи з метою збереження життя, зменшення впливу на здоров'я, забезпечення безпеки населення та задоволення його основних потреб.

Відновлення – це відновлення або покращення засобів до існування, здоров'я, економічних, фізичних, соціальних, культурних та екологічних активів, систем і діяльності громади або суспільства, постраждалого від катастрофи, у відповідності з принципами сталого розвитку та «відбудови кращого» (build back better).

Катастрофи можна умовно поділити на *природні* (викликані природними процесами, такими як землетруси, повені, урагани) та *антропогенні*, зумовлені діяльністю людини. Збройний конфлікт у межах даного дослідження розглядається як антропогенна катастрофа (man-made disaster), що відповідає міжнародним підходам до класифікації небезпечних подій.

Під час аналізу наукової літератури, як зазначалося раніше, було виявлено, що теорія постконфліктного відновлення є фрагментарною та недостатньо розвинутою, особливо у сфері архітектурно-планувального проектування. Очевидно, що відновлення у постконфліктних умовах є значно складнішим, ніж після природних катастроф, зважаючи на *соціально-політичну* природу події, глибину суспільних травм, порушення інституційної спроможності та втрату довіри. У зв'язку з цим виникає необхідність глибше дослідити специфіку конфлікту та постконфліктного відновлення. В науковій літературі виділяють наступні фази конфлікту: стабільний мир, нестабільний мир, відкритий конфлікт, деескалацію та постконфліктне відновлення [132]. Одна з аналітичних моделей, що описує етапність конфлікту представлена нижче (Рис. 2.5). Ці моделі важливі для інтеграції короткострокових і довгострокових заходів у єдиний процес.

Процеси відновлення після катастроф та збройних конфліктів демонструють низку спільних рис, зокрема необхідність оперативного реагування, відновлення критичної інфраструктури та залучення міжнародної фінансової допомоги [134]. Водночас між ними спостерігаються принципові відмінності, зумовлені, передусім, природою вихідної кризи, особливостями інституційного середовища, а також соціальним і політичним контекстом відновлювальних процесів [135].

Подібності між відновленням після стихійних лих та після збройних конфліктів:

1. Невідкладне гуманітарне реагування. В обох випадках відновлення вимагає *термінового гуманітарного втручання*, зокрема надання тимчасового житла, продовольчої допомоги, медичних послуг і відновлення базової інфраструктури – водопостачання, електропостачання, дорожньої мережі [134]. Важливу роль на початкових етапах у кожному з цих контекстів відіграють міжнародні організації та уряди [135].

2. **Значні фінансові потреби.** Зусилля з відновлення у обох випадках потребують значних *фінансових ресурсів* з боку міжнародних донорів, розвитку банків та національних бюджетів. Для ефективної координації допомоги часто використовуються багатосторонні цільові фонди (Multi-Donor Trust Funds, MDTFs) [121].

3. **Довгострокова реконструкція та розвиток.** Поза межами надання першочергової допомоги, як після катастроф, так і після конфліктів, процеси відновлення охоплюють *довгострокову реконструкцію* інфраструктури, відновлення житлового фонду та активізацію економіки [136]. В обох контекстах центральне місце посідають сталий міський розвиток, врахування екологічних аспектів та відновлення засобів до існування [137].

4. **Залучення місцевих громад.** Успішне відновлення у кожному з випадків потребує активної участі постраждалих громад [137]. Місцеве залучення забезпечує відповідність заходів реконструкції культурним, соціальним та економічним потребам, а також сприяє формуванню стійкості та почуття відповідальності за процес відновлення [122].

Таблиця 2.2. – Ключові відмінності між відновленням після стихійних лих та після збройних конфліктів		
Критерій	Відновлення після стихійних лих	Відновлення після збройного конфлікту
Причина кризи	Природні небезпеки (землетруси, повені, урагани тощо)	Збройні конфлікти, громадянські війни, соціальні заворушення [134]
Інституційний вплив	Державні інституції зазвичай зберігають функціональність, але можуть бути перевантажені	Державні інституції часто послаблені, фрагментовані або зруйновані [135]

Ризик повторення	Майбутні катастрофи залежать від заходів пом'якшення (наприклад, покращення інфраструктури, систем раннього попередження)	Високий ризик повторення конфлікту через нерозв'язані політичні, етнічні або соціальні суперечності [122]
Питання безпеки	Загрози безпеці мінімальні, за винятком мародерства або тимчасового переміщення	Безпека залишається серйозним викликом: ризики насильства, повстань і загальної нестабільності [138]
Політична стабільність	Відновлення зазвичай аполітичне, орієнтоване на фізичну реконструкцію інфраструктури	Потребує політичної стабілізації, національного примирення та реформ управління [121]
Пріоритети відновлення	Зосередження на відновленні інфраструктури, житла та публічних послуг	Акцент на миробудуванні, правосудді, реінтеграції переміщеного населення та відновленні інституцій [138]

Структурні виклики у процесі відновлення

1. **Відновлення довіри та системи врядування.** Відновлення після збройного конфлікту повинне враховувати глибокі суспільні розмежування, забезпечувати реінтеграцію переміщеного населення та відновлювати довіру до державних інституцій [122]. Натомість, відновлення після катастроф зазвичай зосереджене на фізичній реконструкції та, як правило, не потребує політичного примирення [135].

2. **Політичний контекст.** На відміну від відновлення після стихійних лих, яке здебільшого залишається аполітичним, процес післяконфліктного відновлення є глибоко політизованим і передбачає реформи врядування,

механізми розподілу влади та реструктуризацію сектору безпеки [121]. Це часто зумовлює триваліший і складніший процес відновлення [138].

3. Хронологія відновлення. Відновлення після катастроф, як правило, слідує більш передбачуваний часовій послідовності, що охоплює етапи надзвичайної допомоги, реабілітації та реконструкції [134]. Натомість післяконфліктне відновлення менш передбачуване через високі ризики політичної нестабільності та ймовірність повторного спалаху насильства [135].

Аналіз літератури показує, що наразі в міжнародній практиці використовуються *трьохетапні* [139] та *чотирьохетапні* [140] схеми відновлення, залежно від контексту та організації, що реалізує програму. Аналіз наукової літератури [141] показує, що концепція фаз відновлення розвивалася протягом майже століття, проходячи через кілька ключових етапів теоретичного осмислення та критики. Зі статті [141] випливає, що основою у теорії повоєнного відновлення можна вважати модель розроблену R.W. Kates та D. Pijawka [112]. Останні сформулювали чотири основні фази відновлення, які згодом стали загально визнаними. Автори [112] в розділі книги виділяють чотири основні фази відновлення, кожна з яких має свої характеристики, тривалість та пріоритети (Рис. 2.6).

Перша фаза – **екстрена фаза** (Emergency Phase), яка триває до двох тижнів. Основною метою цього етапу є негайна реакція на катастрофу, зокрема евакуація постраждалих, надання тимчасового житла та забезпечення базових потреб. Ця фаза характеризується високим рівнем невизначеності, використанням резервів ресурсів і швидкими рішеннями, спрямованими на стабілізацію ситуації.

Наступний етап – **фаза відновлення** (Restoration Phase), яка зазвичай триває від тижнів до 5 місяців. Вона зосереджена на ремонті пошкоджених будівель, відновленні інфраструктури та поверненні до базових соціальних і економічних функцій. Пріоритетами цього етапу є забезпечення тимчасового житла, відновлення доступу до комунальних послуг і підтримка постраждалих громад.

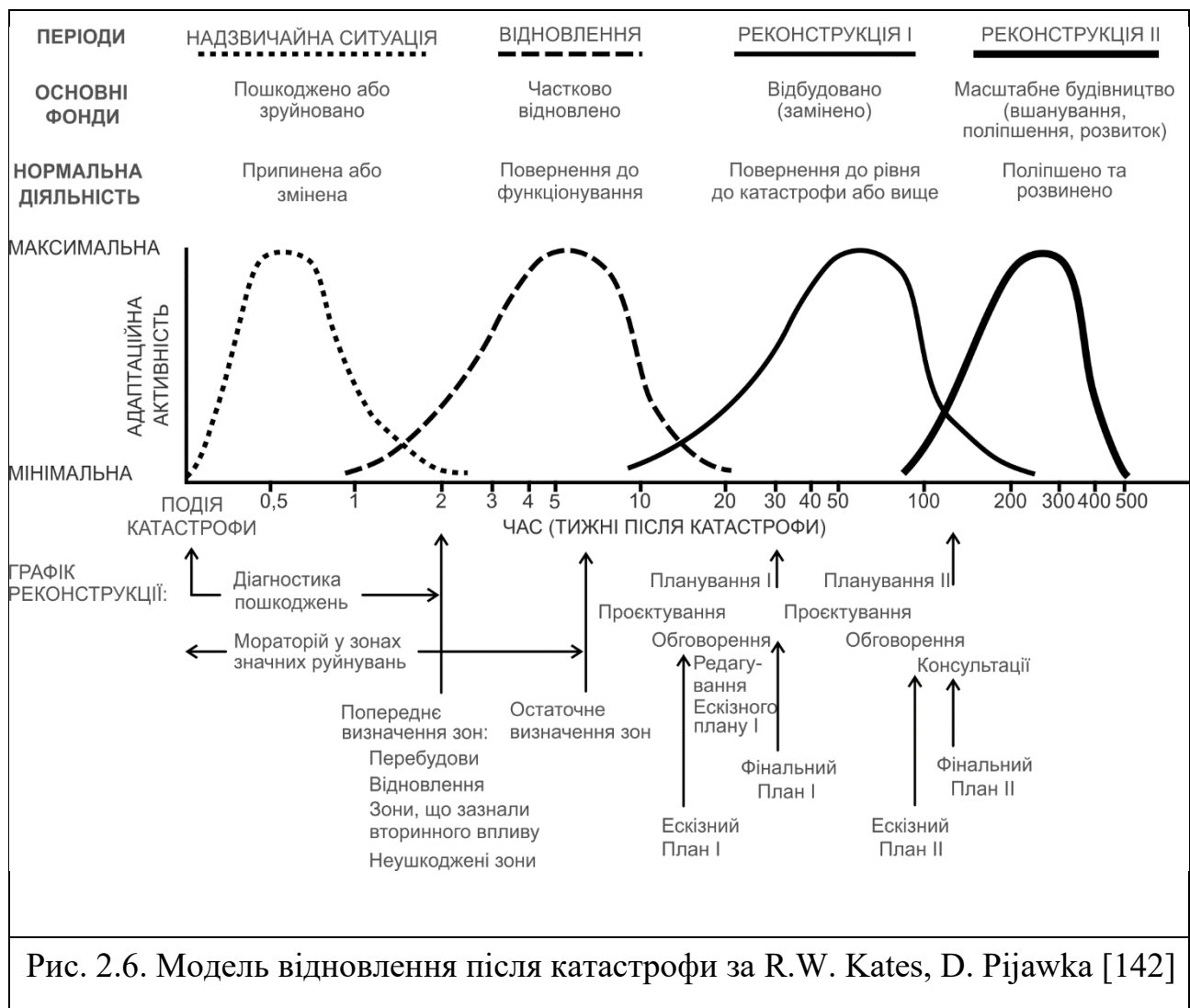

Рис. 2.6. Модель відновлення після катастрофи за R.W. Kates, D. Pişawka [142]

Третя фаза – **фаза реконструкції** (Reconstruction Phase), тривалість якої може становити від до 4 років. Цей етап включає заміну зруйнованих будівель новими, покращення міської інфраструктури та впровадження довгострокових планів розвитку. На цьому етапі значний акцент робиться на забезпеченні безпеки, стійкості до майбутніх катастроф та покращенні умов життя.

Останній етап – **фаза покращення** (Betterment Phase), яка може тривати до 10 років або більше. Її мета – підвищення якості життя через впровадження інновацій у міське планування, інтеграцію екологічних принципів та створення стійких громад. Цей етап також передбачає адаптацію міських просторів до нових соціальних і економічних реалій.

Neal [141] піддав сумніву традиційні підходи, зазначивши, що *фази відновлення не є лінійними*. Він наголошував, що різні соціальні групи проходять

через фази відновлення у різний час, що робить класичну модель занадто спрощеною.

Відновлення після війни є складним і багатовимірним процесом, що передбачає структурований підхід до реконструкції суспільств, постраждалих унаслідок збройного конфлікту. На основі наукової та прикладної літератури можна умовно виокремити наступні три періоди післявоєнного відновлення: початкове реагування, етап трансформації та зміцнення стійкості. Ці етапи забезпечують поступовий перехід від першочергових стабілізаційних заходів до довгострокового розвитку та миробудування [143].

Початкове реагування. Фаза початкового реагування зосереджується насамперед на встановленні безпеки та стабільності. Вона, як правило, включає військове втручання, забезпечення дотримання режиму припинення вогню та надання екстреної гуманітарної допомоги постраждалому населенню [144]. Основною метою цієї фази є припинення насильства, захист цивільного населення та створення передумов для подальших зусиль із відновлення. Відповідно до рамки завдань з післяконфліктної реконструкції, *безпека є базовим стовпом відновлення*, оскільки вона уможлиблює реалізацію заходів у сферах управління, правосуддя та економічного відновлення [143]. У цей період також реалізуються програми з роззброєння, демобілізації та реінтеграції (DDR), спрямовані на зменшення ризику повторного спалаху конфлікту [144].

Трансформація. Фаза трансформації орієнтована на інституційний розвиток і економічне відновлення. Вона охоплює відбудову структур управління, зміцнення судових і правоохоронних інституцій, а також започаткування соціальних та економічних програм реконструкції [145]. Важливим компонентом цього етапу є перехідне врядування, метою якого є відновлення легітимних політичних інституцій і сприяння участі громадян у прийнятті рішень [143]. Особливу увагу також приділяють відновленню інфраструктури та базових послуг, що створює стабільне середовище для економічної активності [146].

Значну роль у цій фазі відіграють ініціативи з розбудови потенціалу, які надають можливість місцевим акторам перебрати на себе відповідальність за врядування та надання послуг [146]. Ефективне планування на цьому етапі потребує урахування чинників, таких як охорона культурної спадщини та політична стабільність, що безпосередньо впливають на довгострокову стійкість процесів відновлення [145].

Зміцнення стійкості. Заключна фаза післявоєнного відновлення передбачає забезпечення довготривалої стабільності та суспільної стійкості. На цьому етапі реалізуються заходи зі зміцнення демократичного врядування, стимулювання економічної самодостатності та формування соціальної згуртованості [144]. Сталий підхід до реконструкції передбачає запровадження інклюзивної економічної політики, урахування екологічних чинників і розвиток учасницького планування, що має запобігти виникненню майбутніх конфліктів [139].

Водночас важливо усунути першопричини конфлікту – економічну нерівність, дефіцит доброго врядування, соціальні утиски [144]. Політика й програми цієї фази мають бути спрямовані на створення інклюзивних інституцій, здатних забезпечити довготривалий мир і сталий розвиток [145]. Успіх відновлення значною мірою залежить від залучення місцевих громад та ефективної координації дій національних і міжнародних учасників [139].

Останні дослідження піднімають проблематику визначення фаз. В своїй науковій праці Contreras [147] визначає чотири ключові фази: допомога (relief), раннє відновлення (early recovery), відновлення (recovery) та розвиток (development). Автор дійшов висновку, що етапи післякатастрофічного відновлення мають *розмиті межі* і не можуть чітко визначатися *лише часовими рамками*. Натомість кожен етап слід *характеризувати на основі досягнутих результатів, використовуючи специфічні індикатори*, що дозволяє оцінювати прогрес і адаптувати підходи відповідно до потреб і контексту конкретної території.

У дослідженні Ali та Mannakkara [148], яке зосереджене на відновленні після катастроф у Шрі-Ланці, модель Kates-Pijawka адаптовано з акцентом на гнучкість і врахування місцевого контексту. Автори підкреслюють, що перекриття фаз, таких як response, rehabilitation, recovery, long-term reconstruction, є необхідним для адаптації до реальних умов, де етапи часто накладаються одна на одну. Вони зазначають, що суворе дотримання послідовності фаз не відповідає складним сценаріям відновлення. Крім того, модель Kates-Pijawka критикується за універсальність, оскільки кожна катастрофа є унікальною і потребує адаптації до локальних соціально-культурних та економічних умов.

Автор Sullivan [149] зазначає, що модель Kates-Pijawka, хоч і є основою для вивчення фаз відновлення, має суттєві обмеження, зокрема *лінійність фаз*, які в реальності часто накладаються одна на одну. Це знижує її гнучкість і робить менш ефективною у випадках, коли потрібно швидко адаптуватися до мінливих умов. Автор пропонує розглядати фази не як окремі етапи, а як взаємопов'язані процеси, що дозволить краще враховувати потреби громади в реальному часі. Крім того, модель потребує інтеграції з іншими елементами управління надзвичайними ситуаціями, такими як *запобігання та підготовка*. Наприклад, процес відновлення має починатися паралельно з етапом реагування, що дозволить заощадити час і ресурси. Автор також наголошує на важливості участі місцевих громад, які можуть не лише забезпечувати практичну допомогу, але й сприяти довгостроковій ефективності відновлювальних заходів. Окремо підкреслюється необхідність адаптації моделі до локальних умов, зокрема врахування соціокультурних та економічних особливостей регіону. Використання місцевих ресурсів розглядається як важливий аспект, що сприяє економічному відновленню регіону та зміцненню його автономності. Таким чином, автор пропонує більш динамічний і адаптивний підхід, що враховує сучасні виклики та потреби постраждалих регіонів.

У контексті даного дослідження надзвичайно важливим є чітке визначення поняття «*новоєсний*», оскільки саме воно задає теоретико-методологічні рамки аналізу архітектурно-планувальної трансформації житлового середовища. На

практиці постконфліктне відновлення розпочинається ще до формального завершення війни. Тому у межах цього дослідження термін «*післявоєнний*» використовується для позначення стадії постконфліктного відновлення, що розпочинається із завершення активних бойових дій (зменшення або припинення загрози) на конкретній території, але не обов'язково збігається з офіційним завершенням війни загалом.

Resilience. Стійкість (*resilience*) є однією з ключових концепцій сучасного відновлення. Автори визначають *стійкість* як здатність суб'єкта (активу, організації, громади, регіону) *передбачати, чинити опір, поглинати, реагувати, адаптуватися та відновлюватися після порушення* [150]. Ця дефініція охоплює дії до, під час і після катастрофи, включаючи підготовку, захист, адаптацію та швидке відновлення, що дозволяє зменшити шкоду та скоротити час на повернення до нормального стану. Mitoulis et al. [151] пропонують інтеграцію стійкості через оцінку та інтервенції, зокрема з використанням інноваційних технологій, таких як дистанційне зондування. URF (Urban Recovery Framework) зосереджує увагу на масштабному відновленні міст, інтегруючи гуманітарні, розвиткові та миротворчі аспекти. Стійкість визначає здатність системи адаптуватися до змін і відновлювати свої функції після криз (Рис. 2.7).

Built Back Better. У сучасних дослідженнях відновлення після катастроф концепція "Build Back Better" (BBB) набуває все більшого значення як стратегія, спрямована на створення більш стійких і безпечних громад. Автори Mannakkara, Wilkinson і Francis [152] у своїй роботі пропонують визначати BBB як процес, що охоплює не лише відновлення пошкодженої інфраструктури, але й усунення існуючих соціальних, економічних та екологічних вразливостей громад.

Ключовими компонентами BBB є:

- **Зменшення ризиків** – впровадження суворих будівельних стандартів, оновлення будівельних кодексів та планування використання земель з урахуванням ризиків.

• **Психосоціальне відновлення** – підтримка громади через психологічну допомогу, збереження соціальної єдності та врахування культурних і етнічних особливостей.

• **Економічне відновлення** – підтримка малого бізнесу, створення робочих місць і навчання для стимулювання економіки.

• **Ефективна реалізація** – координація між зацікавленими сторонами, створення спеціалізованих органів управління відновленням та розробка відповідної нормативно-правової бази.

• **Моніторинг і оцінка** – постійний контроль за дотриманням стандартів ВВВ та інтеграція отриманих уроків у майбутні ініціативи.

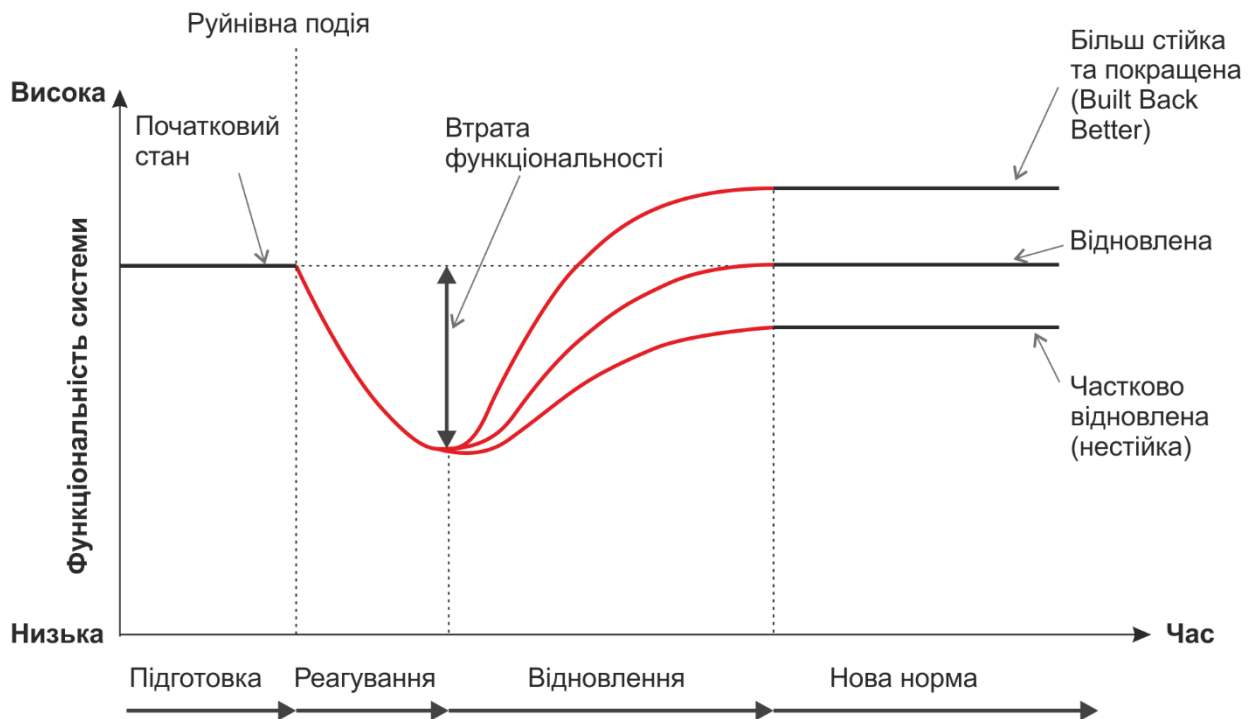

Рис. 2.7. Модель стійкості на основі [247]

Автори наголошують, що ВВВ відкриває можливість не лише для відновлення, але й для трансформації громад через запровадження інноваційних підходів, які враховують місцевий контекст і потреби. Водночас концепція стикається з низкою викликів, таких як недостатнє фінансування, слабка координація між зацікавленими сторонами та відсутність довгострокових механізмів моніторингу.

У контексті післявоєнного відновлення в Україні концепція BBB може стати основою для розробки інтегрованих підходів до житлового будівництва, які не лише забезпечать базові потреби постраждалих громад, але й сприятимуть їхній довгостроковій стійкості. Зокрема, важливо врахувати, що психологічна підтримка та інтеграція постраждалих громад до процесу планування є ключовими аспектами для створення комфортного і безпечного житлового середовища.

Концепція "Build Back Better" (BBB) спрямована на створення стійкішої, екологічно дружньої та соціально справедливої інфраструктури. BBB підкреслює необхідність інтеграції попередження ризиків і довгострокового планування. Der Sarkissian et al. [153] ілюструють це через успішні кейси відновлення після урагану Ірма, акцентуючи увагу на зменшенні вразливості інфраструктури та підвищенні її доступності для всіх верств населення.

Сталий розвиток. У межах дослідження поняття сталого розвитку розглядається як методологічна основа, що інтегрує соціальні, економічні та екологічні виміри в архітектурно-планувальному аналізі сучасної житлової політики. Визначення сталої моделі розвитку базується на класичному формулюванні, запропонованому в доповіді Комісії Брундтланд (1987): «Сталий розвиток – це розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» [154].

Це визначення має широкий зміст і охоплює ключові компоненти міжпоколінної та внутрішньопоколінної справедливості, що є фундаментом політики сталого розвитку. З методологічної точки зору воно вимагає системної інтеграції економічних, соціальних і екологічних чинників у процес прийняття рішень на всіх рівнях – від глобального до локального [155].

Загалом концепція сталого розвитку спирається на три взаємопов'язані «підсистеми»: економіку, суспільство і довкілля. Економічна сталість передбачає здатність системи виробляти товари і послуги стабільно і без боргових або структурних криз. Соціальна сталість означає забезпечення

справедливого розподілу ресурсів, гендерну рівність, доступ до освіти, охорони здоров'я, участь у прийнятті рішень. Екологічна сталість – збереження стабільного ресурсоемного середовища, біорізноманіття, запобігання деградації екосистем та зміні клімату [156].

До основних принципів сталого розвитку, які враховуються при формуванні архітектурної політики та міського середовища, належать:

- **Принцип інтеграції** – взаємопов'язане врахування соціальних, екологічних та економічних наслідків у будь-яких управлінських рішеннях.
- **Принцип міжпоколінної справедливості** – обов'язок залишити наступним поколінням не менший доступ до ресурсів, ніж маємо ми сьогодні.
- **Принцип «забруднювач платить»** – внутрішнє включення екологічних витрат у вартість діяльності, яка має шкідливий вплив.
- **Принцип обережності:** у випадках екологічної загрози – діє превентивний підхід, навіть за умов наукової невизначеності.
- **Принцип диференційованої відповідальності** – врахування різного рівня ресурсного споживання і історичного впливу розвинених і країн, що розвиваються [154].

В контексті цього дослідження сталий розвиток виступає не тільки як ціннісна основа для формування нової житлової політики після війни, а й як методологічна рамка для оцінки впливу архітектурно-планувальних рішень на довкілля, соціальну структуру та економічну ефективність.

Аналіз психологічного реагування на катастрофу в контексті житлового відновлення. У цьому дослідженні використано модель реагування людини на катастрофу для розуміння реакцій населення на руйнування та процес адаптації до нової житлової реальності. Дана модель дозволяє оцінити психологічний стан постраждалих на різних етапах відновлення та визначити фактори, що впливають на ефективність формування повоєнного житла.

Згідно з теоретичними дослідженнями [157], модель включає такі основні етапи, що можна адаптувати до повоєнного відновлення:

1. **Передкатастрофна фаза** – очікування або раптовий вплив катастрофи. Вона супроводжується страхом, тривожністю, відчуттям незахищеності.
2. **Фаза впливу** – період шоку та боротьби за виживання, коли люди зосереджені на забезпеченні базових потреб.
3. **Героїчна фаза** – активна соціальна згуртованість, прояв альтруїзму, взаємодопомога.
4. **Фаза соціальної згуртованості** – тимчасова ейфорія, віра у швидке відновлення, максимальна мобілізація суспільних ресурсів.
5. **Фаза розчарування** – поступове усвідомлення масштабів втрат, виснаження ресурсів, поява психологічних проблем, соціальна напруженість.

6. **Фаза реконструкції** – поступова адаптація до нової реальності, відновлення житла, інтеграція у відновлені громади, формування нових соціальних зв'язків.

У цьому дослідженні модель використовується як інструмент для аналізу соціально-психологічних факторів, що впливають на архітектурно-планувальні рішення у післявоєнному будівництві.

Disaster Risk Reduction. У рамках цього дослідження ключовим теоретичним підґрунтям є концепція зменшення ризику катастроф (Disaster Risk Reduction, DRR), розроблена ООН і закріплена в таких глобальних документах, як Сендайська рамкова програма зі зменшення ризику катастроф 2015–2030 та попередньо – Hyogo Framework for Action 2005–2015. Врахування принципів DRR дозволяє перейти від реагування на катастрофи до їх превентивного прогнозування, пом'якшення наслідків і підвищення стійкості життєвого середовища.

Згідно з UNDRR, *зменшення ризику катастроф* – це системні зусилля з аналізу та управління чинниками, що спричиняють катастрофи, включаючи зменшення впливу небезпек, вразливості людей і майна, розумне управління землекористуванням і довкіллям, а також підвищення рівня готовності до надзвичайних подій [129].

Згідно з Сендайською рамковою програмою, DRR є ключовим компонентом сталого розвитку [158]. Хоча Сендайська рамкова програма не згадує збройні конфлікти як окрему категорію ризику, численні технічні документи UNDRR (зокрема Hazard Definition Report, [159]) відносять збройні конфлікти до «суспільних загроз» та підкреслюють необхідність включення цих загроз у національні та локальні стратегії DRR. Відтак, розгляд збройного конфлікту як соціальної катастрофи цілком відповідає сучасному міждисциплінарному підходу до зменшення ризику катастроф.

У термінології щодо Disaster Risk Reduction [129] *ризик* – це поєднання ймовірності події та її негативних наслідків. Згідно з визначенням, поданим у

звіті [160], ризик формується як результат комплексної взаємодії трьох ключових компонентів:

$$\text{Ризик} = \text{Загроза} \times \text{Експозиція} \times \text{Вразливість}$$

Структура ризику

1. **Загроза (Hazard)** – потенційна подія або процес (природного чи антропогенного походження), що може спричинити шкоду.
2. **Експозиція (Exposure)** – наявність людей, інфраструктури, житлової забудови або інших активів у зонах, де існує ймовірність впливу загрози.
3. **Вразливість (Vulnerability)** – схильність елементів системи до негативного впливу загроз, яка зумовлюється соціально-економічними факторами, якістю забудови, доступом до послуг тощо.

Компоненти ризику не є статичними чи незалежними. Вони перебувають у постійній динамічній взаємодії, що визначає інтенсивність і характер потенційної шкоди [160]. Зміни в одному з компонентів (наприклад, зростання щільності забудови або соціальної вразливості) можуть суттєво змінити рівень ризику навіть при незмінній загрозі.

Висновок до 2-го розділу

1. Здійснено обґрунтування методологічних засад дослідження архітектурно-планувальних принципів формування нової повоєнної житлової забудови в Україні. З урахуванням міждисциплінарного характеру тематики та складності об'єкта дослідження було визначено доцільність застосування *системного підходу* як базового наукового інструменту.

2. Сформовано загальну дослідницьку стратегію, яка реалізується через п'ять послідовних етапів: визначення проблеми, вибір стратегії дослідження, збір інформації, обробка даних і висунення гіпотези, перевірка гіпотези та формування висновків. На кожному з етапів застосовувався відповідний комплекс методів, зокрема аналіз, синтез, типологізація, моделювання, порівняння та інші, що забезпечують достовірність, об'єктивність і відтворюваність результатів.

3. У дослідженні враховано ключові теоретичні положення концепції зменшення ризику катастроф (Disaster Risk Reduction, DRR), принципу «Build Back Better» та стійкості (resilience), що є актуальними для післявоєнного контексту. Збройний конфлікт розглядається як антропогенна (соціальна) катастрофа, що зумовлює застосування міждисциплінарних інструментів оцінки ризиків, вразливості та адаптаційної здатності систем.

4. В межах розділу було враховано ієрархічну структуру житлового середовища та запропоновано підхід до його аналізу через призму демоекосистемної моделі.

5. Час був обраний основним критерієм якості прийнятих архітектурних рішень в умовах післявоєнного відновлення, що визначає фазовість, адаптивність та життєвий цикл об'єктів житлової забудови.

Розділ 3. Фактори, що впливають на формування нової повоєнної житлової забудови

3.1. Визначення факторів, що впливають на формування нової повоєнної житлової забудови

У цьому розділі подано стислий огляд особливостей розвитку житла в окремих країнах, що постраждали від збройних конфліктів. Кожен кейс висвітлює унікальні виклики, політику та підходи до реконструкції в умовах післявоєнного контексту. Аналіз прикладів дозволяє ідентифікувати ключові фактори, що впливають на відновлення житла на різних ієрархічних рівнях.

Війна в Боснії (1992–1995). Після завершення війни відновлення житлових районів Сараєва відбувалося в умовах етнічного розмежування. Місто було розділене на дві частини: Федерацію Боснії і Герцеговини та Східне Сараєво (Республіка Сербська) [161]. Таким чином, такі *територіальні зміни* вплинули на містобудівну політику, що в результаті стало поштовхом до автономності житлового середовища в кожній частині окремо від іншої. Відновлення підтримувалося *міжнародними організаціями*, зокрема Світовим банком і ЄС, однак процес був повільним через *бюрократію* та відсутність *інтегрованого плану*. В результаті, це негативно позначилось на якості реконструкції: багато проєктів не враховували довгострокові потреби міста, а питання соціальної інтеграції залишилося невирішеним. Повернення до власного житла затягувалося через нестачу *інфраструктури* та складнощі з *реституцією майна* [120].

У післявоєнний період у Боснії і Герцеговині було реалізовано низку масштабних проєктів будівництва багатоквартирного житла, насамперед для біженців, внутрішньо переміщених осіб і репатріантів. Одним із найважливіших прикладів є Регіональна програма житла (Regional Housing Programme, RHP). У межах проєкту було збудовано або реконструйовано багатоквартирні будинки для соціально вразливих верств населення. Згідно з програмою, до 2023 року було надано понад 2 778 нових житлових одиниць для приблизно 9 000 осіб у таких містах, як Сараєво, Баня-Лука та Брчко [162]. Програму підтримують

міжнародні організації, вона спрямована на забезпечення сталого житла для повернення людей у рідні громади або їх інтеграції в нові.

Громадянська війна в Лівані (1975–1990). Після війни відновлення житлового фонду, особливо в центральному районі Бейрута, супроводжувалося численними викликами. Ключовим проектом стала реконструкція Центрального району Бейрута (Beirut Central District, BCD), яку реалізовувала компанія Solidere, створена з ініціативи уряду. Ця державно-приватна ініціатива мала на меті перетворити центр Бейрута на «новий Париж». Однак проєкт зазнав критики за надмірну *комерціалізацію* та *джентрифікацію*. Як результат, місцевих мешканців було витіснено, а нерухомість була продана іноземним інвесторам. Така трансформація зробила центр міста розкішним, але малозаселеним, він втратив свою культурну ідентичність і став недоступним для середнього класу [163].

Ще однією важливою ініціативою відновлення була реконструкція після конфлікту 2006 року в південному Лівані, зокрема в Харет-Хрейк, де частково відновили житлову забудову за підтримки *міжнародних донорів і організацій*. Керівництво відновленням у цьому регіоні здійснювало угруповання Hezbollah, що дозволило швидко відбудувати зруйновані будинки, однак процес був централізованим і авторитарним. Державні інституції Лівану практично не брали участі у відновленні, що призвело до відсутності *єдиної політики та порушення містобудівних регламентів*. Через відсутність належного регулювання спостерігалися непрозорі будівельні процеси й посилення розділення між громадами [164] [165].

Соціальне житло в Лівані переважно базується на тимчасових поселеннях, як-от наметові табори. Часто житлові комплекси зводять за межами міської інфраструктури або в ізольованих районах, що обмежує доступ до базових послуг. Нові проєкти, реалізовані за участі міжнародних організацій, дедалі частіше включають енергоефективні матеріали, сталу забудову та базові санітарні умови. Однак такі рішення залишаються доступними лише для незначної частки нужденних [166] [167].

Війна в Іраку (2003–2011). Досвід відновлення в Іраку після засвідчує спільні з попередніми приклади виклики – масштабні знищення інфраструктури, брак ресурсів та потребу в міжнародній підтримці. У відповідь на житлову кризу та потреби постраждалих від конфлікту в Іраку було реалізовано низку масштабних проєктів соціального житла. Один із найбільших прикладів є проєкт «Нове місто Бісмая» (Bismayah New City), розташований поблизу Багдада. Його реалізація розпочалася у 2013 році у партнерстві між урядом Іраку та південнокорейською компанією Hanwha. Планується зведення 100 000 житлових одиниць за панельною технологією для приблизно 600 000 мешканців. У місті передбачено школи, лікарні, торговельні комплекси, громадські простори та необхідну інфраструктуру. Комплекс оснащений сучасними енергоефективними технологіями та має розвинену транспортну мережу, що забезпечує зручне сполучення з Багдадом. Bismayah New City є одним із найбільших проєктів масового житлового будівництва на Близькому Сході [168].

Громадянська війна в Сирії (з 2011 року). Післявоєнне відновлення житла в Сирії супроводжується численними викликами, зокрема масштабними руйнуваннями, соціально-політичною нестабільністю та відсутністю доступу до житла для значної кількості переміщених осіб. Однією з основних проблем є масштаби руйнувань: приблизно 27% житлового фонду Сирії було пошкоджено або знищено під час конфлікту [169]. Крім того, значна частка довоєнного житла складалася з *неформальних забудов*, що ускладнює реституцію майна та земельні права переміщених осіб. Ситуацію погіршує *нестача фінансування та інвестицій*, що обмежує потенціал для великомасштабного відновлення [170] [171].

Житлове будівництва в Сирії сьогодні розвивається у межах двох визначальних векторів. З одного боку, вагома увага приділяється *збереженню культурної спадщини*, що проявляється у регенерації історичних ареалів, як-от Старе місто Алеппо. При будівництві в цих районах використовується традиційні методи будівництва та матеріали для збереження ідентичності. З іншого боку, активно впроваджується напрям створення елітних районів на

зразок Marota City. На місці колишніх неформальних поселень (часто шляхом законної конфіскації) зводяться високотехнологічні багатоповерхові комплекси, що хоч і забезпечують модернізацію міського середовища, проте водночас провокують процеси *джентрифікації* та створюють бар'єри для повернення до цих районів мешканців із низьким рівнем доходів [170] [172].

Війна в Косово (1998–1999). Відновлення житлового фонду після конфлікту 1999 року в Косово супроводжувалося численними труднощами. В літературі часто виокремлюють проблеми в координації *міжнародної допомоги*, забезпеченні якості реконструйованого житла та гарантуванні його доступності для населення. Конфлікт спричинив серйозні пошкодження інфраструктури, зокрема житлового фонду, а також *масове переміщення населення*. Відбудова здійснювалася за підтримки *міжнародних організацій*, таких як ООН та ЄС, які надали суттєві ресурси для відновлення критичної інфраструктури. Проте, як вказують дослідження, багато проєктів реалізовувалися без належної участі місцевих громад, що ускладнювало інтеграцію та знижувало ефективність процесу відновлення [173].

Будівництво нового житла у великих містах Косово характеризувалося швидкими темпами та здійснювалося за відсутності належних планів, законів і технічних норм. Інвестиції переважно надходили від приватного сектору і будівництво керувалося виключно гонитвою за прибутком. Як результат, це призвело до зниження якості забудови, а майже всі нові райони багатоквартирного житла перетворилися на хаотичні урбанізовані зони [174]. Часто застосовувалися стандартизовані проєктні рішення з метою *мінімізації витрат* (за рахунок зменшення житлової площі), які не завжди відповідали довгостроковим потребам мешканців [175]. Через складне *політичне середовище* й велику кількість донорів рівень контролю за якістю та ефективністю управління проєктами були недостатні [173].

Таким чином, хоча в Косово було досягнуто прогресу в оперативному відновленні житлової інфраструктури, брак стратегічного планування, слабка

залученість громад і орієнтація на швидкі рішення спричинили низьку якість житла та його невідповідність соціокультурним потребам населення.

Війна в Афганістані (2001–2021). Після десятиліть конфлікту післявоєнне відновлення житлової інфраструктури в Афганістані стикається з численними викликами, зокрема з масштабними *руйнуваннями, браком фінансування*, а також із *загрозами безпеці та політичною нестабільністю*.

Однією з головних проблем є те, що багато житлових районів були повністю знищені, а значна частина населення переїхала до міст, що спричинило перенаселеність та зростання неформальних поселень, які часто функціонують поза контролем держави й міжнародних організацій. Політика Афганістану у сфері житлового забезпечення намагається вирішити ці проблеми за допомогою так званого «подвійного підходу» (dual approach), який поєднує модернізацію наявних неформальних районів із створенням нових доступних житлових кварталів [176].

Розвиток соціального житла в Афганістані є частиною ширших зусиль уряду та міжнародних партнерів у відповідь на житлову кризу, зумовлену затяжним конфліктом і демографічним зростанням. Один із найвідоміших проєктів є місто Хваджа Раваш (Khwaja Rawash City), розташоване в районі Касабе міста Кабул. Його метою є створення *безпечного* середовища для середнього класу та підтримка переселення мешканців з районів із високим рівнем ризику.

Щоб підсумувати національні кейси, представлені в цьому розділі, наведена нижче таблиця (Таблиця 3.1) містить порівняльний аналіз післявоєнного відновлення житлового фонду. Порівняння, представлене в таблиці, структуровано за трьома ієрархічними рівнями – національний, містобудівний та рівень архітектурного об'єкту. Кожен приклад післявоєнного відновлення аналізується через ці виміри, що дозволяє простежити, як множинні фактори формують результати реконструкції житла. У таблиці стрілки (↓) позначають відібрані фактори впливу, а самі фактори виділено курсивом.

Таблиця 3.1. Порівняльний аналіз схем післявоєнної реконструкції та розвитку житла

Назва збройного конфлікту	Національний рівень	Містобудівний	Рівень архітектурного об'єкту	Фото
Громадянська війна в Сирії (з 2011 року)	Відновлення в умовах нестабільності; значна увага збереженню історичних об'єктів та створенню нових елітних районів	Фокус на збереженні культурної спадщини (Алеппо) та створенні сучасних житлових комплексів (Marota City), що сприяють соціальному розширванню	Висока якість елітного житла, але низька доступність для більшості населення, що поглиблює нерівність	
	↓ <i>Політична стабільність та урядова підтримка Соціально-економічні умови</i>	↓ <i>Історичний та культурний контекст</i>	↓ <i>Архітектурні тенденції Стандарти Бюджети Місцеві потреби</i>	Будівництво в Marota City [177] Генплан Marota City [178]
Війна в Афганістані (2001–2021)	Акцент на швидке та доступне будівництво; значне повернення переміщених осіб до міст переважно житлову інфраструктуру	Житло зводиться на периферії, подалі від зон з підвищеним ризиком; стандартизовані, недорогі рішення з обмеженим урахуванням архітектурних традицій	Низька якість через економічні обмеження; житло не відповідає сучасним стандартам комфорту	
	↓ <i>Міграційні процеси Соціально-економічні умови</i>	↓ <i>Політика та стратегії розвитку міського середовища Планувальна структура міста</i>	↓ <i>Архітектурні тенденції Стандарти Бюджети Місцеві потреби</i>	Панорама Khwaja Rawash City [176] Генплан Khwaja Rawash City [179]

<p>Війна в Косово (1998–1999)</p>	<p>Відбудова за підтримки міжнародних організацій; слабка участь місцевих громад у процесі</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Фінансова та технічна підтримка з боку міжнародних організацій Соціально-економічні умови</i></p>	<p>Хаотичний міський розвиток; стандартизовані рішення, нав'язані державою без урахування локальних традицій</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Політика та стратегії розвитку міського середовища Планувальна структура міста</i></p>	<p>Низька якість через відсутність державного контролю та обмежене фінансування; житло середньої якості з мінімальною готовністю до заселення</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Архітектурні тенденції Стандарти Бюджети Місцеві потреби</i></p>	 <p>Хаотична забудова в Косово [180]</p> <p>Соціальне житло в Косово за фінансуванням Європейського Союзу [181]</p> <p>Типове муніципальне житло в Косово [182]</p>
<p>Війна в Боснії і Герцеговині (1992–1995)</p>	<p>Післявоєнна реконструкція в умовах етнічних конфліктів та територіального поділу; більшість проєктів – за підтримки міжнародних організацій</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Підтримка з боку міжнародних організацій Територіальні зміни Соціально-економічні умови</i></p>	<p>Орієнтація на забезпечення житлом ВПО та сприяння соціальній інтеграції; будівництво в межах існуючої інфраструктури</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Політика та стратегії розвитку міського середовища Місцеві потреби</i></p>	<p>Нове житло середньої якості; квартири з готовністю до заселення</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Архітектурні тенденції Стандарти Бюджети Місцеві потреби</i></p>	 <p>Житло в Goražde [183]</p> <p>Житло за програмою RHP [184]</p>

<p>Громадянська війна в Лівані (1975–1990)</p>	<p>Післявоєнне відновлення орієнтоване на комерційні проекти в центрі Бейрута; сильний вплив компанії Solidere</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Політика та стратегії розвитку міського середовища</i> <i>Соціально-економічні умови</i></p>	<p>Пріоритет сучасним комерційним проектам у центральних районах; збереження історичних об'єктів обмежене комерційними інтересами</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Політика та стратегії розвитку міського середовища</i> <i>Історичний та культурний контекст</i></p>	<p>Якісне житло в елітних районах, але значна нерівність у доступі; середній клас не має змоги придбати житло; тимчасове житло домінує</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Архітектурні тенденції</i> <i>Стандарти</i> <i>Бюджети</i> <i>Місцеві потреби</i></p>	 <p>Будівництво соціального житла в Burj Hammoud [185]</p>
<p>Війна в Іраку (2003–2011)</p>	<p>Масштабні руйнування в Мосулі та Фаллуджі; реконструкція підтримується міжнародними організаціями, однак ускладнена проблемами безпеки</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Стан інфраструктури</i> <i>Стан планувальної структури міста</i> <i>Підтримка з боку міжнародних організацій</i> <i>Соціально-економічні умови</i> <i>Глобальні технологічні інновації</i></p>	<p>Проекти з відновлення історичної забудови в Мосулі; зведення нових міст із необхідною соціальною інфраструктурою</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Планувальна структура міста</i></p>	<p>Стандартизоване житло середньої якості; будується швидко в умовах обмеженого бюджету</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p><i>Стандарти</i> <i>Бюджети</i> <i>Місцеві потреби</i></p>	 <p>Bismayah City [186]</p> <p>Будівництво житлових будинків Bismayah City [168].</p>

3.2. Модель факторного впливу на формування нової повоєнної житлової забудови

Визначення факторів, які впливають на формування архітектурного об'єкта, є критично важливим процесом, оскільки саме вони диктують обмеження для прийняття рішень. Аналіз досвіду відновлення житлових районів після конфліктів у таких країнах, як Сирія, Афганістан, Косово, Боснія і Герцеговина, Ліван та Ірак, дозволяє виділити ключові фактори, що формують архітектурно-планувальні рішення для соціального житла в постконфліктних регіонах.

Фактор, за визначенням, – це причина, рушійна сила процесу або одна з його основних умов [187]. Основні фактори, що впливають на житлову політику та планування в постконфліктних регіонах, можна поділити на три групи відповідно до класифікації, запропонованої Г. Лавриком [187]: *Штучне середовище*, *Природне середовище* та *Населення*. Кожна з цих груп включає набір факторів, які взаємодіють у межах чотирьох головних ієрархічних рівнів: глобального, національного, міського та будівельного.

Глобальний рівень охоплює міжнародні рамкові політики та стратегії, сформовані такими організаціями, як ООН, Світовий банк, UN-Habitat, і включає виклики глобального масштабу – зміну клімату, міграцію, стратегії післяконфліктного відновлення. *Національний рівень* охоплює політику держави, правові норми та житлові програми, акцентуючи на розподілі ресурсів, управлінських структурах і стратегічному плануванні. *Міський рівень* стосується планування міського середовища, зонування та інтеграції житла в міську інфраструктуру, забезпечення його взаємозв'язку з громадськими послугами, транспортом та потребами громад. *Локальний рівень* (рівень архітектурного об'єкту) охоплює проєктування, будівництво й функціональність окремих житлових одиниць, зосереджуючи увагу на архітектурних рішеннях, сталості та відповідності житлових умов потребам мешканців.

У складних саморегульованих системах з ієрархічною структурою фактори поділяються на *зовнішні* та *внутрішні* [187]. За Г. І. Лавриком, зовнішні фактори

– це впливи на систему (чи її компоненти), які надходять від елементів, не пов'язаних із нею зворотним зв'язком, тобто не зазнають впливу системи у відповідь. Внутрішні фактори, натомість, діють у межах самої системи й визначають її функціонування відповідно до обмежень, встановлених зовнішніми умовами.

У межах ієрархічної структури система вищого рівня часто виступає *зовнішнім фактором* для нижчого рівня. Наприклад, на національному рівні державна житлова політика визначає стратегії міського розвитку, виступаючи зовнішнім впливом для міст. Аналогічно, на міському рівні муніципальні норми планування формують параметри забудови, виступаючи зовнішніми факторами для рівня окремої будівлі. Така взаємозалежність означає, що кожен рівень має власні внутрішні процеси, але водночас перебуває під впливом рішень вищого порядку, що відображає структуровану, але динамічну природу післяконфліктного відновлення житла.

Хоча за Г. Лавриком зовнішні фактори не пов'язані зворотнім зв'язком із внутрішніми, *теорії складних адаптивних систем* (Complex Adaptive Systems, CAS) і інституційних змін стверджують, що у випадках зміни середовища система буде змушена адаптуватися, щоб зберегти ефективність. Як зазначає Holland [188], складні системи еволюціонують у відповідь на зміни середовища. У схожий спосіб Соссія [189] пояснює, що інституційні зміни відбуваються тоді, коли накопичені неефективності в існуючих структурах вимагають адаптації.

Представлена ієрархічна схема взаємодії факторів (Рис. 3.1) ґрунтується на методологічних засадах праці Г. Лаврика щодо демоекосистем. Його дослідження пропонує метод для групування факторів та аналізу їхніх взаємозв'язків у межах складних саморегульованих систем, таких як містобудівне та регіональне планування. Схема відображає ієрархічну структуру, де різні групи факторів класифікуються за відповідними рівнями. Відповідно, фактори з вищих рівнів виступають як зовнішні впливи для нижчих, тоді як нижчі рівні залишаються внутрішніми по відношенню до власних підсистем. Згідно демоекосистемної логіки фактори в межах одного і того ж

ієрархічного рівня є взаємопов'язаними між собою як прямим так і зворотним зв'язком. Це дає привід стверджувати, що взаємодія внутрішніх факторів відбувається двосторонньо в тому числі між факторами різних груп (штучне середовище, природне середовище, населення).

Ця модель дозволяє системно аналізувати, як зовнішні макрорівневі фактори (наприклад, національна політика, глобальні економічні тенденції) впливають на місцеве планування, тоді як локальні умови (муніципальні стратегії, потреби громад) діють у межах обмежень, встановлених вищими рівнями. Структуруючи фактори таким чином, схема наочно візуалізує багаторівневу складність прийняття рішень у сфері післявоєнної реконструкції житла та містобудування.

Спираючись на цю структуру, розподілимо фактори відповідно до їхніх груп і ієрархічних рівнів, детально розкриваючи їхні функції та взаємозв'язки в межах ширшого процесу реконструкції. Група **«Штучне середовище»** охоплює технологічні та технічні аспекти розвитку. На **глобальному рівні** внутрішніми факторами *виступають глобальні технологічні інновації*, які формують сучасні стандарти будівництва та підходи до модернізації. Міжнародні технологічні досягнення (зокрема, методи швидкого будівництва, енергоефективні матеріали) задають орієнтири у сфері проектування. Наприклад, у місті Bismayah в Іраку південнокорейські технології будівництва відіграли ключову роль у модернізації житлового середовища, демонструючи, як *глобальні інновації* можуть пришвидшити масштабну реконструкцію. Програма RHP у Боснії і Герцеговині також впровадила вищі стандарти житлового будівництва, включно з сейсмостійкими конструкціями та використанням відновлюваної енергії, що дозволило знизити витрати на комунальні послуги й підвищити довгострокову стійкість [17]. Ці інновації діють як зовнішні фактори для національного рівня, де вони адаптуються до внутрішніх контекстів.

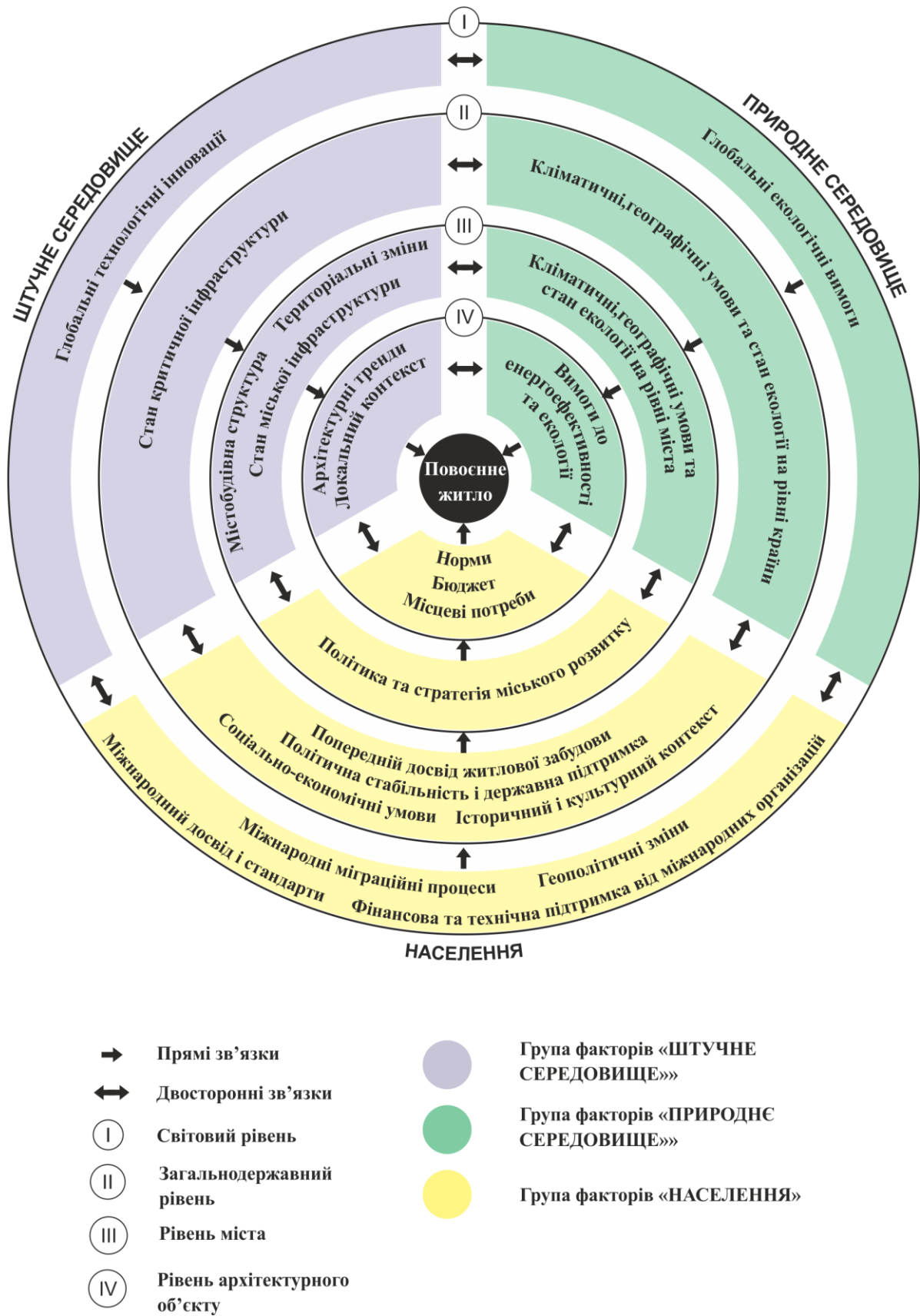

Рис. 3.1. Ієрархічна модель взаємозв'язків і впливу факторів на формування соціального житла на постконфліктних територіях

На **національному рівні** внутрішніми факторами виступають *стан критичної інфраструктури*, який визначає можливості для розвитку соціального житла. Роль інфраструктури в процесах післявоєнного відновлення простежується в багатьох кейсах, адже вона безпосередньо впливає на стійкість житлового середовища. Наприклад, у Сирії серйозні руйнування енергетичних мереж, систем водопостачання та транспортної інфраструктури унеможливають масштабне житлове будівництво, затримуючи повернення переміщеного населення [169]. В Іраку відсутність придатних земельних ділянок із підключенням до води, каналізації та електрики є одним із головних вузьких місць, які стримують навіть добре профінансовані проєкти, перешкоджаючи створенню комфортних умов для поверненців [190].

На **міському рівні** національні фактори виступають зовнішніми впливами. Внутрішніми ж виступають *планувальна структура міста, стан муніципальної інфраструктури та територіальні зміни*. Муніципальна інфраструктура виступає локальним еквівалентом критичної інфраструктури: мережі водо- й електропостачання, каналізація, управління відходами, дороги, громадський транспорт, служби реагування тощо. Її стан визначає придатність міського середовища до життя й довгострокову житлову стійкість. *Планувальна структура міста* забезпечує збалансований розподіл житлових, комерційних та громадських просторів і раціональне землекористування. Проте внаслідок збройних конфліктів міська структура часто зазнає радикальних змін – зруйновані квартали, втрата функціональності, зміни зонування. У таких містах, як Алеппо, довоєнні генплани стали непридатними, й виникла потреба у створенні нових, які б відповідали постконфліктній реальності [170]. *Територіальні зміни* (адміністративні або де-факто) можуть переорієнтувати просторові пріоритети, вплинути на права власності та змінити доступність житла. Прикладом цього є поділ території Сараєва після війни й формування Східного Сараєва, що значно вплинуло на соціальний простір та інфраструктурну політику.

На **локальному рівні** внутрішніми факторами виступають *архітектурні тенденції та локальний контекст*, які визначають функціональність, стиль і адаптивність проєктів до середовища. *Архітектурні тенденції* впливають на конструктивні рішення, вибір матеріалів та просторову організацію, забезпечуючи відповідність сучасним нормам безпеки, енергоефективності та сталого розвитку. *Локальний контекст* формується сукупністю культурних, природних, історичних і соціально-економічних особливостей регіону. Ці особливості визначають не лише стилістику забудови, а й її функціональність, стійкість і адаптивність до клімату. Наприклад, у Лівані зберігається традиція використання кам'яної кладки та аркових вікон, тоді як в Афганістані зберігається архетип дворикового житла, адаптованого до місцевого клімату. Таким чином, врахування контексту не лише сприяє збереженню культурної ідентичності, а й забезпечує прийнятність забудови в очах громади, створюючи зв'язок між традицією та інновацією.

Група **«Природне середовище»** суттєво страждає внаслідок збройних конфліктів, які поглиблюють деградацію довкілля та створюють довгострокові екологічні виклики. Масштаб екологічних пошкоджень визначає, на якому рівні (національному, міському чи будівельному) постає потреба у втручанні. Глобальний рівень забезпечує *екологічні стандарти*, фінансові механізми та технічну експертизу, але не здійснює прямого управління процесами екологічного відновлення в країнах, що постраждали від війни.

Глобальні *кліматичні тенденції*, як-от зростання температур, зміна режимів опадів, частіші природні катастрофи, формують необхідність у кліматостійкій інфраструктурі та сталих містобудівних стратегіях. Міжнародні організації – ООН, Світовий банк, Міжурядова група експертів з питань змін клімату (ІРСС) – встановлюють екологічні орієнтири, які впливають на національну політику щодо викидів парникових газів, використання відновлюваної енергії та зменшення ризиків катастроф.

Попри наявність глобальних рамок для сталого розвитку й адаптації до клімату, усунення екологічних наслідків війни потребує локалізованих рішень.

Військові дії руйнують екосистеми, забруднюють джерела води, спричиняють появу токсичних відходів, що веде до масового знищення лісів, деградації ґрунтів, забруднення повітря й води. У Сирії десятиліття нераціонального управління ресурсами, у поєднанні з руйнівними наслідками війни, призвели до дефіциту води, виснаження підземних вод і забруднення джерел питної води. Понад 78% забору підземних вод у країні вважається несталим. Крім того, війна сильно пошкодила сільськогосподарські угіддя, зменшивши продовольчу безпеку [169].

Міста, що постраждали від бомбардувань і руйнування інфраструктури, мають справу з величезними обсягами будівельного сміття, токсичних відходів і забрудненням ґрунтів і повітря. Наприклад, в Алеппо та Хомсі необхідно видалити понад 20 мільйонів тонн уламків, що створює серйозні логістичні, економічні та екологічні труднощі [169]. У Боснії і Герцеговині війна призвела до забруднення земель мінами, руйнування сільськогосподарських угідь і забруднення від пошкоджених промислових об'єктів, що вимагало масштабної рекультивациі земель перед початком реконструкції [120].

Група «Населення» охоплює демографічні, економічні, соціальні та культурні аспекти, які формують соціальну інтеграцію житла в постконфліктному середовищі. На глобальному рівні внутрішніми факторами є *міжнародні міграційні процеси, геополітичні зміни, глобальний досвід і стандарти, а також фінансова та технічна підтримка міжнародних організацій*, що створюють передумови для адаптації переміщених осіб. Такі структури, як UNHCR, UN-Habitat та Світовий банк, забезпечують рамки політик, фінансування й технічну експертизу для задоволення потреб у житлі внутрішньо переміщених осіб, біженців і репатріантів. Глобальні тренди міграції також впливають на демографічні зрушення в регіонах, ринки праці й розширення міст, що, своєю чергою, формує стратегії розподілу житлових ресурсів, доступу до послуг та зайнятості.

На національному рівні ці глобальні фактори стають зовнішніми впливами. Внутрішніми ж виступають *досвід довоєнного розвитку житлової*

сфери, політична стабільність, урядова підтримка, соціально-економічні умови, а також історичний і культурний контекст. Країни, що виходять із конфлікту, повинні не лише відновити зруйноване житло, а й відновити майнові права, забезпечити повернення населення до своїх громад або інтеграцію в нові середовища. Ефективність цих процесів залежить від політичної волі, економічної спроможності та інституційної ефективності у впровадженні житлової політики, земельної реформи та програм реконструкції. Крім того, історичний та культурний контекст впливає на архітектурні стилі, моделі землеволодіння та соціальні очікування щодо житла – ігнорування цих чинників може призвести до конфліктів і відторгнення з боку громад.

На міському рівні національні соціальні фактори виступають зовнішніми, тоді як внутрішніми є *політика та стратегії розвитку міського середовища*, які визначають підходи до проектування, інтеграції та розвитку соціального житла. Міська політика має реагувати на виклики швидкої урбанізації, неформальних поселень і демографічних зсувів, спричинених переміщенням населення, забезпечуючи доступне, інтегроване та інфраструктурно забезпечене житло. Наявність соціальних послуг, освіти, охорони здоров'я та громадського транспорту також впливає на здатність переміщених осіб до реінтеграції в міське середовище.

На локальному рівні політика міського розвитку виступає зовнішнім фактором, а *внутрішніми є бюджети, стандарти та місцеві потреби*. Вони визначають фінансову, нормативну й змістовну основу проєктів, що враховують потреби громади. У контексті післявоєнного відновлення соціальне житло – це не лише будівельний об'єкт, а відповідь на реальні потреби й очікування вразливих верств населення. Глибоке розуміння локального контексту є критичним для формування ефективних, сталих та інклюзивних житлових програм, що забезпечують довгострокову стабільність і згуртованість громади.

Рівень урахування *локальних потреб* безпосередньо впливає на задоволеність, сталість розселення та соціальну інтеграцію. Наприклад, в Афганістані адаптація традиційного дворикового житла дозволила врахувати

потреби багатопокілінного проживання, забезпечивши відповідність житла до культурних практик [176]. У Боснії і Герцеговині, попри вдосконалені будівельні стандарти (Regional Housing Programme), зусилля з реінтеграції залишаються обмеженими через етнічну сегрегацію [120]. В Іраку планування за участі громад дозволило використати місцеві матеріали та принципи поступового будівництва, проте зберігаються проблеми з рівномірним доступом до допомоги [190]. У Лівані потреби на місцях задовольняються вибірково через відсутність централізованої політики, політичні обмеження та переважну орієнтацію на елітну забудову. Проекти часто реалізуються політичними структурами без участі громад, що залишає вразливі групи беззахисними у неформальному секторі житла [164] [191]. У Косово реконструкція здійснювалася швидко, але запроваджені типології житла не відповідали локальним моделям проживання, що спричинило незадоволення та неефективне використання простору [175] [192]. У Сирії, де реалізуються проекти елітного житла, як-от Marota City, вразливі групи залишаються маргіналізованими, адже ці ініціативи не враховують потреб постраждалого населення [171]. Ці приклади демонструють, що ігнорування *локальних потреб* у сфері соціального житла призводить до повторного переміщення, соціальної фрагментації та неефективного відновлення, підкреслюючи необхідність громадоцентричних і культурно чутливих політик.

3.3. Зміна факторного впливу в часі та аналіз визначальних факторів

Час та інтенсивність дії факторів є змінними. Допоки триває дія певного фактору, то і прийняті архітектурно-планувальні рішення є актуальними та такими які вирішують проблему. Якщо дія фактору припиняється, то доцільності продовжувати ті чи інші рішення вже не мають сенсу та є неактуальними. Умовно логіку зміни факторів в системі посткатастрофічного менеджменту виражають через фази відновлення.

Типовий цикл відновлення включає три фази:

1. **Гуманітарно-екстрена фаза**, що передбачає першочергову реакцію на кризи та забезпечення базової безпеки, укриття, доступу до води та охорони здоров'я. Пріоритетними є такі фактори, як швидкість будівництва, доступність рішень, тимчасовість та мінімальні витрати ресурсів.

2. **Перехідна фаза** охоплює процес поступового переміщення фокусу з реагування до планування. На цьому етапі набувають ваги такі чинники, як адаптивність житла до змін, гнучкість використання території, доступ до комунальної інфраструктури, а також мобільність і соціальна інтеграція.

3. **Фаза стабілізації та розвитку** характеризується формуванням довготривалих рішень із врахуванням сталості, інтегрованого міського розвитку, архітектурної виразності, енергоефективності та сталого землекористування.

Відповідно до *принципу визначальних факторів* людські потреби у дослідженні визначаються одним із основних факторів. Архітектура та міста існують для людей, а не навпаки. Оскільки соціум після травматичних подій не є статичним, його запити трансформуються з часом: від імперативу виживання до прагнення розвитку. Якщо ми ігноруємо те, чого насправді потребують мешканці на конкретному етапі, будь-яке будівництво втрачає сенс. Такий підхід дозволяє розглядати повоєнне відновлення не просто як ремонт будівель, а як процес, що має відповідати змінам у суспільстві. Саме цей зв'язок часу та змін потреб суспільства після катастрофічних подій проілюстровано на Рис. 3.2.

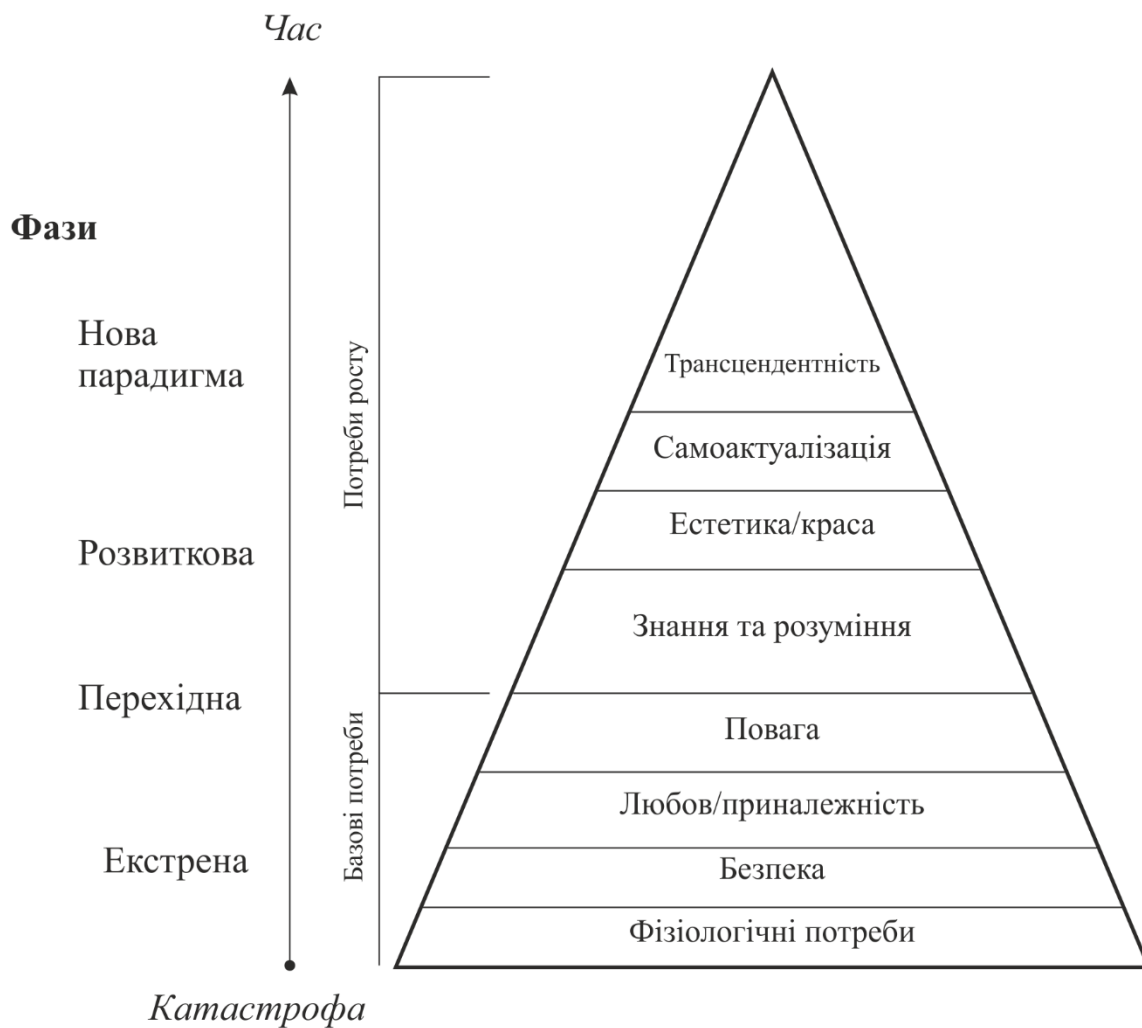

Рис. 3.2. Зміна пріоритетності людських потреб в процесі відновлення після катастрофи на основі ієрархії потреб Maslow, А. Н. [249]

У початковій, *екстреній фазі*, що настає безпосередньо після катастрофи, соціум функціонує в режимі дефіциту. Домінантою виступають фізіологічні потреби (де знайти воду, тепло) та імператив безпеки (де знайти укриття). У цей період архітектура виконує суто утилітарну функцію – забезпечення життєдіяльності та фізичного захисту. Увага суспільства повністю зосереджена на виживанні, тому складні естетичні рішення є неактуальними.

З переходом до *перехідної фази*, коли безпекова ситуація стабілізується, акцент зміщується на соціальний рівень. Виникає гостра потреба у спілкуванні, відновленні втрачених зв'язків та повазі. Мешканці хочуть відчувати себе частиною громади, а не просто потерпілими. На цьому етапі критично важливо

створювати простори для зустрічей та залучати людей до обговорення відбудови їхнього житла.

Подальший розвиток подій вводить нас у *розвиткову фазу*. Відбувається якісний зсув від «потреб дефіциту» (базових потреб) до «потреб росту». Суспільство формує запит на пізнання та естетику. Виникає вимога до якості середовища: архітектура має бути візуально гармонійною, інклюзивною та сучасною. Це фундамент для самоактуалізації, коли простір стимулює професійний та особистісний розвиток, а не обмежує його.

Завершальним етапом є формування нової парадигми, що відповідає рівню трансцендентності. Це вихід на рівень над-особистісних цілей: переосмислення історичного досвіду, меморіалізація та формування нових культурних кодів для наступних поколінь.

Окремий фактор, що має істотне значення в умовах військового конфлікту – це віддаленість від бойових дій. Приклад України показав регіональну нерівномірність у заходах вирішення житлової кризи (Таблиця 3.2). Західні території, найбільш віддалені від епіцентру бойових дій, показують швидший та вищий рівень розвитку: споруджується капітальне багатоквартирне соціальне житло з надійним монолітним каркасом, є приклади реалізації інклюзивних квартир з повним внутрішнім опорядженням та меблями. Центральні регіони зосереджуються над формування перехідного житла: модульних містечок, тощо. В регіонах, що знаходяться ближче до бойових дій забезпечення житлом переважно відбувається за рахунок існуючого фонду тимчасового житла (гуртожитки).

Таблиця 3.2. Приклади соціального та тимчасового житла за регіонами України

Регіони України	Місто	Фото, характеристика об'єкту	
Центральні	Полтава	 <p>Соціальне житло зі швидкозбірного каркасу <i>Фото запозичено з [193]</i></p>	 <p>Модульне тимчасове житло <i>Фото запозичено з [194]</i></p>
	Ірпінь	 <p>Модульне тимчасове житло на металевому, дерев'яному каркасі <i>Фото запозичено з [195]</i></p>	 <p>Двоповерхове модульне тимчасове житло <i>Фото запозичено з [196]</i></p>
Тиллові	Львів	 <p>Багатоповерхове соціальне житло з монолітного каркасу та збірних стінових конструкцій <i>Фото запозичено з [197]</i></p>	 <p>Квартири з можливістю пересування осіб на кріслах колісних з повним опорядженням та умеблюванням <i>Фото запозичено з [197]</i></p>
	Івано-Франківськ	 <p>Багатоквартирне соціальне житло з монолітного каркасу та цегляними стінами <i>Фото запозичено з [198]</i></p>	

Візуально, роль фактору віддаленості від бойових дій можна відобразити на прикладі графіку (Рис. 3.3). Схема ілюструє модель відновлення житлового фонду в залежності від просторового фактору – віддаленості регіону від епіцентру бойових дій. Графік демонструє кореляцію між просторовим розміщенням (горизонтальна вісь), обсягами житла та фазами відновлення (вертикальна вісь). Ключова ідея моделі полягає у нерівномірності процесу відбудови: стратегія та обсяги будівництва змінюються від «виживання» у прифронтових зонах до «розвитку» в тилкових регіонах.

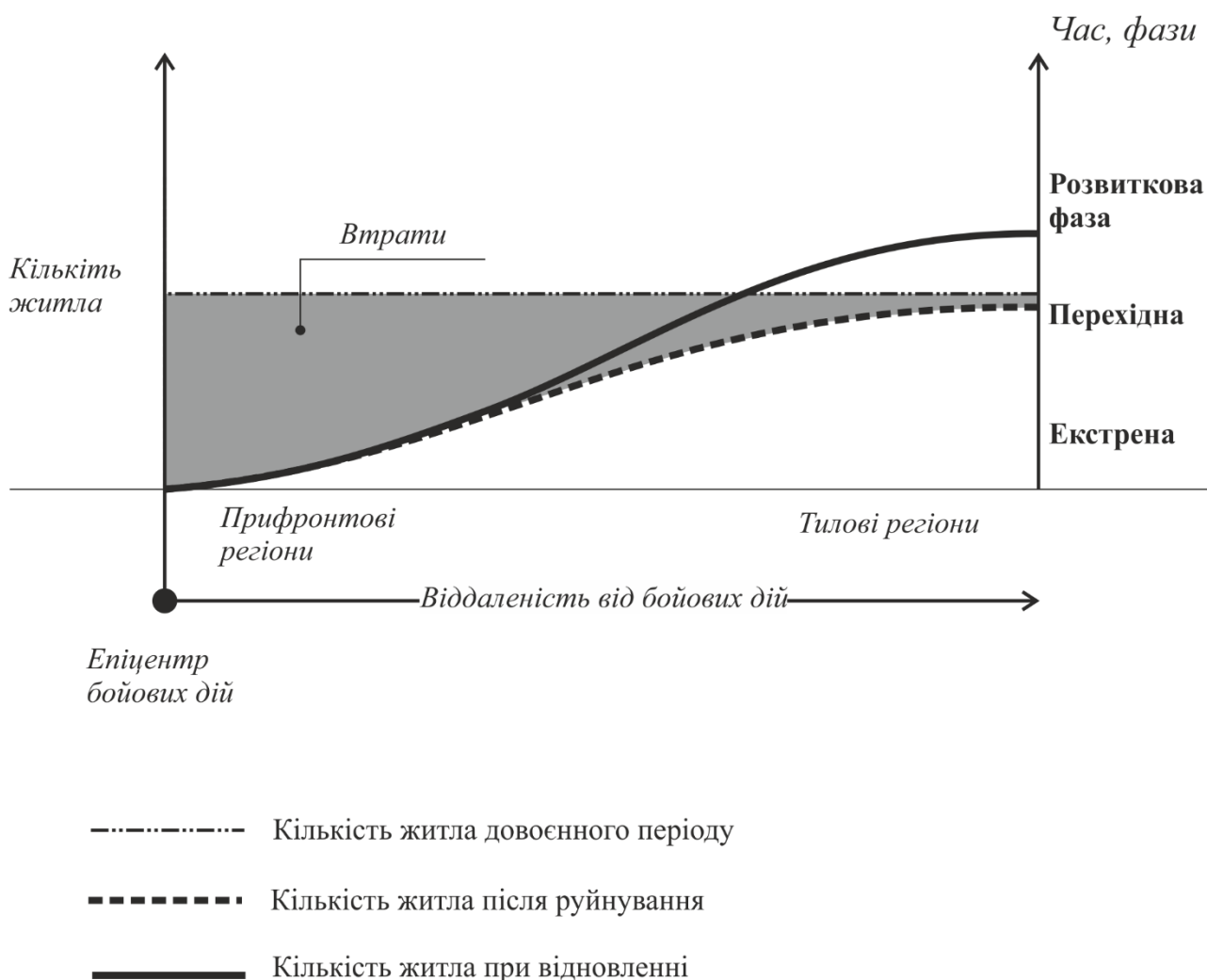

Рис. 3.3. Схема відновлення житлового фонду в системі регіонального розселення в умовах довготривалого конфлікту

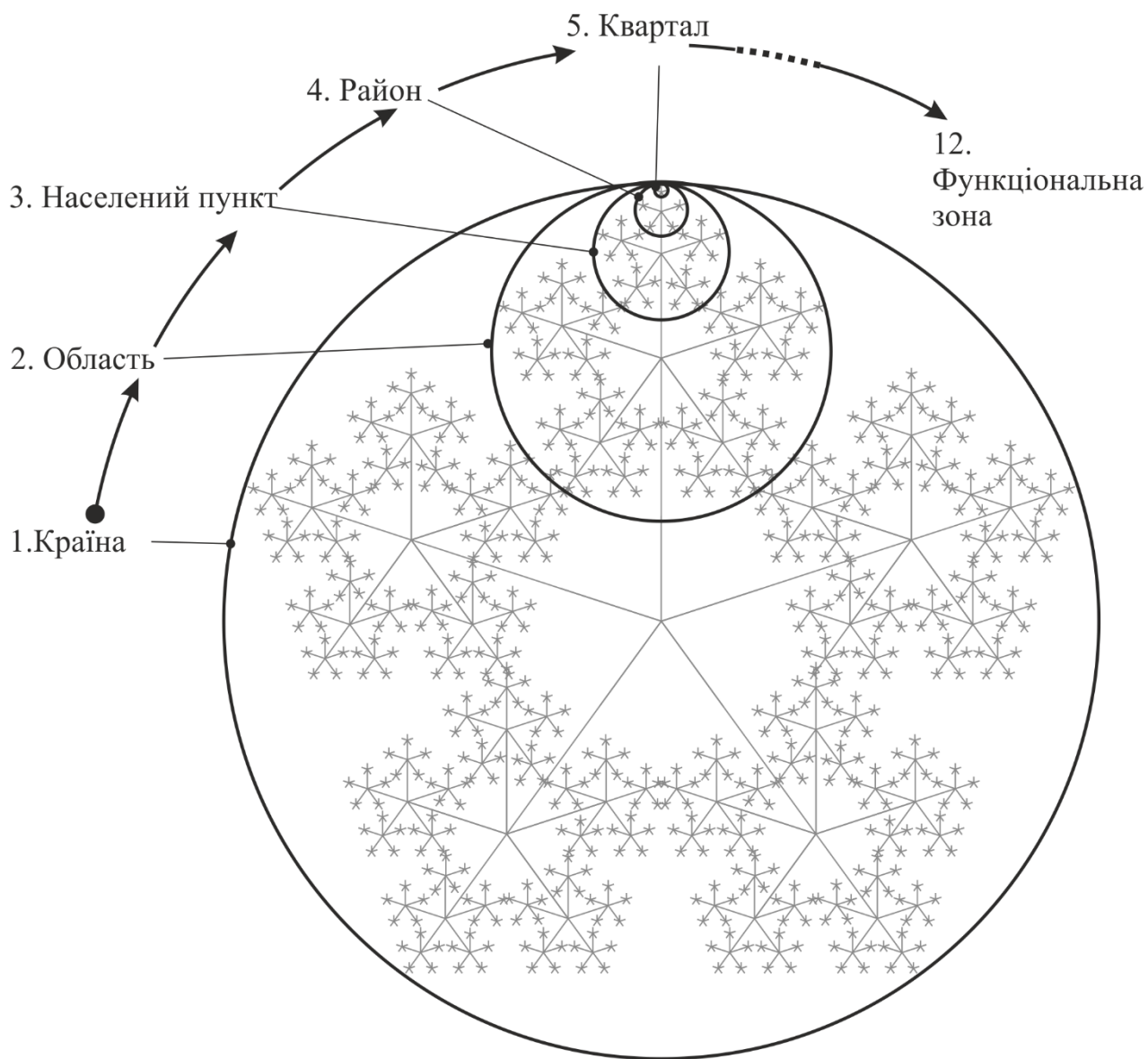
Таким чином, в умовах довготривалого конфлікту відновлення не може бути рівномірним поверненням до «старих показників» у кожній точці. Система балансується за рахунок тилкових регіонів: саме там, у безпечній зоні «Розвитку»,

відбувається нарощування житлового фонду понад довоєнні норми, щоб компенсувати фізичну неможливість повноцінної відбудови та життя у прифронтовій зоні («Екстрена фаза»).

Окрім очевидної регіональної диференціації продиктованої близькістю до загрози (епіцентру бойових дій), фазова логіка універсально застосовується і на нижчих рівнях. Точкові влучання відбувається і в тилкових і центральних регіонах. Катастрофа спричинена снарядом, наприклад, на рівні будинку запускає ряд заходів фазового відновлення: зруйнована частина будинку стає непридатною для життя, проживаючі потребують прихистку в іншому місці; сусідні будинки мають менші незначні пошкодження та можуть бути реконструйовані, але тимчасово умови проживання стають менш комфортними; а в будинках поза зоною досяжності загрози продовжується розвиток.

До прикладу, інваріантність фазової логіки заради наочності можна представити у вигляді ієрархічної фрактальної моделі. Тобто, житлове середовище подається графічно як система у вигляді фрактальної структури (Рис. 3.4).

Кінцева модель ілюструє «градацію» фаз відновлення в залежності від віддаленості від епіцентру бойових дій (Рис. 3.5). Наочно демонструє процес відновлення житлового середовища як системи на всіх ієрархічних рівнях.

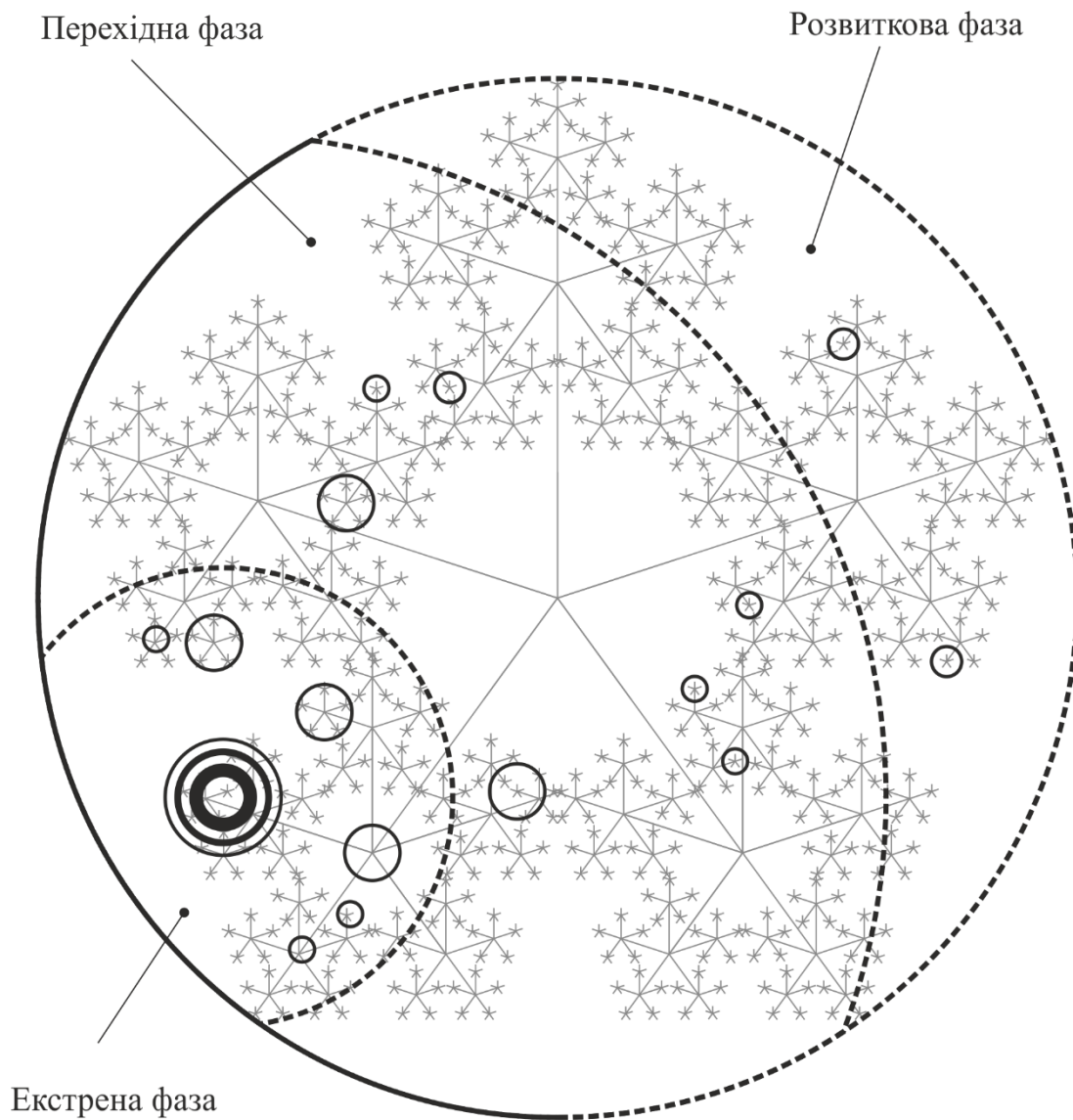
 фрактал = ієрархічний рівень

Рис. 3.4. Ієрархічна структура житлового середовища як системи

- Епіцентр бойових дій
- Локальні руйнування
- фрактал = ієрархічний рівень

Рис. 3.5. Модель відновлення житлового фонду в ієрархічній структурі системи житлового середовища в умовах тривалого військового конфлікту

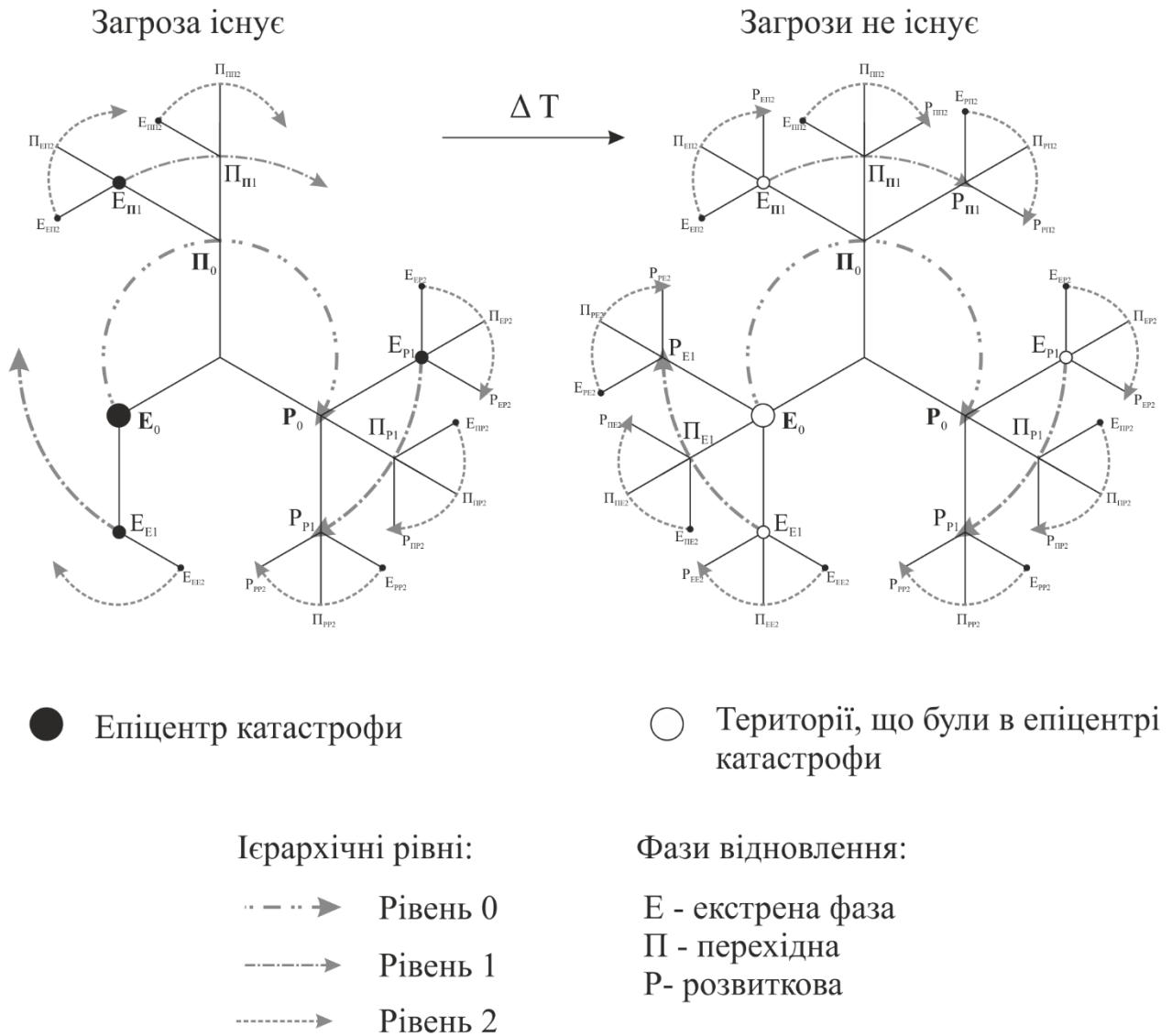
Очевидною закономірністю є той факт, що після катастрофи людство намагається продовжити розвиток, тобто перейти у розвиткову фазу. Проте,

наявність довготривалої загрози може затримати цей перехід, або змінити саму суть розвиткової фази (існування в умовах настання миру). Наприклад, сучасні незвершені довготривалі військові конфлікти зберігають постійну загрозу обстрілів, просування лінії фронту, тощо. Очевидно, що відбудова не може відбуватися на територіях в зонах ураження, так як таке відновлення буде марним. Проте, у випадку мирного врегулювання територіям екстреної фази доведеться «пройти» всі три фази, щоб вийти на вищий розвитковий рівень. Принципова модель відновлення в умовах наявності загрози та її припинення наведена на Рис. 3.6.

На зміну дії факторів впливають події та умови, які виступають каталізаторами. Серед них:

- **Політичні трансформації** – укладення мирних угод, зміна державної політики або інтеграція до міжнародних ініціатив (наприклад, фінансування ЄС, проекти UNHCR) відкривають нові можливості або обмеження у виборі архітектурно-планувальних стратегій.
- **Оцінка ступеня руйнування та пошкоджень** – результати післяконфліктних аудитів (наприклад, RDNA3 в Україні, 2023) дозволяють локалізувати ресурси та змінюють пріоритетність просторового планування.
- **Масове повернення ВПО та активізація бізнесу** – збільшення чисельності населення в окремих районах призводить до зміни пріоритету з базового забезпечення до **створення сталого житлового середовища з доступною інфраструктурою**.
- **Доступ до фінансування** – поява міжнародної донорської допомоги або державних програм може дозволити реалізацію більш якісних рішень, які раніше були неможливі через обмеженість ресурсів.
- **Правовий статус територій** – визначення меж, землекористування, статусу власності тощо може зумовлювати або унеможлиблювати реалізацію певних архітектурних сценаріїв.

- **Рівень безпеки** – наявність залишкової загрози (замінування, обстріли, відсутність охорони правопорядку) знижує доцільність реалізації постійного житла на певних етапах.

Стрілкою вказаний перехід між фазами в залежності від віддаленості загрози

Рис. 3.6. Принципова модель відновлення в умовах військового конфлікту

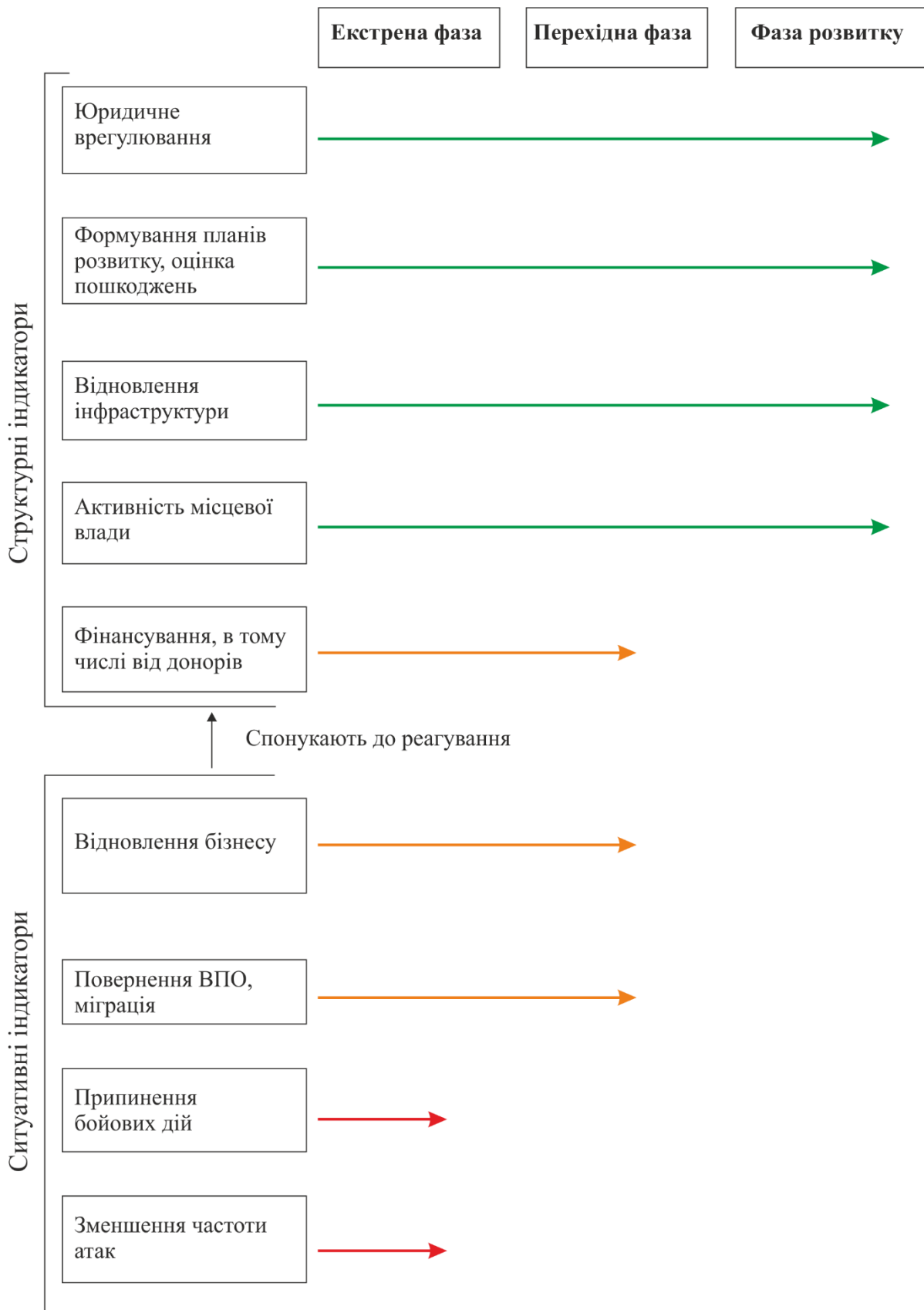

Рис. 3.7. Індикатори, що впливають на перехід між фазами повоєнного відновлення

Розроблена схема відображає взаємозв'язок між ключовими індикаторами соціально-політичного та інфраструктурного характеру й фазами повоєнного відновлення. Її мета – ілюструвати, як різні групи індикаторів впливають на зміну пріоритетності архітектурно-планувальних факторів при формуванні нової житлової забудови в умовах постконфліктної ситуації.

Структурно модель побудована на основі трьох основних фаз повоєнного відновлення – екстреної, перехідної та розвиткової, які розташовано на горизонтальній осі. Вертикальна вісь подає перелік релевантних індикаторів, згрупованих за типами: ситуативні (події), що відображають короткострокові зміни, та структурні (системні), що характеризують глибші трансформації у функціонуванні території.

До ситуативних індикаторів належать такі події, як зменшення інтенсивності атак, припинення активних бойових дій, масове повернення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та активізація бізнесу. Ці індикатори є характерними для початкового періоду після завершення гострої фази конфлікту та зумовлюють перехід від екстреного укриття до перехідних форм житла.

До структурних індикаторів віднесено такі параметри, як поява первинного фінансування в тому числі від донорських структур, підвищення інституційної спроможності місцевої влади, поступове відновлення критичної інфраструктури, формування нових планів просторового розвитку, врегулювання правового статусу територій. Виявлення таких індикаторів сигналізує про можливість переходу до сталих архітектурно-планувальних рішень: будівництва постійного житла, інтеграції нових житлових районів у міську тканину, розробки генеральних планів та реалізації політик комплексного відновлення.

Таким чином, схема дозволяє поєднати часову логіку відновлення із просторовим і типологічним плануванням, надаючи основу для розробки адаптивної системи прийняття архітектурно-планувальних рішень. Вона також дозволяє враховувати асиметричність перебігу фаз на різних територіях України, де індикатори можуть виникати неодноразово та накладатися один на одного.

Висновки до 3-го розділу

1. Розроблено ієрархічну модель, яка пояснює багатofакторний вплив на формування житла в постконфліктний період, базуючись на емпіричних даних з різних країн. Шляхом синтезу даних міжнародних прикладів ця модель пропонує системний підхід до розуміння складної взаємодії факторів, що формують післявоєнну житлову реконструкцію. Модель також пропонує методологічну структуру для організації багаторівневих і багатofакторних впливів. Гнучкість цієї моделі дозволяє застосовувати її в різних сферах дослідження – залежно від об'єкта й предмета аналізу. Модель також робить внесок у загальнішу теорію факторного впливу, інтегруючи принципи демоекосистем, сформульовані Лавриком. Окрім теоретичної значущості, запропонована модель є практичним інструментом для формування політики, роботи міських планувальників і спеціалістів з відбудови. Її графічне подання допомагає візуалізувати складний багаторівневий процес післявоєнного відновлення у зрозумілий спосіб. Завдяки цьому вона може бути використана як методологічна основа для розробки політики, визначення пріоритетів факторів впливу на житлову реконструкцію, розподілу ресурсів і стратегічного планування, тощо.

2. Визначено, що повоєнне відновлення є динамічним процесом, логіка якого підпорядковується фазовій трансформації людських потреб. Виявлено кореляцію між етапами відбудови та ієрархією потреб за А. Маслоу, де перехід від екстреної фази (пріоритет фізичної безпеки та утилітарності) через перехідну (акцент на соціальній інтеграції) до розвиткової фази (запит на естетику, сталість та самоактуалізацію) визначає зміну архітектурних пріоритетів. Ігнорування цієї часової динаміки призводить до невідповідності житла реальним запитам громади та неефективного використання ресурсів.

3. Виявлено фактор просторової диференціації, який в умовах довготривалого конфлікту зумовлює нерівномірність відновлення залежно від віддаленості території від епіцентру бойових дій. Модель відновлення демонструє, що тиллові регіони стають зонами розвитку. За рахунок нарощування житлового фонду ці зони компенсують втрати у прифронтових територіях, де

домінує екстрена фаза та тимчасові форми розселення. Ця складність ілюструється через фрактальну структуру житлового середовища, де кожен ієрархічний рівень (від країни до функціональної зони) одночасно може перебувати у різних фазах відновлення залежно від локальних руйнувань та безпекової ситуації.

4. Визначено роль ситуативних та структурних індикаторів, що позначають перехід між фазами відновлення. Ситуативні індикатори, як-от припинення бойових дій чи повернення ВПО, стимулюють оперативне реагування. Структурні індикатори, включаючи появу донорського фінансування, правове врегулювання та розробку нових генпланів, створюють умови для переходу до будівництва постійного капітального житла та сталого міського розвитку. Запропонована модель індикаторів забезпечує методологічну основу для прийняття адаптивних архітектурно-планувальних рішень у мінливому постконфліктному середовищі.

Розділ 4. Архітектурно-планувальні принципи формування нової повоєнної житлової забудови в Україні

4.1. Формування концептуальної моделі нової повоєнної житлової забудови в Україні

З позицій системного підходу [199], будь-яка складна система може функціонувати ефективно лише тоді, коли її елементи підпорядковані спільній меті. Окреслення глобальної мети є вихідною передумовою системного підходу, оскільки саме мета визначає спільну цільову функцію для всіх підсистем. Якщо така мета відсутня або нечітко сформульована, підсистеми (зокрема житловий сектор, інфраструктура, економіка, соціальна політика) оптимізують власні локальні показники, що спричиняє фрагментацію рішень, конфлікт стандартів і ресурсоемні «виправлення» на пізніших етапах. Натомість чітко артикульована глобальна мета зумовлює єдину логіку пріоритизації, послідовність кроків і узгодженість нормативної бази, завдяки чому зменшується ймовірність системних збоїв та марних витрат. У цьому контексті післявоєнне місто можна розглядати як складну динамічну систему, де архітектурно-планувальні, соціальні, економічні та екологічні підсистеми повинні діяти в узгодженому напрямі для досягнення спільної цілі. Отже, визначення мети є не декларативним актом, а методологічним ядром усього процесу формування архітектурно-планувальних принципів.

Відповідно до сучасної теорії, мета відновлення після катастрофи виражається через *стійкість (resilience)*: здатність систем передбачати, чинити опір, поглинати, реагувати, адаптуватися та відновлюватися після порушення. Оскільки після війни суспільство перебуває в режимі невизначеності (безпековій, економічній, тощо), орієнтація саме на стійкість детермінує вибір таких рішень, які не лише відновлюють попередній стан, а й зменшують вразливість до майбутніх потрясінь. Таким чином, визначення стійкості як глобальної мети спричиняє переорієнтацію політик: від «швидкості та обсягів» до життєвого циклу, керування ризиками та запобігання ефектам фіксації на короткострокових рішеннях.

Додатково, стратегічне формулювання мети повоєнного відновлення має прямо фіксувати орієнтацію на покращення порівняно з довоєнним рівнем (принцип *build back better*). Довоєнний стан системи акумулював структурні вразливості (зношеність інфраструктури, нормативні прогалини, енергетичну неефективність, просторову та соціальну нерівність). Якщо ціллю відбудови є лише відновлення статус-кво, то це продовжує ті самі ризики та недоліки, і очікувані збитки при наступних шоках залишаються високими. Натомість постановка мети як перевищення довоєнного базового рівня спричиняє вимоги до трансформаційних рішень (посилені стандарти безпеки, адаптивні та модульні типології, декарбонізація й цифровізація управління, новий стандарт житлової забудови), що зменшують сумарні витрати життєвого циклу, скорочують час відновлення функцій і підвищують суспільну довіру.

Запропонована модель є авторською концептуалізацією етапності, пріоритетів і типів житлової забудови, яка відповідає фазам післявоєнного відновлення України (Рис. 4.1). Модель створена як інструмент стратегічного планування для державних і муніципальних органів, міжнародних донорів, а також фахівців у сфері архітектури та містобудування.

Запропонована модель адаптує фазовий підхід до відновлення, у якому виділено три взаємопов'язані етапи: етап екстреного відновлення, перехідний етап та фазу стабілізації й розвитку. Вони не є жорстко послідовними: три програми відновлення – програма екстреного відновлення, програма стабілізації та програма сталого розвитку – можуть стартувати відразу після конфлікту, щонайменше на рівні планування та підготовки проєктів. Така накладеність програм забезпечує ранню узгодженість короткострокових та довгострокових цілей, а також плавне нарощування стійкості на траєкторії «швидке реагування → адаптація → сталий розвиток». Логіка моделі впливає з парадигми стійкості: після початкового падіння життєздатності система має не просто повернутися до попереднього рівня, а досягти вищої точки стійкості. Тому в кожній фазі цілі,

інструменти й типи житла підпорядковані зменшенню вразливостей, нарощуванню адаптивності та інституціоналізації стандартів.

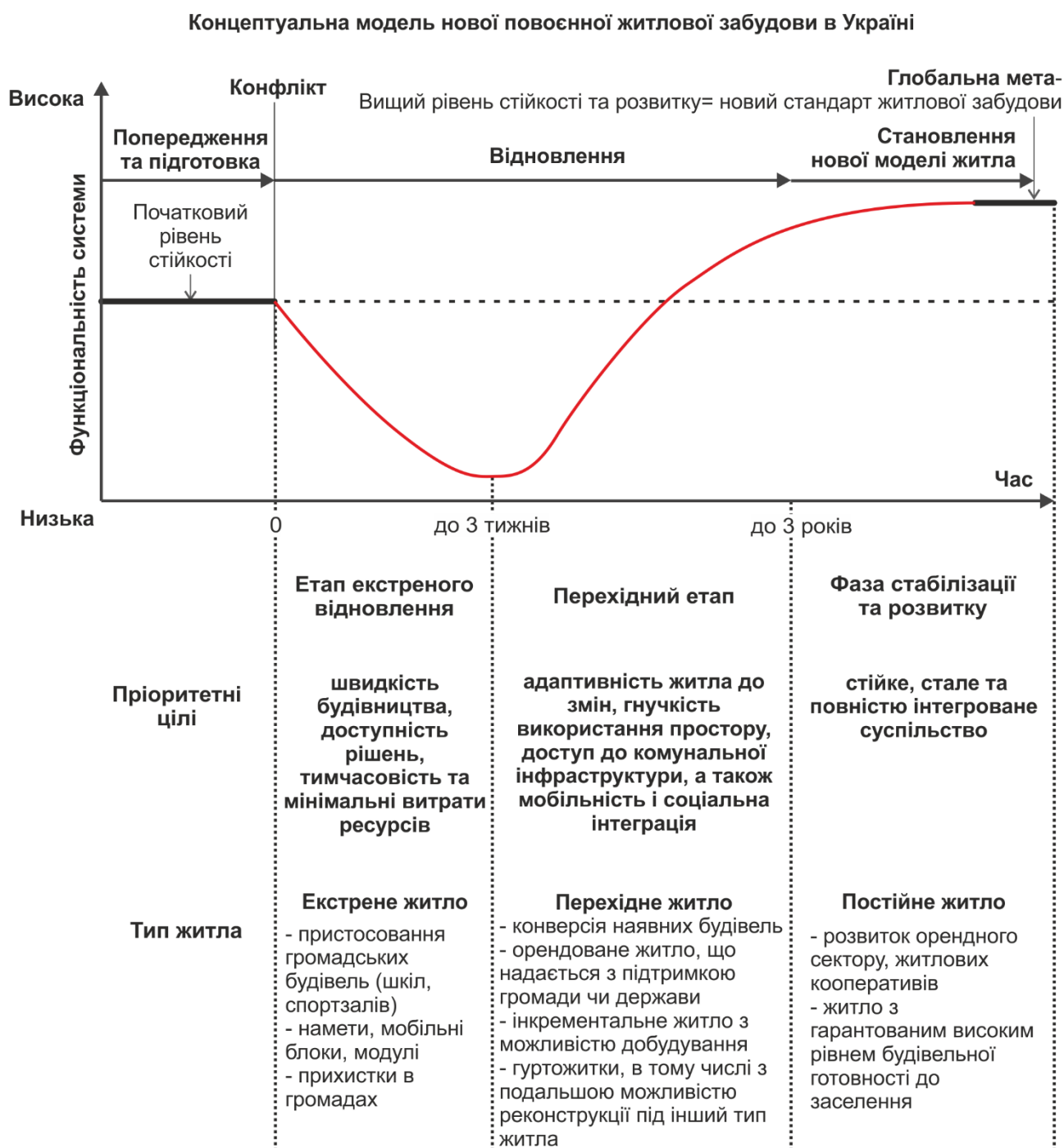

Рис. 4.1. Концептуальна модель нової повоєнної житлової забудови в Україні

Часові горизонти є орієнтовними і залежать від безпекової ситуації, ресурсів і спроможності інституцій:

Етап екстреного відновлення – до 3 тижнів після деокупації/стабілізації.

Перехідний етап – до 3 років з поступовим розширенням інфраструктурної та соціальної інтеграції.

Фаза стабілізації та розвитку – понад 2 роки, коли закладається й масштабується новий стандарт житлової забудови.

У контексті післявоєнного відновлення житлової інфраструктури важливим є не лише забезпечення населення дахом над головою, а й надання житла в такому вигляді, що виключає потребу в додаткових втручаннях з боку мешканців. Рішенням може стати впровадження *нового стандарту гарантованої житлової готовності до заселення*, що полягає у проектуванні та будівництві житлових одиниць з повною технічною та просторово-функціональною завершеністю.

Цей принцип передбачає, що квартира у момент передачі у користування має бути повністю придатною до негайного заселення – без необхідності самостійного оздоблення, підключення інженерних систем або облаштування обслуговуючих функціональних зон (кухонь, санвузлів). Він орієнтований не лише на технічні параметри, але й на психологічний комфорт мешканців, які повертаються після втрати житла внаслідок воєнних дій.

Включення цього принципу до системи архітектурно-планувальних засад є обґрунтованим з таких позицій:

1. Соціальна справедливість: переміщені особи не повинні нести додаткове фінансове або фізичне навантаження з відновлення або облаштування нового житла. Надання готової до експлуатації квартири є частиною забезпечення рівності умов відновлення.

2. Економічна ефективність: централізоване виконання всіх робіт на етапі будівництва дозволяє уникнути дублювання витрат та знижує ризик технічних помилок, які можуть виникати при самостійному втручанні мешканців у системи життєзабезпечення.

3. Психологічна реадаптація: надання завершеного житла створює відчуття стабільності, завершеності та безпеки – що особливо важливо в умовах травматичного досвіду переміщення чи руйнування попереднього житла.

4. Якість житлового середовища: принцип інтегрує також планувальні аспекти – зручне розташування функціональних зон, логічне планування простору, ергономіка, освітлення тощо.

До 2022 року в Україні масово практикувалась передача житла в «чорновому стані», без внутрішнього оздоблення. Пovoєнне відновлення дає унікальну можливість перейти до *нового стандарту* – житло як завершений продукт, адаптований до потреб людини за європейським зразком.

4.2. Визначення архітектурно-планувальних принципів та зміни їх пріоритетності при організації нової повоєнної житлової забудови в Україні

Основою для визначення принципів стала ієрархія потреб людини як визначальний фактор прийнятих архітектурно-планувальних рішень. В ході дослідження було виокремлено сім ключових архітектурно-планувальних принципів, що відповідають потребам людини. Назви принципів узгоджуються із сучасною термінологією.

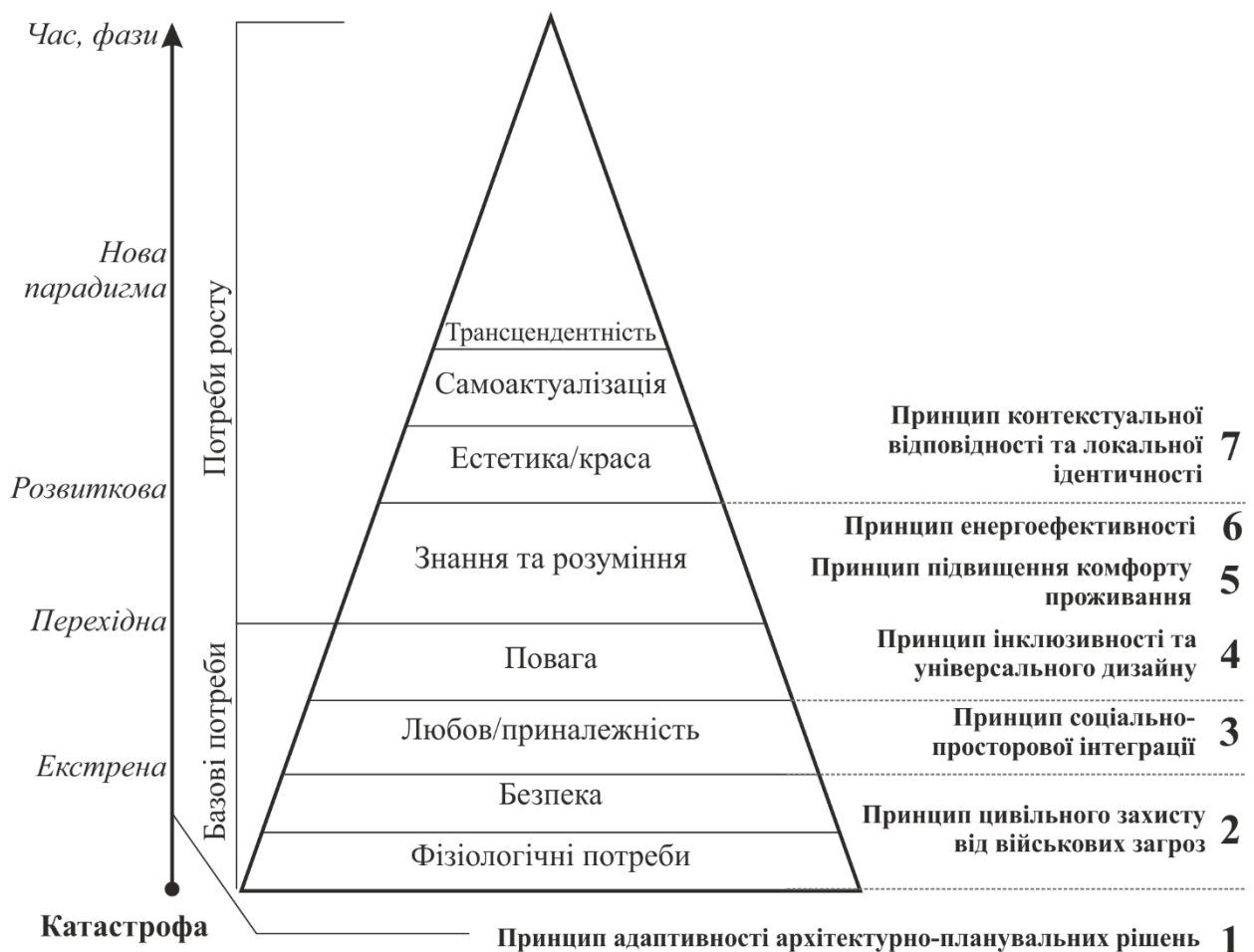

Рис. 4.2. Зміна пріоритетності людських потреб в процесі відновлення після катастрофи та їх узгодженість з архітектурно-планувальними принципами

1. *Принцип адаптивності архітектурно-планувальних рішень* – здатність будівлі або простору пристосовуватися до різних соціальних потреб та фізичних конфігурацій протягом свого життєвого циклу без необхідності капітальної перебудови. Це може бути реалізовано через мобільні перегородки, наявність

кількох входів, нейтральні за функцією кімнати, що можуть слугувати як для житла, так і для роботи з дому.

2. *Принцип цивільного захисту від військових загроз* передбачає, що житло та планування територій мають забезпечувати максимальний захист цивільного населення від воєнних загроз – бомбардувань, обстрілів, вибухів тощо. Іншими словами, будівлі повинні інтегрувати інженерно-планувальні рішення, які убезпечують мешканців у разі повторних нападів або небезпечних ситуацій. До таких рішень належать, зокрема, наявність укриттів (підвалів, бункерів, сховищ) у будинках, посилена конструкція окремих приміщень (так звані «безпечні кімнати»), використання ударостійких матеріалів, тощо.

3. *Принцип соціально-просторової інтеграції* – процес створення інклюзивних спільнот, що сприяють соціальній згуртованості, запобігають сегрегації (зокрема, внутрішньо переміщених осіб) та підтримують суспільне примирення. Досягається через залучення громадськості до планування, створення багатофункціональних районів та проектування якісних громадських просторів.

4. *Принцип інклюзивності та універсального дизайну* – це підхід до проектування будівель, продуктів, середовищ, програм та послуг, що робить їх максимально доступними, зрозумілими та корисними для всіх людей, безвідносно до їхнього віку, статі, фізичних чи ментальних здібностей, культурного походження чи соціального статусу. Ключова ідея універсального дизайну, сформульована американським архітектором Рональдом Мейсом, полягає у створенні середовища, яким можуть користуватися всі «без необхідності адаптації чи спеціалізованого дизайну» [13]. Це еволюційний розвиток концепції «безбар'єрного дизайну», що зміщує акцент з вирішення проблем окремих груп (наприклад, людей з інвалідністю) на створення універсально зручного середовища для всіх.

5. *Принцип підвищення комфорту проживання* означає створення в житловому середовищі таких умов, які забезпечують задоволення фізичних та психологічних потреб людини.

6. *Принцип енергоефективності* – проєктування та будівництво будівель з метою мінімізації споживання енергії на опалення, охолодження та освітлення. Це ключовий елемент «зеленої відбудови», що включає високий рівень теплоізоляції, ефективні інженерні системи та інтеграцію відновлюваних джерел енергії, з орієнтацією на стандарти будинків з майже нульовим споживанням енергії (NZEB).

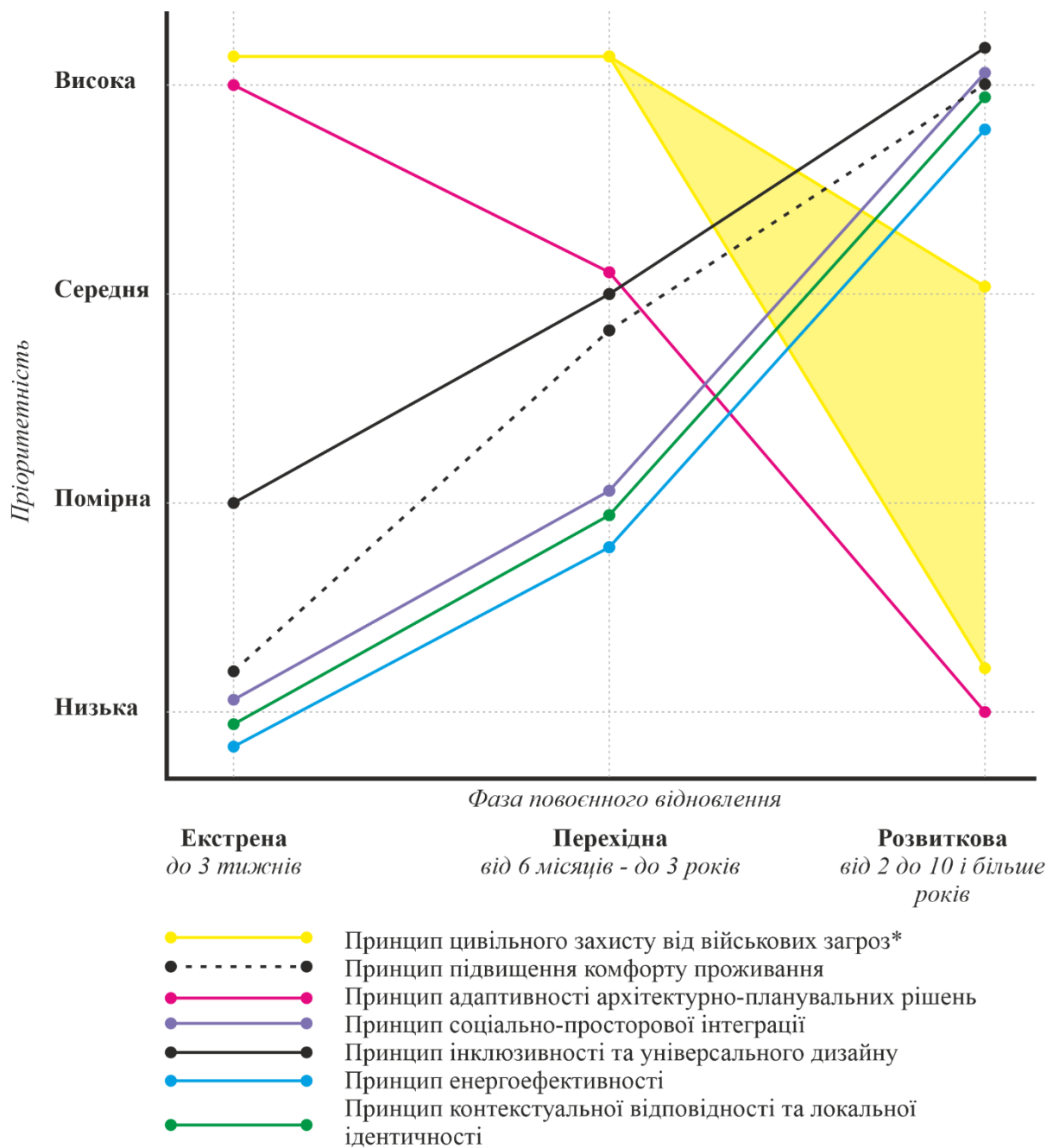
7. *Принцип контекстуальної відповідності та локальної ідентичності* – перехід від типових, уніфікованих проєктів до архітектури, що враховує та посилює унікальний характер місця. Це включає повагу до історичного середовища, використання місцевих матеріалів і будівельних традицій, створення архітектури, що відображає цінності та ідентичність громади. Це перехід від простого «надання даху над головою» до створення гідного, довговічного та культурно відповідного середовища, що позитивно впливає на міський ландшафт.

Для наочності сутність принципів відображені на Таблиця 4.1.

Запропонована модель (Рис. 4.3) візуалізує динамічний процес зміни пріоритетів при формуванні архітектурно-планувальних рішень житлової забудови. Загальна логіка моделі відображає фундаментальний перехід від «режиму виживання», де домінують фактори, що забезпечують швидкість та базову безпеку, до «режиму сталого розвитку», де на перший план виходять якість, соціальна згуртованість та довгострокова стійкість. Розглянемо обґрунтування траєкторії кожного принципу на трьох фазах.

Таблиця 4.1 – Сутність принципів формування нової повоєнної житлової
забудови

	Назва принципу	Мета принципу
1	Принцип адаптивності архітектурно-планувальних рішень	Проектування та реалізація архітектурно-планувальних, конструктивних і логістичних рішень, які дозволяють у стислі терміни створити придатне для проживання житлове середовище, адаптоване до різних фаз відновлення
2	Принцип цивільного захисту від військових загроз	Забезпечення безпеки мешканців від воєнних загроз
3	Принцип соціально-просторової інтеграції	Зменшення соціальної фрагментації та подолання сегрегації переміщених осіб
4	Принцип інклюзивності та універсального дизайну	Формування зручного простору без необхідності подальшої адаптації для різних груп користувачів
5	Принцип підвищення комфорту проживання	Поступове покращення рівня комфорту в порівнянні з довоєнним рівнем
6	Принцип енергоефективності	Проектування та будівництво будівель з метою мінімізації споживання енергії на опалення, охолодження та освітлення
7	Принцип контекстуальної відповідності та локальної ідентичності	Формування архітектури, що органічно вписується в існуючий просторовий, культурний, соціальний та природний контекст, водночас підтримуючи та підсилюючи унікальні риси конкретного місця

*Примітка: пріоритетність залежить від наявності загроз та ризиків військового характеру

Рис. 4.3. Концептуальна модель зміни пріоритетності архітектурно-планувальних принципів організації нової повоєнної житлової забудови в Україні

Екстрений етап. На першому, екстреному етапі, що починається одразу після деокупації територій або стабілізації лінії фронту, головною метою є забезпечення базових умов виживання населення. Максимальної інтенсивності сягає «Принцип цивільного захисту від військових загроз». Принцип цивільного захисту в умовах повоєнної відбудови діє як вихідна умова для всіх інших

архітектурних та планувальних рішень, особливо на ранніх етапах. Логіка полягає в ієрархії потреб: фізичне виживання є передумовою для реалізації будь-яких інших потреб, таких як комфорт, естетика, тощо. Його зміст – швидке встановлення тимчасових укриттів, модульних містечок чи пристосування наявних будівель з акцентом на фізичному захисті від обстрілів та негоди. Пліч-о-пліч із ним працює принцип *«Адаптивності рішень»*, що передбачає можливість швидкої трансформації або розширення тимчасових структур без демонтажу базових конструкцій. *«Принцип інклюзивності»* в екстрений період враховується головним чином на базовому рівні. Організатори прихистків намагаються виділити особливі зони для вразливих груп (наприклад, окремі намети для жінок з дітьми, доступні місця для людей на візках). Однак через хаотичність ситуації повністю універсальний дизайн забезпечити важко. Наприклад, у імпровізованих бомбосховищах далеко не завжди є пандуси чи спеціальні туалети – часто люди з інвалідністю залежать від допомоги інших. Усі інші принципи – *«Соціально-просторова інтеграція»*, *«Контекстуальна відповідність і локальна ідентичність»*, *«Енергоефективність»*, *«Комфорт проживання»* – мають мінімальну інтенсивність. Вони відступають перед нагальною потребою швидко захистити людей у критичних умовах. Ключовий ризик етапу полягає в тому, що тимчасові рішення можуть закріпитися на роки, легітимізуючи низьку якість середовища. Отже, уже на цьому етапі має бути сформульований чіткий план переходу до наступної фази.

Перехідна фаза. Перехідна фаза розпочинається, коли безпосередня загроза життю зменшується, що відкриває можливості для системнішої роботи. Інтенсивність принципу *«Адаптивність рішень»* залишається високою, адже демографічна структура громад є нестабільною, а матеріальна база обмеженою. Одночасно стрімко зростає значущість принципу *«Соціально-просторова інтеграція»*. Формування нових спільнот із різним травматичним досвідом потребує архітектурних рішень, здатних слугувати інструментом соціальної згуртованості: спільні громадські простори, центри взаємодії, проекти, що передбачають участь мешканців у планувальному процесі. Водночас важливість

принципу цивільного захисту дещо зменшується, хоча й залишається актуальною через потенційні загрози повторного загострення конфліктної ситуації.

У перехідний період зростає роль принципу *«Комфарту проживання»*. Паралельно посилюються *«Енергоефективність»* і *«Контекстуальна відповідність і локальна ідентичність»*. У нових проєктах відбудови закладаються стандарти, що відповідають сучасним будівельним нормам України і враховують місцеві культурні та ландшафтні особливості.

Розвиткова фаза. Розвиткова фаза є етапом повноцінної модернізації та реалізації довгострокової візії. Вона характеризується максимальним акцентом на принципах *«Інклюзивності та універсального дизайну»*, *«Комфарту»* та *«Енергоефективності»*, *«Контексту та ідентичності»*. Розвиткова фаза відображає перехід до житла з чітким правовим статусом, високими стандартами доступності та безпеки, а також збалансованою вартістю експлуатації. *«Енергоефективність»* із бажаної опції перетворюється на обов'язковий стандарт, орієнтований на будівлі з майже нульовим споживанням енергії та локальними відновлюваними джерелами. Зростає стратегічна вага принципу *«Контекстуальна відповідність і локальна ідентичність»*, оскільки культурна автентичність розглядається як ресурс економічного розвитку й туристичної привабливості. Найнижчої інтенсивності набуває принцип *«Адаптивності»*, так як кінцевим результатом є отримання вже готового продукту – постійного та стабільного житла. Інтенсивність *безпекового фактору* у розвитковій фазі може бути різною в залежності від наявності загроз та ризиків військового характеру. При відсутності загроз безпековий фактор буде мінімальним, при наявності – максимальним.

4.3. Принципи архітектурно-планувальної організації нової повосенної житлової забудови в Україні

У структурі післявоєнного відновлення *принцип адаптивності архітектурно-планувальних рішень* посідає важливе місце у формуванні швидких інструментів реагування на потребу у житлі. Його суть полягає у проектуванні та реалізації архітектурно-планувальних, конструктивних і логістичних рішень, які дозволяють у стислі терміни створити придатне для проживання житлове середовище, адаптоване до різних фаз відновлення. На практиці, відповідно до сучасної наукової парадигми управління надзвичайними ситуаціями, даний принцип реалізується через формування екстреного, перехідного та постійного житла. Основна відмінність між даними типами полягає у очікуваних термінах використання: екстрене житло до 3 тижнів, перехідне до 3 місяців, постійне до 25 років і більше. Для реалізації зазначених фаз пропонується використати типи *динамічної архітектури* (за класифікацією Гайдучені О.А. [200]), що різняться за часом та механізмом адаптації: трансформативна архітектура, мобільна архітектура, еволюційно-адаптивна архітектура та архітектура тотального руху.

Початковий етап відновлення після надзвичайної ситуації ознаменується формуванням екстреного житла. Технічно реалізується через інструментарій *трансформативної архітектури*. Основним критерієм тут є мінімальний час адаптації, що вимірюється годинами. Завдяки використанню збірних конструкцій, кінематичних вузлів або елементів, що розгортаються, таке житло забезпечує захист від зовнішнього середовища в найкоротший відрізок часу.

У міру стабілізації ситуації виникає необхідність у перехідному житлі, розрахованому на період до трьох років. Ця фаза безпосередньо корелює з концепцією *мобільної архітектури*, де час адаптації варіюється від годин до кількох днів. Мобільність систем (контейнерні типи, модулі на шасі або збірно-розбірні блоки) дозволяє не лише оперативно розгортати житлові одиниці в зонах відновлення, а й переміщувати їх відповідно до зміни економічних центрів або завершення процесу розмінування територій, що робить архітектурне

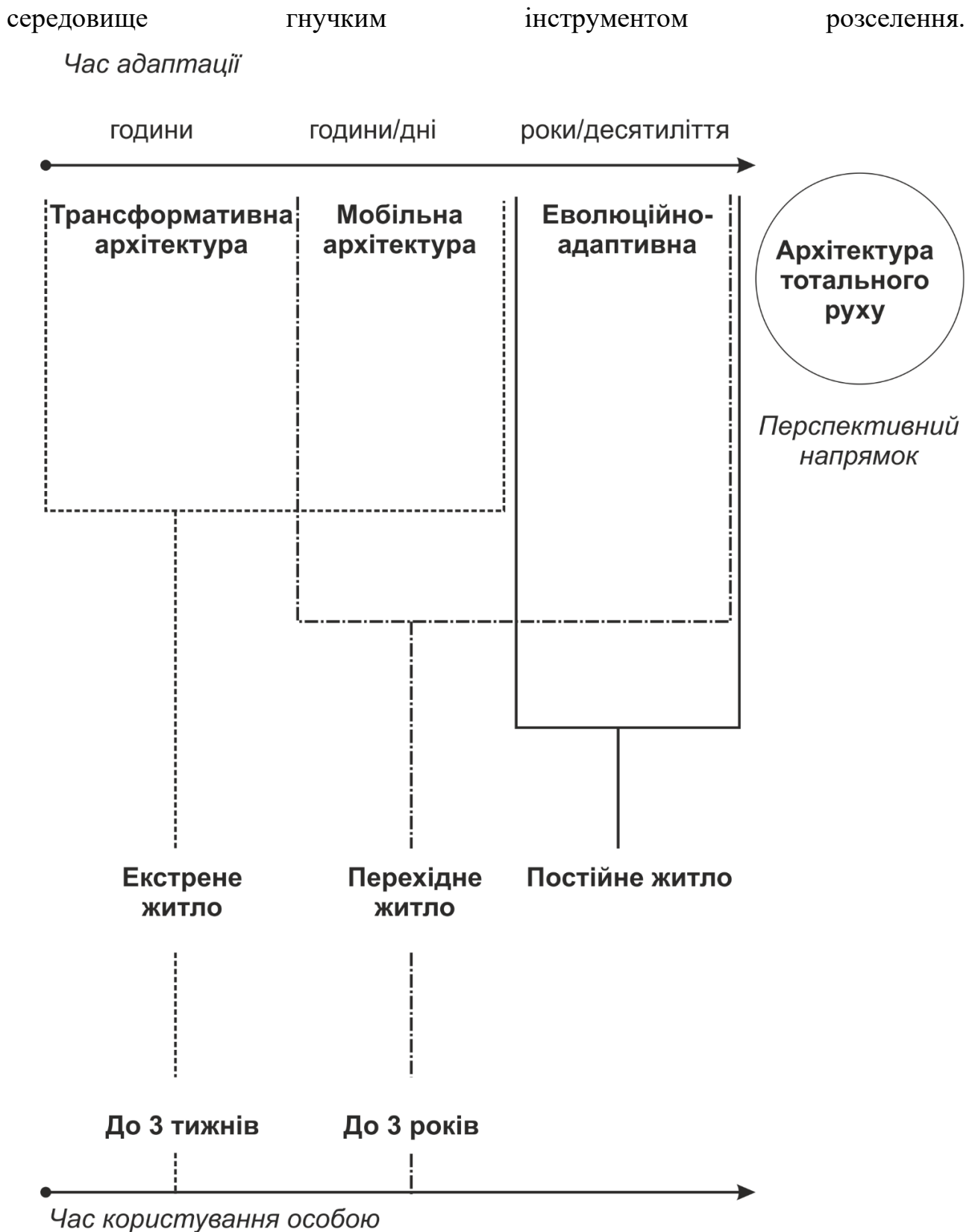

Рис. 4.4. Типи житла як механізм адаптації в умовах надзвичайних ситуацій

Кінцевою метою відбудови є створення постійного житла, яке з позиції динамічної архітектури є *еволюційно-адаптивним*. На відміну від попередніх

етапів, процес адаптації тут розрахований на роки та десятиліття. Така архітектура базується на принципах інкрементальності (можливості розбудови), внутрішнього перепланування або зміни функціонального призначення без втручання в капітальний каркас споруди.

Адаптивність архітектурно-планувальних рішень реалізується завдяки двом основним типам перетворень: внутрішньої та зовнішньої адаптації [201]. *Внутрішня адаптація* орієнтована на зміну конфігурації простору в межах існуючих незмінних огорожувальних конструкцій (Рис. 4.5). Прийом поділу (1.1.) дозволяє дробити великі приміщення на менші, наприклад, за допомогою спорудження капітальних/ трансформативних/пересувних перегородок, тощо. Прийом об'єднання (1.2.) навпаки забезпечує демонтаж елементів фізичного розділення (перегородок, перекриттів, тощо) для створення простору більшої площі та об'єму.

Зовнішня адаптація передбачає зміну фізичних параметрів будівлі або її положення в просторі (Рис. 4.5). Збільшення об'єму (2.2) передбачає добудову/приєднання/розширення об'ємно-планувальних елементів. Зменшення об'єму (2.1.) реалізується через вилучення/демонтаж/зменшення об'ємно-планувальних елементів. Реконфігурація (2.3) передбачає трансформацію частин будівлі відносно одна одної зі зміною форми та зміною або без зміни загального будівельного об'єму. Зміна розташування (2.4) є можливістю об'єктів змінювати своє положення у просторі. Зміна розташування є ключовою ознакою, наприклад, мобільної архітектури, що дозволяє транспортувати житловий блок на нову ділянку залежно від безпекової або економічної ситуації, або будинки-геліотропи (обертаються навколо осі відповідно до траєкторії Сонця).

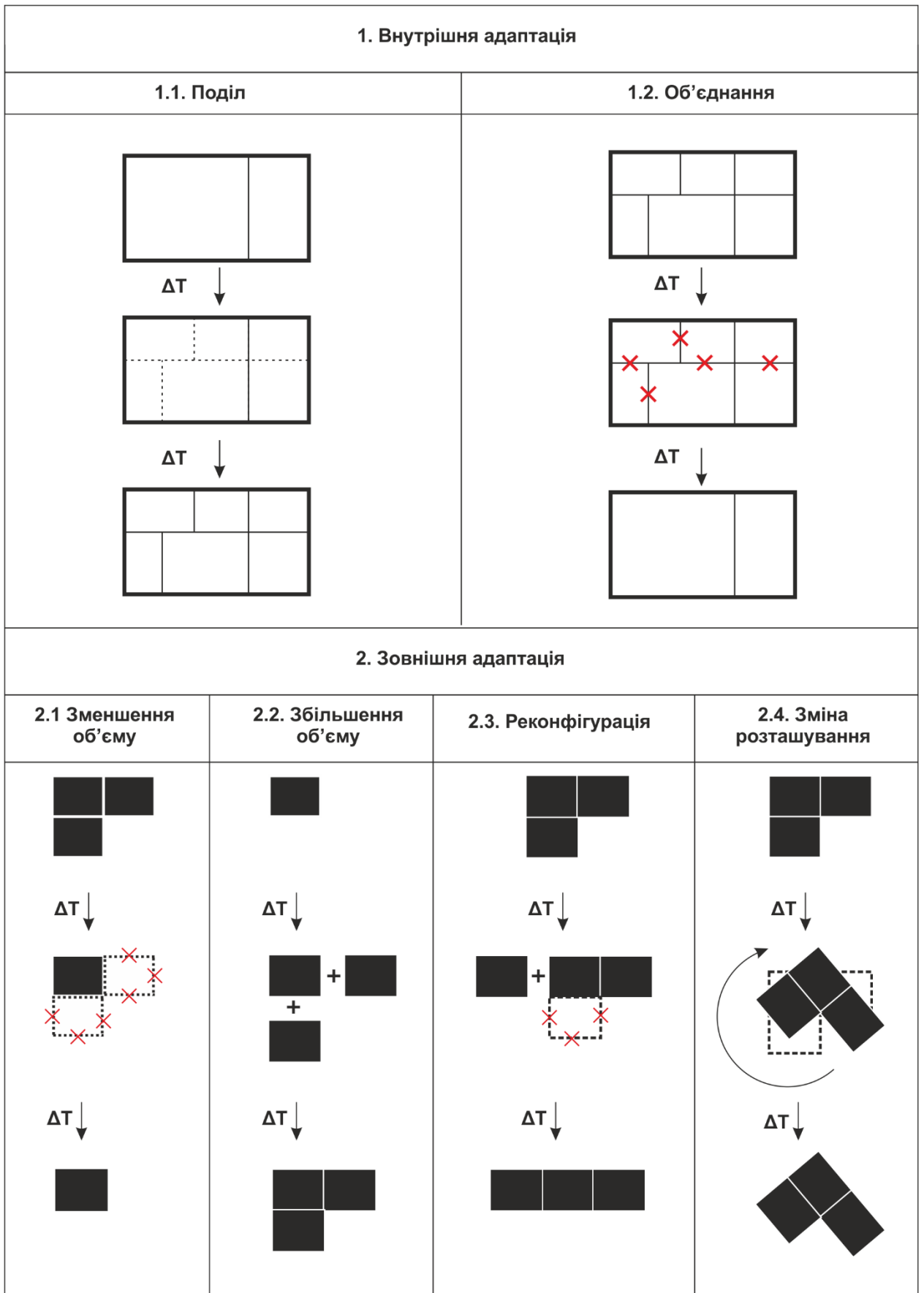

Рис. 4.5. Прийоми адаптивності архітектурно-планувальних рішень

У системі повоєнного відновлення адаптивність архітектурно-планувальних рішень виступає не лише як інструмент розселення мешканців, а в тому числі як стратегічний механізм раціонального використання державних ресурсів. Економічна доцільність адаптивного підходу полягає у відмові від будівництва короткострокових «тимчасових споруд», які згодом підлягають демонтажу, на користь створення еволюційних об'єктів, що інтегруються в постійну забудову.

Концептуальна модель реалізації цього принципу демонструє (Рис. 4.6), як держава може оптимізувати витрати через розмежування часових фаз відновлення з різними засобами адаптації. На екстреному етапі (до 3 тижнів) економія досягається шляхом пристосування наявного фонду громадських будівель (шкіл, залів) замість негайного капітального будівництва. Це дозволяє спрямувати обмежені ресурси на найгостріші потреби, використовуючи *внутрішню адаптацію* – мобільні перегородки та ширми – для швидкої організації життєвого простору.

В перехідній фазі (до 3 років) економія ресурсів може відбуватися через реалізацію інкрементального (нарощуваного) житла або конверсією будівель (перепрофілювання існуючих споруд, зміна їх функціонального призначення) (Рис. 4.7). Концепція інкрементального житла передбачає часткове фінансування: держава інвестує у формування функціонального «ядра» або каркасної структури, які можна поступово заповнювати та розширювати за рахунок приватних інвестицій або грантових програм. Конверсія будівель, як приклад *внутрішньої адаптації* еволюційної архітектури, демонструє, як об'єкт, що на початковому етапі функціонує, наприклад, як гуртожиток або готель з високою щільністю заселення, у процесі реконструкції можна перетворити у високоякісне соціальне житло через зміну планувальної структури та меблювання. На практиці інкрементальне житло може відбуватися через: поетапне приєднання готових модульних одиниць, будівництво чергами «з нуля» та заповнення капітальної каркасної структури, тощо.

Рис. 4.6. Концептуальна модель реалізації принципу архітектурно-планувальної адаптації при формуванні нової повоєнної житлової забудови

У розвитковій фазі відбувається поступовий перехід від тимчасового житла до капітального. Адаптивність на даному етапі проявляється в організаційних та логістичних заходах. Приклади просторової мобільності можуть включати: переміщення тимчасових модулів та проживання в них сімей на ділянках поряд зі зведенням постійного житла або використовувати їх як оперативні бази для розселення будівельних бригад безпосередньо в зонах активної реконструкції, що нівелює витрати на створення окремої тимчасової інфраструктури. Модульні будинки можуть передаватися постраждалим для встановлення на приватних ділянках як «стартові ядра» майбутніх капітальних будинків, реалізуючи концепцію інкрементального житла через приєднання нових об'ємів або поступове заповнення підготовлених каркасних структур. Водночас механізм внутрішньої адаптації уможливорює функціональне перепрофілювання вивільнених модулів в об'єкти соціальної інфраструктури – амбулаторії, поштові відділення чи центри надання послуг, тощо.

У збудованому постійному житлі від держави житло, як сектор соціального орендного, виступає завершеним продуктом з повною експлуатаційною готовністю: з фінішним оздобленням, встановленим інженерними обладнанням (унітазами, мийками, ванними, тощо). Можливість внутрішньої адаптації в такому випадку обмежена на рівні функціональних зон за рахунок зміни розташування та підбору меблювання. Або некапітальними перегородками, що конструктивно не пов'язані з огорожувальними конструкціями. Зовнішня адаптація може бути програмованою, наприклад, у вигляді кінетичних фасадних елементів, що регулюють кількість надходження сонячного проміння, тощо.

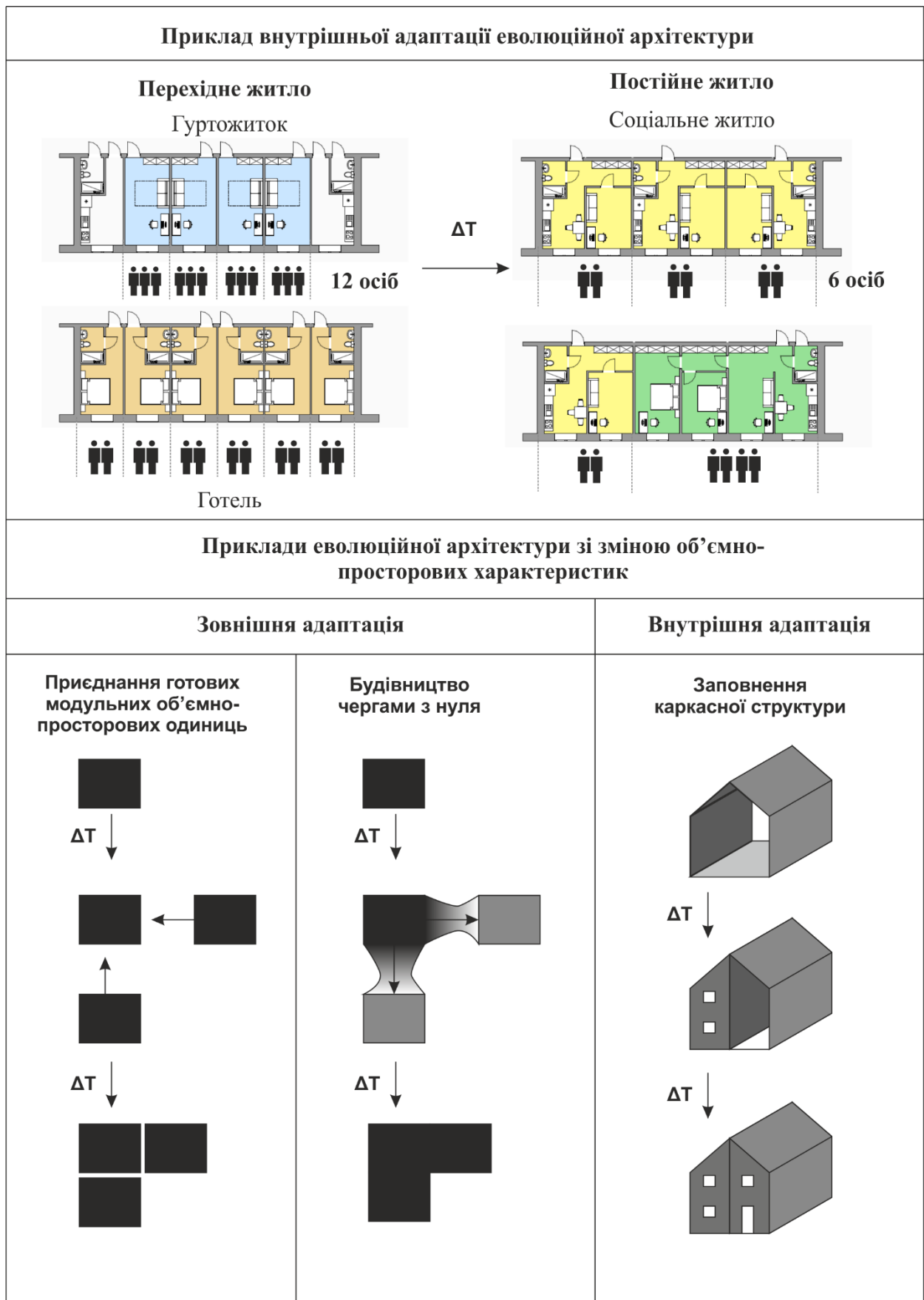

Рис. 4.7. Приклади внутрішньої та зовнішньої адаптації житлових структур

Принцип цивільного захисту у житловому будівництві передбачає забезпечення безпеки мешканців від воєнних загроз та надзвичайних ситуацій. Це включає інтеграцію в будинки і планування територій захисних споруд (бомбосховищ, укриттів), укріплених конструкцій, систем оповіщення та шляхів евакуації. Мета – гарантувати людям можливість урятувати життя під час обстрілів, авіаударів чи інших небезпек.

Важливим фактором в умовах сучасної війни є час попередження. Час попередження – це проміжок часу від моменту, коли загроза (наприклад, ракета, дрон, снаряд) була виявлена або ідентифікована, до моменту її очікуваного влучання в ціль. Відповідно, основним критерієм ефективності захисту цивільного населення є залежність коли час доступу до укриття є меншим за час попередження. З іншого боку, оптимальне укриття – це таке, час доступу до якого менший або дорівнює часу попередження ($T_{\text{доступу}} \leq T_{\text{попередження}}$).

Час попередження залежить від багатьох факторів, проте найсуттєвішими можна вважати швидкість снаряду та пройденої ним відстані. В умовах територіальних меж країни час попередження буде залежати від віддаленості від загрози з боку кордону: чим далі від загрози, тим більше часу на доступ до укриття. Територію країни можна поділити на три зони, що відповідає умовним часовим відріzkам часу доступу: менше однієї хвилини, від однієї до п'яти хвилин та більше п'яти хвилин. В контексті держави дані часові відрізки визначають три зони ризику від військової загрози (Рис. 4.8). Подібне ранжування відкриває можливість до диференційованих заходів цивільного захисту з ефективним розподілом ресурсів держави.

Розглянемо диференціацію засобів цивільного захисту в залежності від часу попередження на прикладі багатоквартирної забудови та місця розташування людини. Якщо особа знаходиться в квартирі, а час попередження є меншим однієї хвилини, то фізично людина не встигне спуститися в укриття. Постає потреба або у зміні самої типології забудови, або у формуванні захисних приміщень в самій квартирі. Проте, якщо час попередження більше 5 хвилин, то у людини є вдосталь часу спуститися в спеціалізоване сховище, а будівництво захисної кімнати в кожній квартирі втрачає сенс. Виникає доцільність ранжування засобів цивільного захисту в житловій забудові, що включатиме три рівні захисту: I - захисне приміщення, II - захисні вертикальні чи горизонтальні комунікації (сходи, коридор, тощо), III - підземні або цокольні сховища в тому числі подвійного призначення та сховища поза об'ємом будівлі.

Таким чином, формування захисних приміщень дозволяє зменшити час доступу до укриття та забезпечити більш безпечний шлях до спеціалізованого сховища за умови захисних комунікацій. Логіка захисту може бути побудована і за транзитним принципом, де людина буде переходити з одного захисного приміщення до іншого поступово наближаючись до основного сховища.

Звичайно, що будівництво постійного цивільного житла в зоні ризику I є маловірогідним. Проте, за умови затяжного конфлікту та постійної наявності загрози ситуація примусить до перегляду традиційних принципів просторової організації держави. В такому разі безпековий фактор буде імперативним, а житло в зонах ризику, найближчих до загрози, може слугувати допоміжною обслуговуючою ланкою оборонних комплексів та бути спеціалізованим житлом для персоналу, військових, тощо. Заради скорочення часу доступу можливий варіант перегляду висотності багатоквартирної забудови в сторону її зменшення.

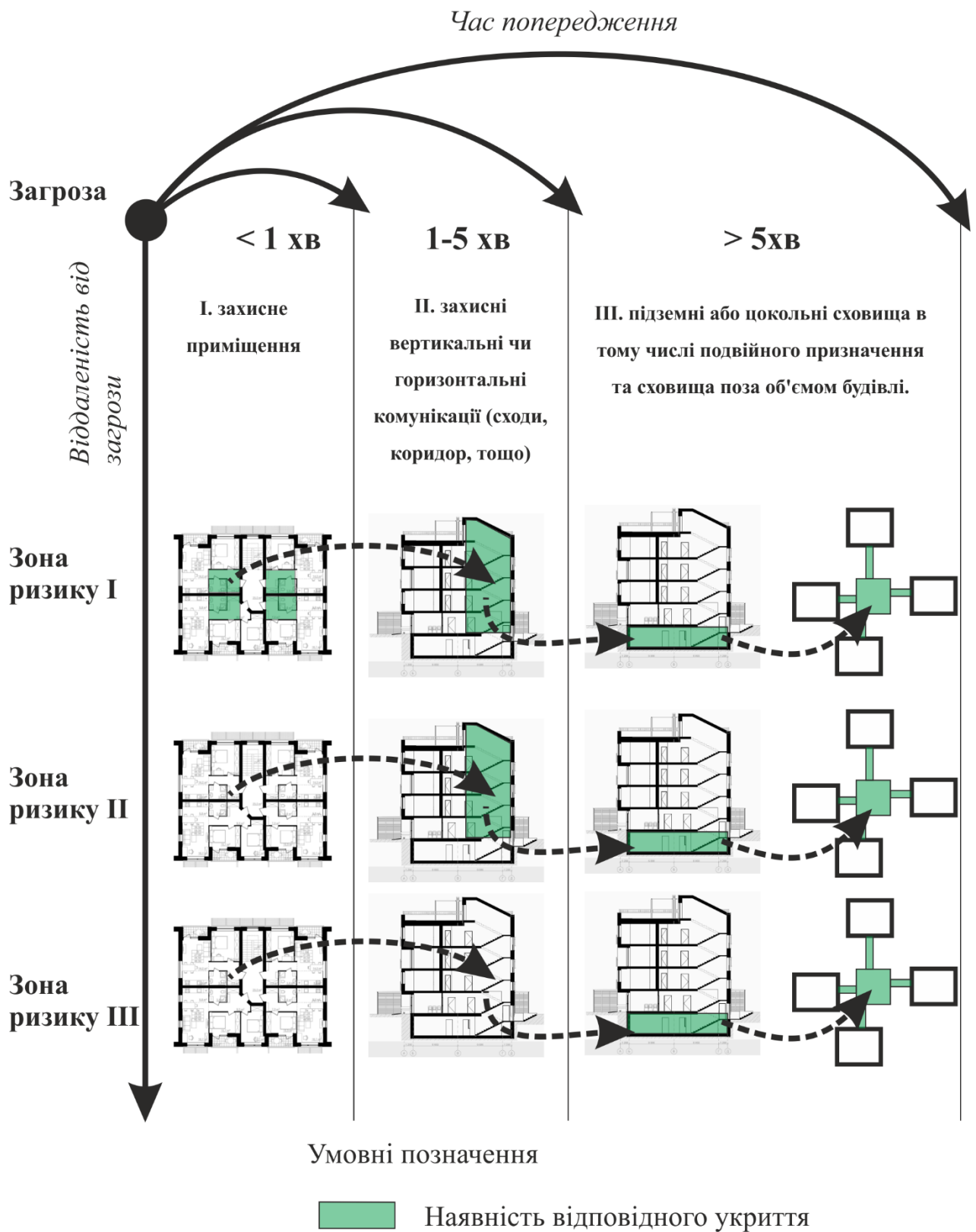

Рис. 4.9. Концептуальна схема диференціації засобів цивільного захисту від військових загроз в житловому фонді відповідно до зон ризику

Розглянемо зміну пріоритетності реалізації засобів цивільного захисту відповідно до фазової логіки. У перші дні й тижні після руйнувань питання захисту життя є першочерговим. Пріоритет принципу максимально високий, адже безпечне укриття від обстрілів – базова потреба виживання, що перевершує всі інші. Це відповідає другому рівню піраміди Маслоу (потребі у безпеці) – доки не гарантовано захист життя, більш високі потреби відсуваються. Соціальні та функціональні фактори: населення знаходиться в стані стресу і небезпеки, тому готове терпіти тісняву, незручності, відсутність зручностей – аби тільки бути в безпечному місці.

Перехідний етап (6 місяців – 3 роки): низький пріоритет. Після припинення активних бойових дій або стабілізації ситуації безпекова загроза може як знижуватися або зберігатися, все залежить від безпекової ситуації. На перший план виходять завдання розміщення людей, що залишилися без житла, відновлення базових комунальних послуг, будівництва тимчасового або модульного житла. В цей період принцип цивільного захисту все ще враховується (особливо якщо ризик повторних обстрілів зберігається локально), але його пріоритет нижчий порівняно з екстреною фазою. Логіка зміни: люди прагнуть скоріше відновити нормальні умови життя (окрему сімейну оселю, нехай навіть тимчасову), а функціонально держава й гуманітарні організації зосереджуються на швидкому будівництві житла – часто типовими проектами без складних захисних елементів. Безпекові потреби вже не настільки гострі, тому компромісно приймається нижчий рівень захисту, аби виграти в швидкості та вартості будівництва житла.

Розвитковий етап (2 – 10+ років): високий пріоритет. На стадії капітальної відбудови принцип цивільного захисту знову набирає ваги, але вже у стратегічному, превентивному сенсі. Нові постійні будинки проектуються з урахуванням уроків війни: обов'язково облаштовуються вбудовані укриття або доступ до них, застосовуються міцніші конструкції, можливе створення систем подвійного призначення (паркінги, що виконують роль бомбосховищ тощо). Діє державне регулювання – законодавство вимагає, щоб кожна новобудова мала

власне укриття чи доступ до нього в пішій досяжності. Соціальні фактори: населення очікує, що нове житло буде безпечнішим за довоєнне, щоб у разі нових загроз не повторити трагедії. Навіть після завершення війни залишається ймовірність ракетних ударів чи майбутніх конфліктів, тому довгострокове планування включає принципи керування ризиками: міста формують мережі укриттів, будинки будуються з огляду на можливий захист мешканців.

Принцип соціально-просторової інтеграції визначає необхідність формування житлового середовища як простору, що сприяє зменшенню соціальної фрагментації та сегрегації за етнічними, соціальними чи економічними ознаками. Даний принцип виступає одним із ключових у забезпеченні гідної реінтеграції переміщених осіб.

Поняття соціально-просторової інтеграції базується на міждисциплінарному перетині соціології, урбаністики та архітектури. Простір у даному випадку розглядається не лише як фізичне середовище, а як середовище соціального конструювання і взаємодії. Згідно з теорією Генрі Лефевра [202], простір формується через соціальні взаємозв'язки, а тому просторові рішення можуть мати вплив на рівень інтеграції або ізоляції мешканців.

Пропонується реалізовувати принцип соціально-просторової інтеграції за допомогою трьох прийомів: *змішаного житла, створення спільних громадських просторів та загальнодоступної інфраструктури*. Змішане житло передбачає поєднання різних типів житла (соціального, орендного, приватного, тощо), що запобігає створенню гомогенних анклавів (Рис. 4.11, Рис. 4.10). Прийом може реалізуватися як на рівні мікрорайону, кварталу, житлової групи так і на рівні будинку. Особливість змішування на рівні житлового будинку, наприклад, багатоповерхового, полягає у можливості вертикального «міксування»: тобто розташування різних типів помешкань на різних поверхах.

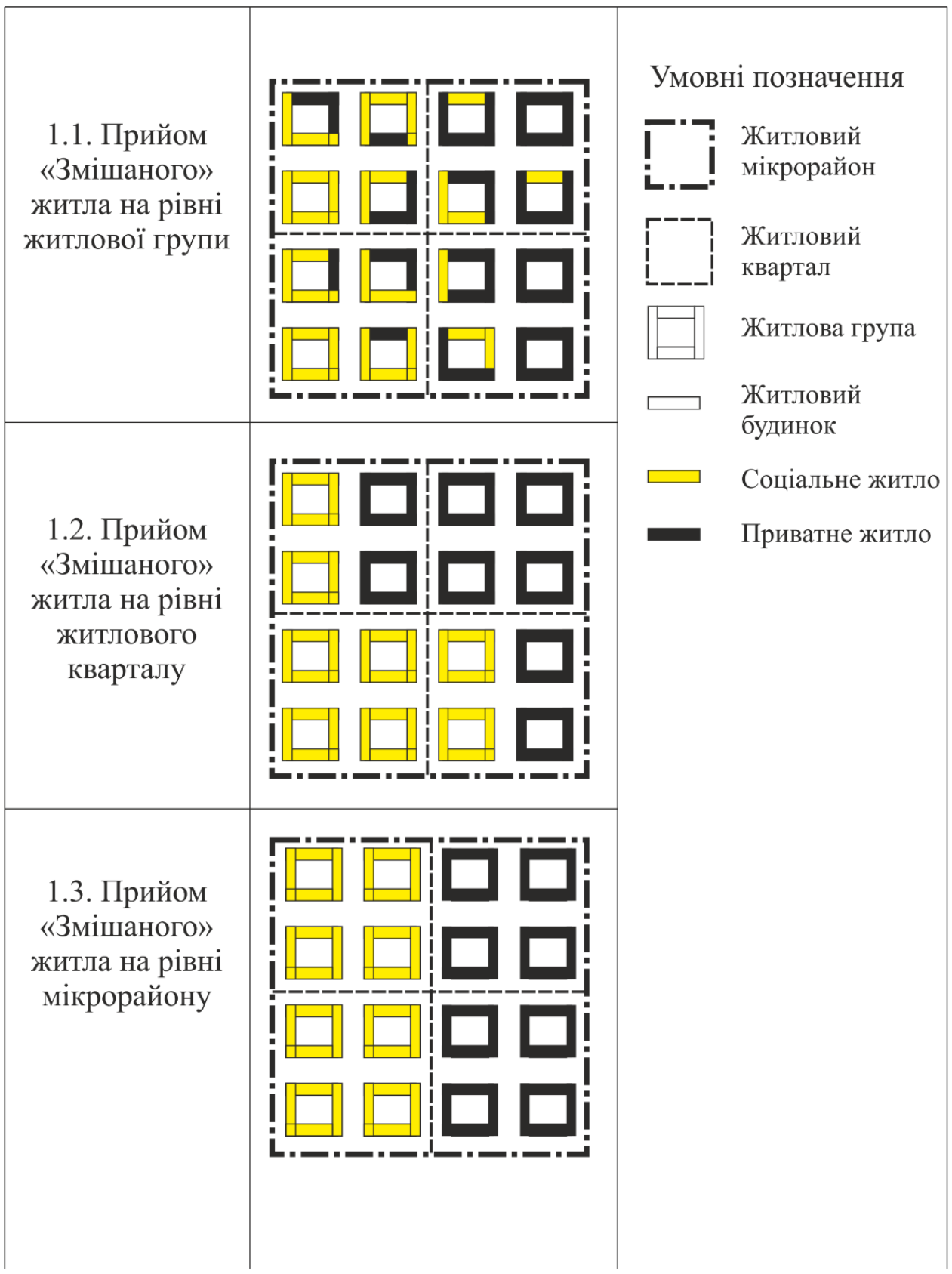

Рис. 4.10. Прийом змішаного житла на прикладі соціального та приватного житла

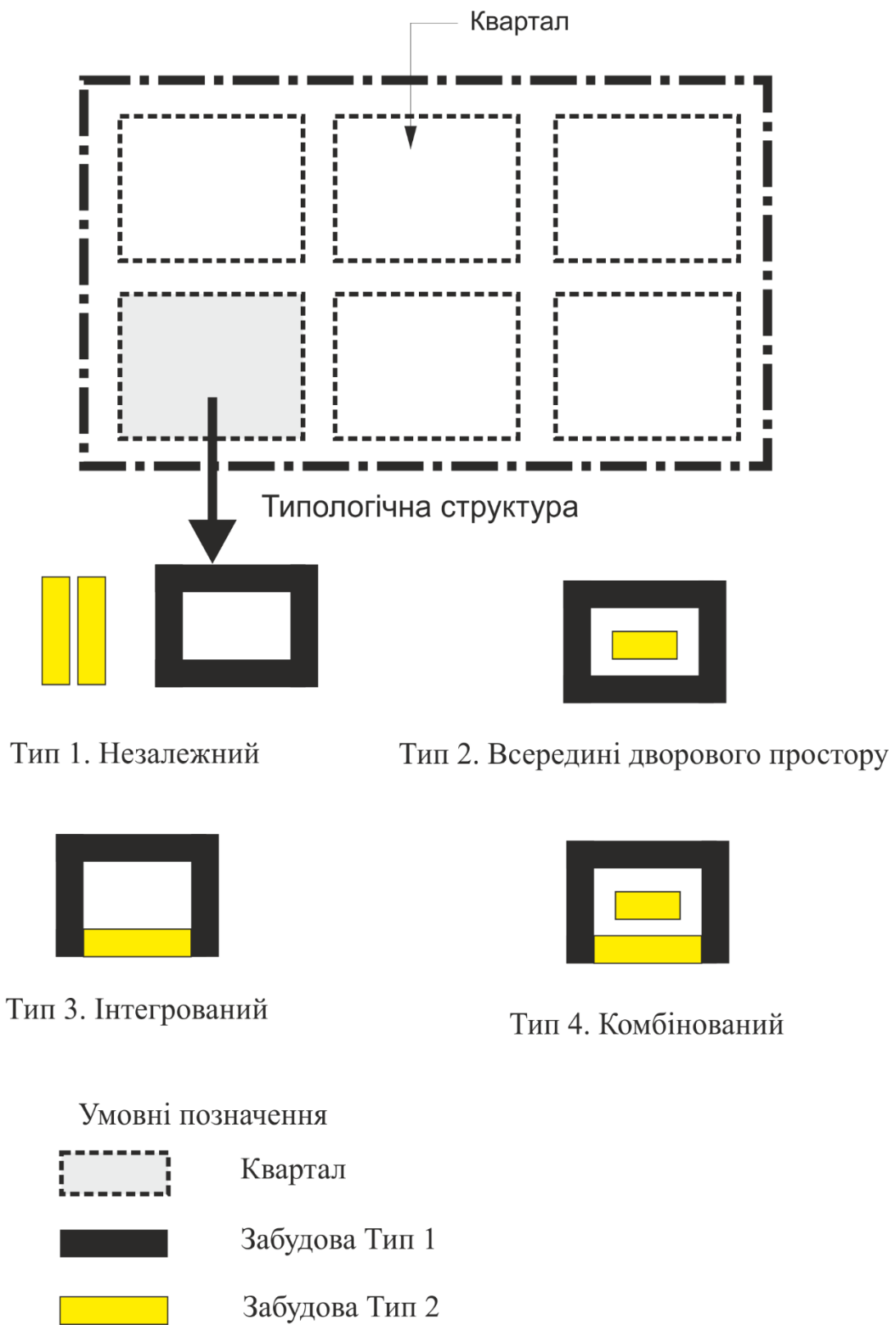

Рис. 4.11. Принципові схеми поєднання різних типів забудови

Взаємодія між різними соціальними групами, що проживають в різних за типами помешканнях, відбувається за допомогою спільних просторів. Зарубіжна теорія та практика пропонує ієрархію спільних просторів: від приватних, напівприватних, напівпублічних до публічних просторів [203]. Така розгалужена система просторів дозволяє мешканцям самостійно регулювати рівень своєї залученості в соціальне життя громади, переходячи від повної ізоляції до активної взаємодії на різних ієрархічних рівнях: мікрорайону, житлового кварталу, житлової групи та будинку (Рис. 4.12).

До *приватного простору* належать безпосередньо внутрішні приміщення квартир та помешкань, де мешканці мають повний контроль та приватність. Наступним рівнем є *напівприватний простір*, який має тісний сенсорний зв'язок із приватними зонами та перебуває під постійним візуальним наглядом мешканців, що створює атмосферу безпеки, але водночас може бути невидимим або частково видимим бар'єром для сторонніх. До цього типу простору входять внутрішні двори житлових блоків, де люди можуть засмагати, читати або спілкуватися з сусідами, а також приватні тераси та патіо з навісами, що дозволяють взаємодіяти з оточенням, залишаючись у захищеній зоні. Далі йде *напівпублічний простір*, який зазвичай є продовженням прилеглих публічних зон і оточений як приватними, так і громадськими будівлями. Сюди відносять зелені «оазиси» між житловими кластерами, невеликі спільні подвір'я для колективної діяльності. Завершує ієрархію *громадський простір*, призначений для короткочасних і швидкоплинних контактів великої кількості людей. Він включає міські вулиці, набережні-променади, площі навколо великих громадських споруд, а також загальнодоступні рекреаційні зони, такі як бігові доріжки або спеціально облаштовані для громадськості дахи будинків.

Принципова схема зв'язків між різними типами житла на різних ієрархічних рівнях

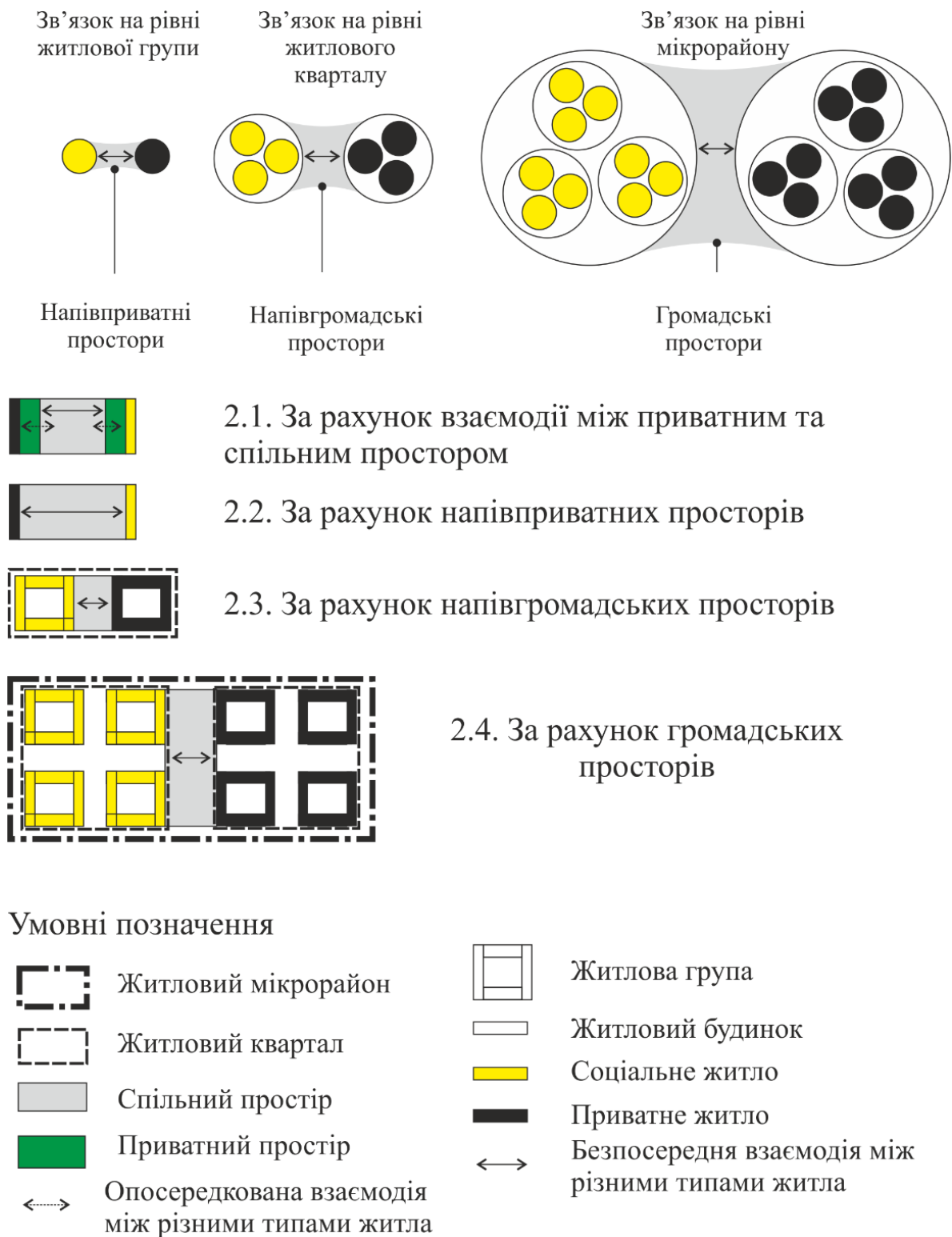

Рис. 4.12. Створення спільних громадських просторів та їх диференціація

Прийом *загальнодоступної інфраструктури* передбачає створення житлового середовища з набором всіх необхідних інфраструктурних об'єктів в межах зручної часової доступності для всіх соціальних груп. Функціонування житла поза контекстом розвиненої інфраструктури є нежиттєздатним, оскільки саме інфраструктурний каркас забезпечує трансформацію архітектурного об'єкту в повноцінний простір для життєдіяльності людини. З позиції системного підходу, цілісне житлове середовище розглянемо як сукупність п'яти засадничих компонентів: безпосередньо житла, а також інженерної, транспортної, соціальної та рекреаційної інфраструктури (Рис. 4.13).

Центральним елементом системи житлового середовища є *житло*, що забезпечує реалізацію потреби у приватності, безпеці та захисті. Проте функціонування житла цілком залежне від *інженерної інфраструктури* – системи життєзабезпечення, що охоплює мережі енерго-, водо- та теплопостачання, водовідведення та цифрових комунікацій. *Транспортна інфраструктура* формує логістичний каркас, який визначає мобільність населення та доступність ключових вузлів активності. *Соціальна інфраструктура* включає мережу закладів освіти, охорони здоров'я, культури, побутового обслуговування, тощо. Саме цей компонент забезпечує розвиток людського капіталу та формування стійких локальних громад, перетворюючи територію з місця тимчасового перебування на простір соціальної взаємодії. Доповнює цю структуру *рекреаційна інфраструктура*, яка включає паркові зони, сквери та громадські простори. Вона забезпечує екологічний баланс, психологічне розвантаження та умови для оздоровлення мешканців у щільному урбанізованому середовищі.

Таким чином, життєздатність житлового середовища залежить від рівня інтегрованості зазначених компонентів. Будь-яка диспропорція, наприклад, переважання житлової забудови над соціальною чи рекреаційною складовою, призводить до деградації середовища. У контексті сталого розвитку та повоєнного відновлення, проектування житлового середовища має базуватися на розвитку всіх видів інфраструктури як єдиного фундаменту для створення

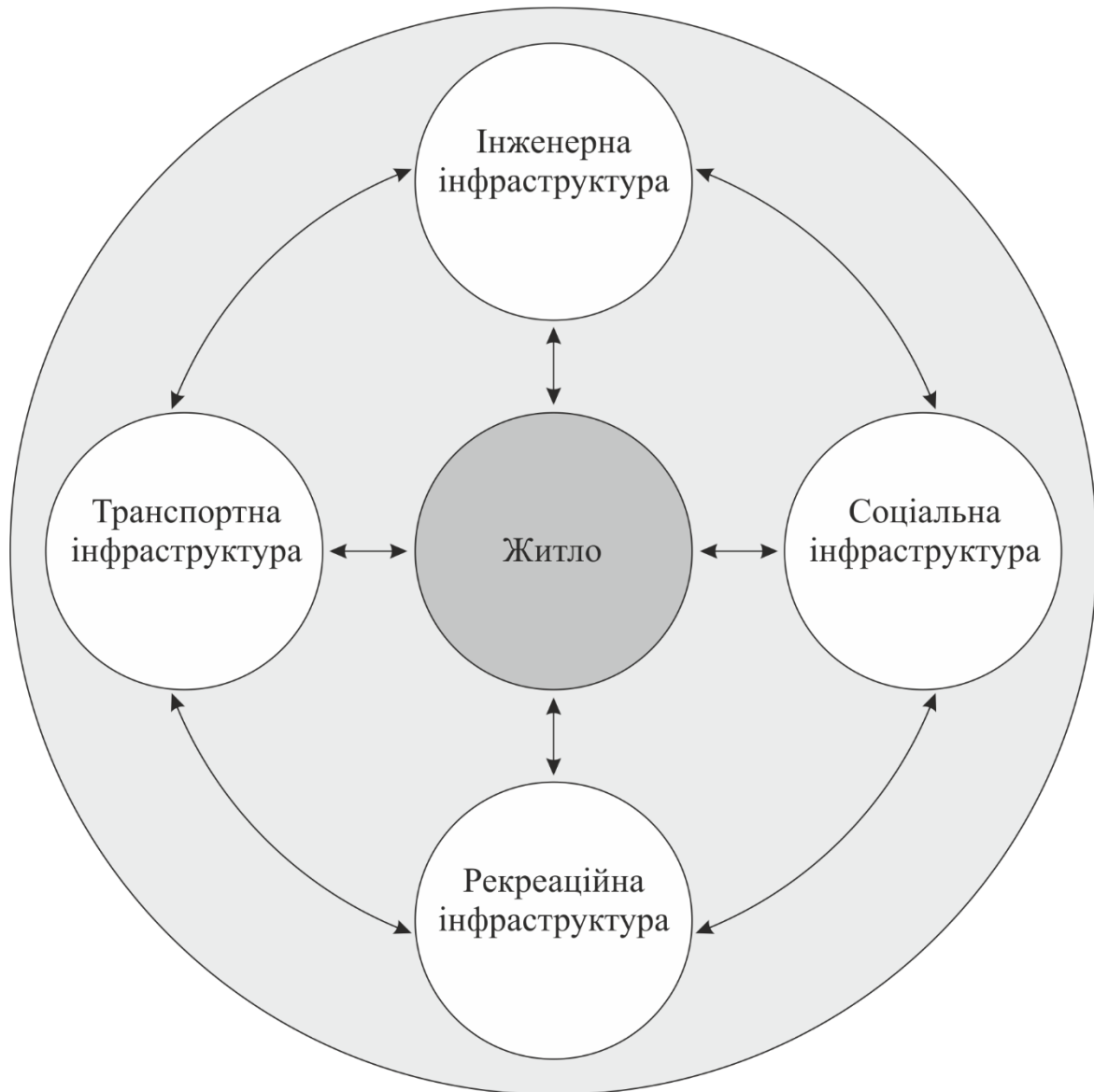

Рис. 4.13. Принципова схема житлового середовища

Окрім структурної цілісності житлового середовища, критичним фактором його життєздатності є *часова доступність* об'єктів інфраструктури. Саме цей параметр визначає якість життя мешканців, оскільки фізична наявність послуг не гарантує їх ефективного використання за умови надмірних часових витрат.

В сучасній містобудівній практиці доступність інфраструктури вимірюється нормативними радіусами обслуговування, де радіус до 500 метрів вважається загальноприйнятною межею пішохідної доступності. Чинні містобудівні норми базуються на метричних радіусах доступності та орієнтовані на абстрактну здорову людину та ідеальні умови руху. Пропонується перехід до

вимірювання простору часом. Такий підхід дозволяє більш об'єктивно оцінити комфортність простору, в тому числі враховуючи потреби маломобільних груп населення (МГН). Для маломобільних груп населення (МГН) час подолання зростає щонайменше вдвічі через фізіологічні порушення або фізичні бар'єри простору

(Рис. 4.14).

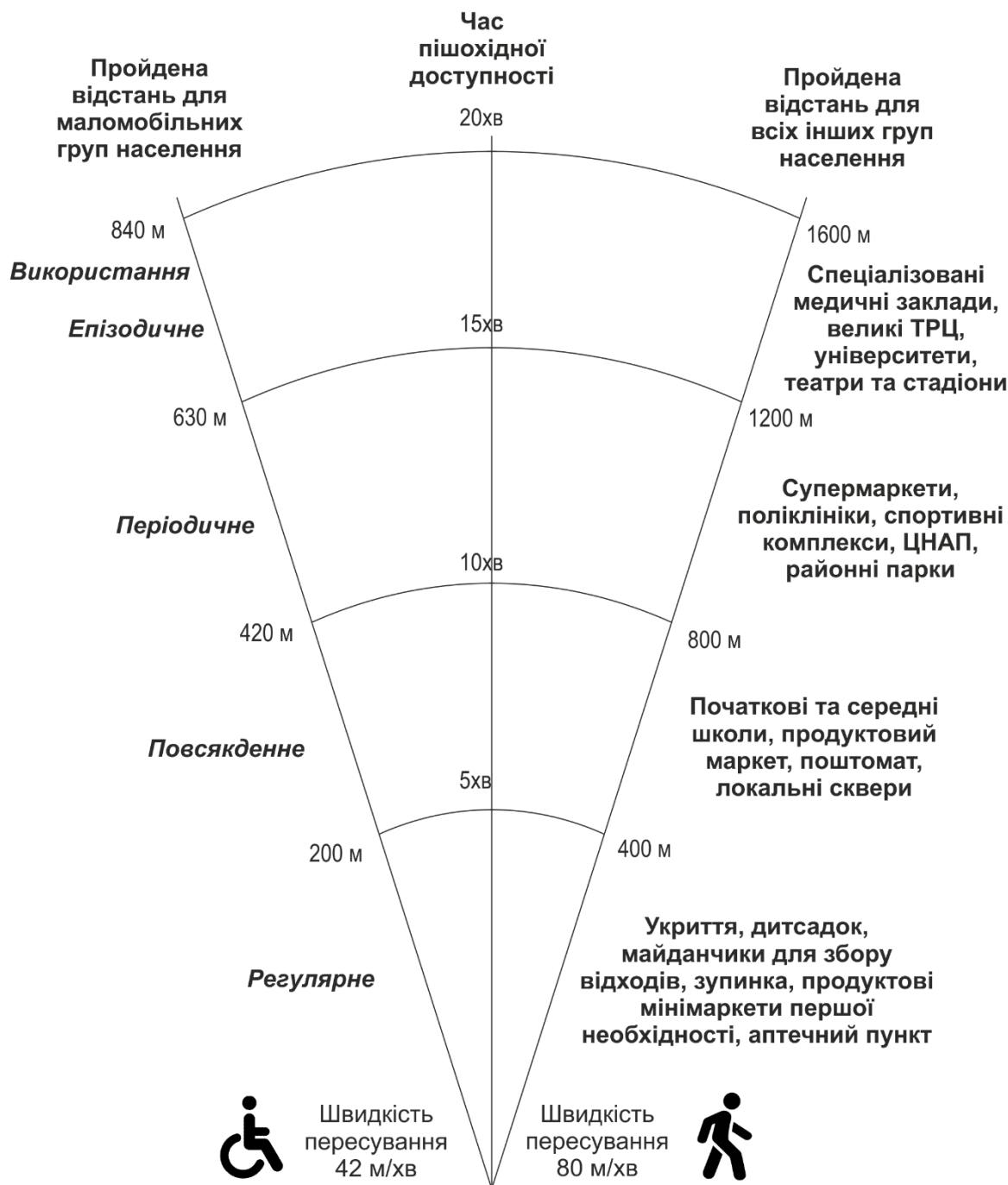

Рис. 4.14. Часова доступність

Основним базисом для оптимізації житлового середовища в Україні може стати концепція «15-хвилинного міста», запропонована Карлосом Морено [204]. Морено синтезував попередні містобудівні ідеї пішохідної доступності, фокусуючись на *хроноурбанізмі* (містобудуванні через призму часу, а не простору). Концепція передбачає, що всі життєво необхідні функції (робота, навчання, сервіси, рекреація) мають бути доступні протягом 15 хвилин пішої прогулянки або поїздки на велосипеді.

В межах 15-ти хвилинної доступності розділимо використання інфраструктурних об'єктів за часом доступності: регулярне використання – до 5 хв., повсякденне – до 10 хв, періодичне – до 15 хв, епізодичне – 20 хв і більше (Рис. 4.14). Чим частіше виникає потреба, тим меншим має бути час доступності. Рівень регулярного використання (до 5 хв) охоплює продуктові мінімаркети першої необхідності, майданчики для збору відходів, дитячі ігрові зони та первинні укриття, дитячі садочки. До повсякденного рівня (до 10 хв) входять, початкові та середні школи, аптеки, амбулаторії сімейної медицини, поштові відділення та локальні сквери. Періодичне використання (до 15 хв) передбачає забезпечення доступу до супермаркетів, поліклінік, спортивних комплексів, ЦНАПів і районних парків. Натомість об'єкти епізодичного використання (20 хв і вище) утворюють загальноміські вузли з обов'язковою транспортною залежністю: спеціалізовані медичні заклади, великі ТРЦ, університети, театри та стадіони.

Окрім забезпечення інклюзивності простору та зменшенні залежності від приватного автотранспорту, концепція відкриває й інші переваги для українського контексту. В умовах постійних викликів (енергетичних чи безпекових) компактна структура середовища з локалізованою інфраструктурою дозволяє громаді функціонувати автономно. Децентралізація сервісів робить

житлову забудову менш вразливою до системних збоїв критичної інфраструктури.

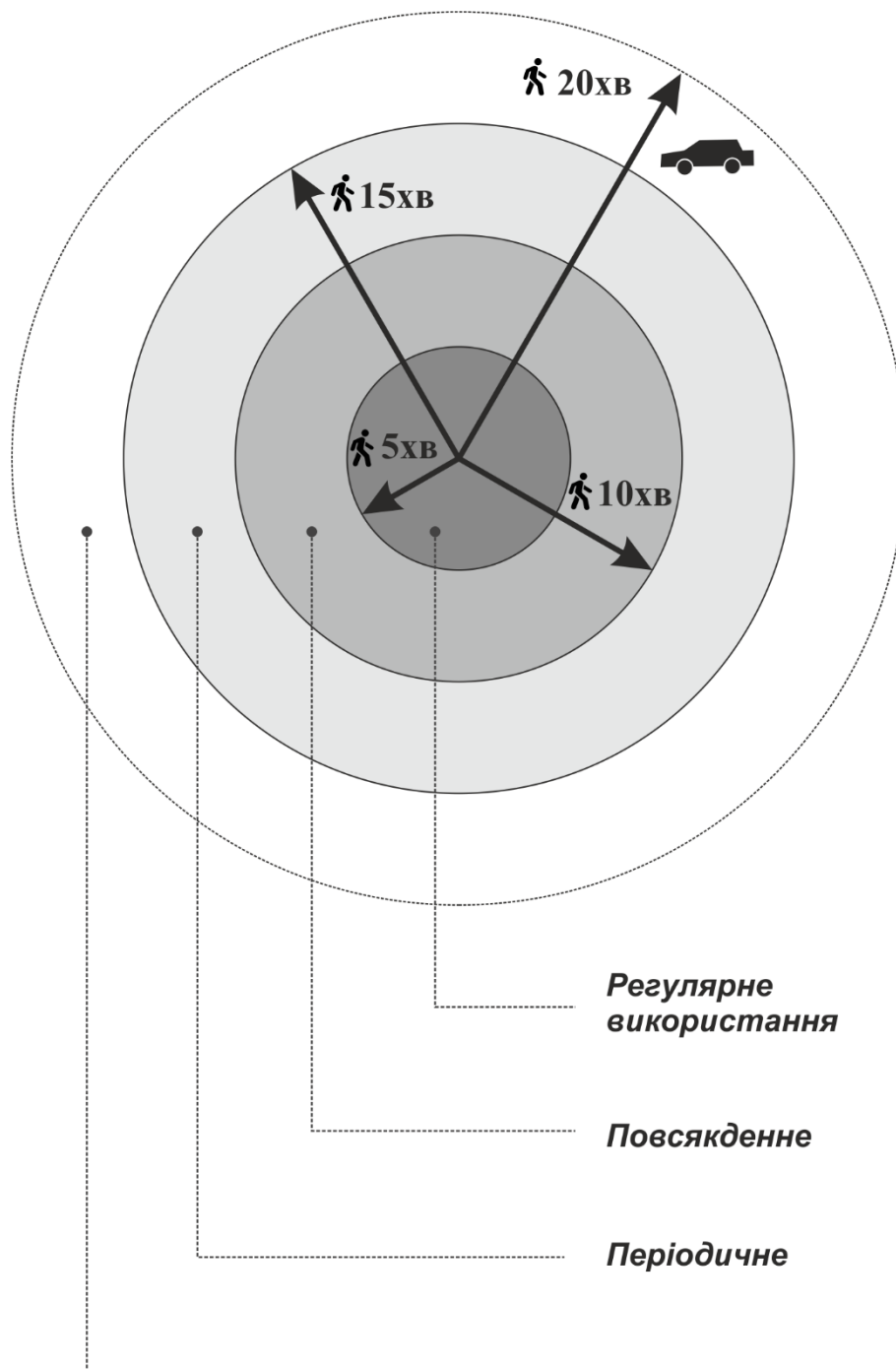
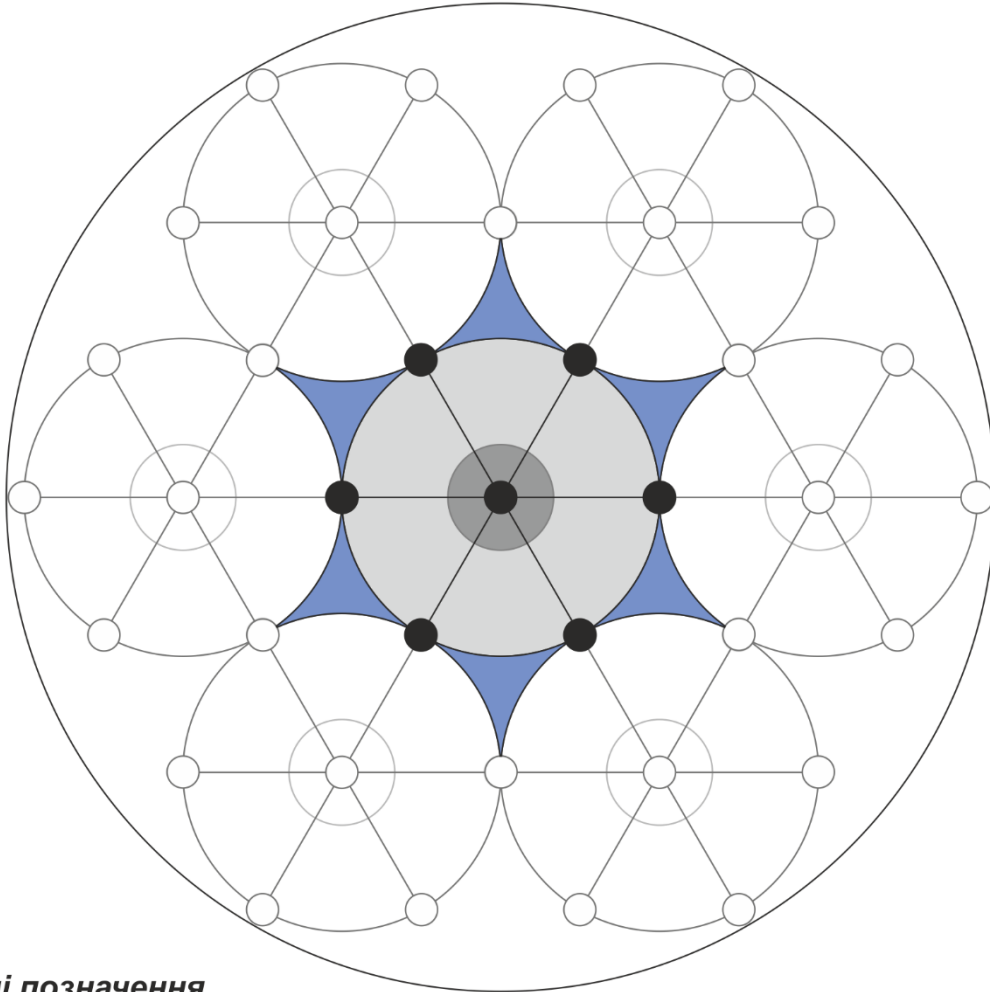
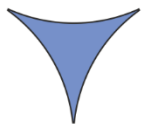

Рис. 4.15. Ієрархія часової доступності в структурі концепції 15- хвилинного міста

МІСТО

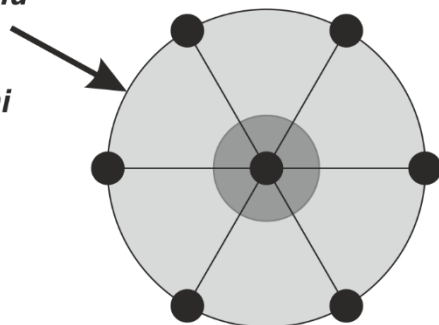
Умовні позначення

Об'єкти в 20-ти хвилинній доступності

Планувальний модуль 15-хвилинної пішохідної доступності

Радіус в 15-ти хвилинній пішохідній доступності

Умовні позначення

● Транспортні зупинки

— Транспортні зв'язки

Рис. 4.16. Планувальна структура за концепцією 15-хвилинного міста

Принцип інклюзивності та універсального дизайну передбачає створення житлового середовища, яке забезпечує рівний доступ та комфортне користування для всіх категорій населення незалежно від віку, фізичних можливостей, соціального статусу чи стану здоров'я. У повоєнній відбудові цей принцип набуває ще більшої ваги, бо кількість людей з інвалідністю (як цивільних, так і ветеранів) значно зросла внаслідок війни. Універсальний дизайн у даному контексті виступає як стратегія, що дозволяє створювати простір, зручний без необхідності подальшої адаптації для різних груп користувачів (дітей, літніх людей, осіб з інвалідністю, ветеранів, внутрішньо переміщених осіб тощо) [205].

Для забезпечення інклюзивності житлового середовища недостатньо лише фізичної доступності – простір має бути зручним та зрозумілим при орієнтуванні, особливо для людей із когнітивними порушеннями, порушеннями зору або тих, хто перебуває у стані стресу. Середовище має бути «читабельним» – тобто таким, яке можна легко розпізнати, структурувати та спрогнозувати. Використання п'яти елементів міського середовища за К. Лінчем – шляхів, вузлів, орієнтирів, меж та районів – дозволяє структурувати «образ міста» заради подолання «візуального шуму» та дезорієнтації [206].

З позиції інваріантності архітектурних систем модель К. Лінча може розглядатися не лише на рівні міста, а на будь-якому ієрархічному рівні житлового середовища як системи. Розглянемо прийоми досягнення реалізації чіткої та зрозумілої структури житлового середовища (Рис. 4.17).

Складові елементи простору за Кевіном Лінчем	Архітектурно-планувальні прийоми на рівні благоустрою	
<p>1. Шляхи</p> 	<p>1.1. Уніфікація покриття</p> <p>1.2. Контраст</p> <p>1.3. Направляючі</p>	<p>Використання єдиного типу мощення для транзитних зон</p> <p>Використання кольорового та тактильного контрасту для позначення транзитних зон</p> <p>Використання направляючих контрастних/тактильних смуг</p>
<p>2. Вузли</p> 	<p>2.1. Групування інформації</p> <p>Об'єднання дрібних об'єктів у групи. Наприклад, вуличні меблі, урни та знаки не стоять окремо, а об'єднані в єдиний блок або смугу мощення.</p>	
<p>3. Орієнтири</p> 	<p>3.1. Використання орієнтирів у просторі</p> <p>3.1.1. Візуальні орієнтири</p> <p>3.1.2. Тактильні орієнтири</p> <p>3.1.3. Акустичні орієнтири</p> <p>Архітектурні та природні домінанти, кольорові контрасти, освітлення, графічна текстова символічна навігація</p> <p>Тактильна плитка, зміна фактури покриття, мнемосхеми, напрямні поручні</p> <p>Звукові маяки, мовні інформатори, озвучені світлофори</p>	
<p>4. Межі</p> 	<p>4.1. Використання обмежень</p> <p>4.1.1. Штучні обмеження</p> <p>4.1.2. Природні обмеження</p> <p>Бордюри, підпірні стінки, тактильно-контрастне покриття, стіни, поручні</p> <p>Газони, рядова висадка дерев, кущів</p>	
<p>5. Райони</p> 	<p>5.1. Формування простору точково</p> <p>5.2. Формування простору маршрутами</p> <p>5.3. Стратегія формування простору</p> <p>Реалізація принципу на рівні вузлів: площі, вхідні групи, двори, холи, зупинки транспорту</p> <p>Створення логічних, безпечних та безбар'єрних зв'язків між об'єктами: вулиці</p> <p>Формування стратегії розвитку районів</p>	

Рис. 4.17. Прийоми досягнення чіткої та зрозумілої структури житлового середовища

Шляхи розглядаються як основні канали руху, де ключову роль відіграє *уніфікація покриття* для транзитних зон. Використання єдиного типу мощення в поєднанні з *кольоровим та тактильним контрастом* дозволяє чітко маркувати безпечні транзитні коридори. Додатковою перевагою є впровадження спеціальних *направляючих смуг*, що полегшують орієнтацію та фізично спрямовують пішоходів. **Вузли** – це стратегічні точки простору (вхідні групи, площі, перехрестя), де основним принципом стає *раціональне групування інформації*. Замість хаотичного розташування дрібних об'єктів, як-от вуличні меблі, урни чи знаки, їх пропонується об'єднувати у цілісні блоки або функціональні смуги мощення. Такий підхід звільняє основні шляхи від перешкод та робить вузлові точки більш зрозумілими для сприйняття. **Орієнтири** виконують роль точок відліку та поділяються на три види сприйняття. *Візуальні орієнтири* включають архітектурні домінанти, колірні акценти та графічну навігацію. *Тактильний рівень* забезпечується через зміну фактури покриття, використання плитки та мнемосхем. *Акустичний рівень* реалізується через звукові маячки, мовні інформатори та озвучення світлофорів. **Межі** виконують роль бар'єрів або роздільників простору. *Штучні обмеження* включають бордюри, підпірні стінки, поручні або контрастне покриття. *Природні обмеження* створюються за допомогою ландшафтних рішень, таких як газони або рядова висадка дерев і кущів. **Райони** як макроструктурні одиниці потребують комплексного підходу. *На точковому рівні* інклюзивність реалізується через доступність вхідних груп, площ та зупинок. *На рівні маршрутів* створюються логічні та безпечні безбар'єрні зв'язки між об'єктами. Кінцевим етапом є формування загальної *стратегії розвитку району*, де інклюзивність стає наскрізним принципом планування.

Одним з першочергових завдань при формуванні інклюзивного житлового середовища є нівелювання висотних перепадів на шляху до основних комунікаційних вузлів (Рис. 4.18). Відповідно до запропонованої класифікації, найвищий ступінь інклюзивності забезпечує *вхід в один рівень*, що передбачає усунення порогів. У випадках, коли особливості рельєфу або конструктивні

рішення вимагають вертикального підйому, розглядаються варіанти *похилого спуску* з ухилом менше 5% без влаштування поручнів та *нормативного пандуса* з влаштуванням поручнів, параметри якого мають варіюватися в межах 5–8% для забезпечення самостійного пересування маломобільних осіб.

Організація доступу до укриттів у структурі житлової забудови вимагає специфічного підходу до розміщення пандусів відносно основного об'єму споруди. Варіанти розміщення пандусів включають три основні типи інтеграції в об'єм будівлі: *неінтегрований пандус*, що розташовується вздовж фасаду; *частково інтегрований*, який лише сегментарно входить у контур будівлі; та *повністю інтегрований пандус*, що знаходиться всередині об'єму, забезпечуючи максимальну захищеність користувачів під час переміщення.

Методи геопластики дозволяють органічно вписати інклюзивні шляхи в оточуючий ландшафт, використовуючи *пологий спуск* або *терасований спуск* як елементи природного рельєфу. В умовах інтеграції укриттів у підземні яруси або використання паркінгів як споруд подвійного призначення, доцільним є використання *автомобільних рамп* для пішохідного руху, що потребує відповідного зонування та маркування. Врізка в рельєф може здійснюватися за траншейним типом, що забезпечує відкритий доступ, або тунельним типом, який гарантує вищий рівень захисту від уламків та прямого ураження. Для об'єктів із обмеженою площею ділянки незамінними стають *спеціалізовані підйомні пристрої*, що забезпечують вертикальну мобільність за відсутності простору для влаштування пандусів.

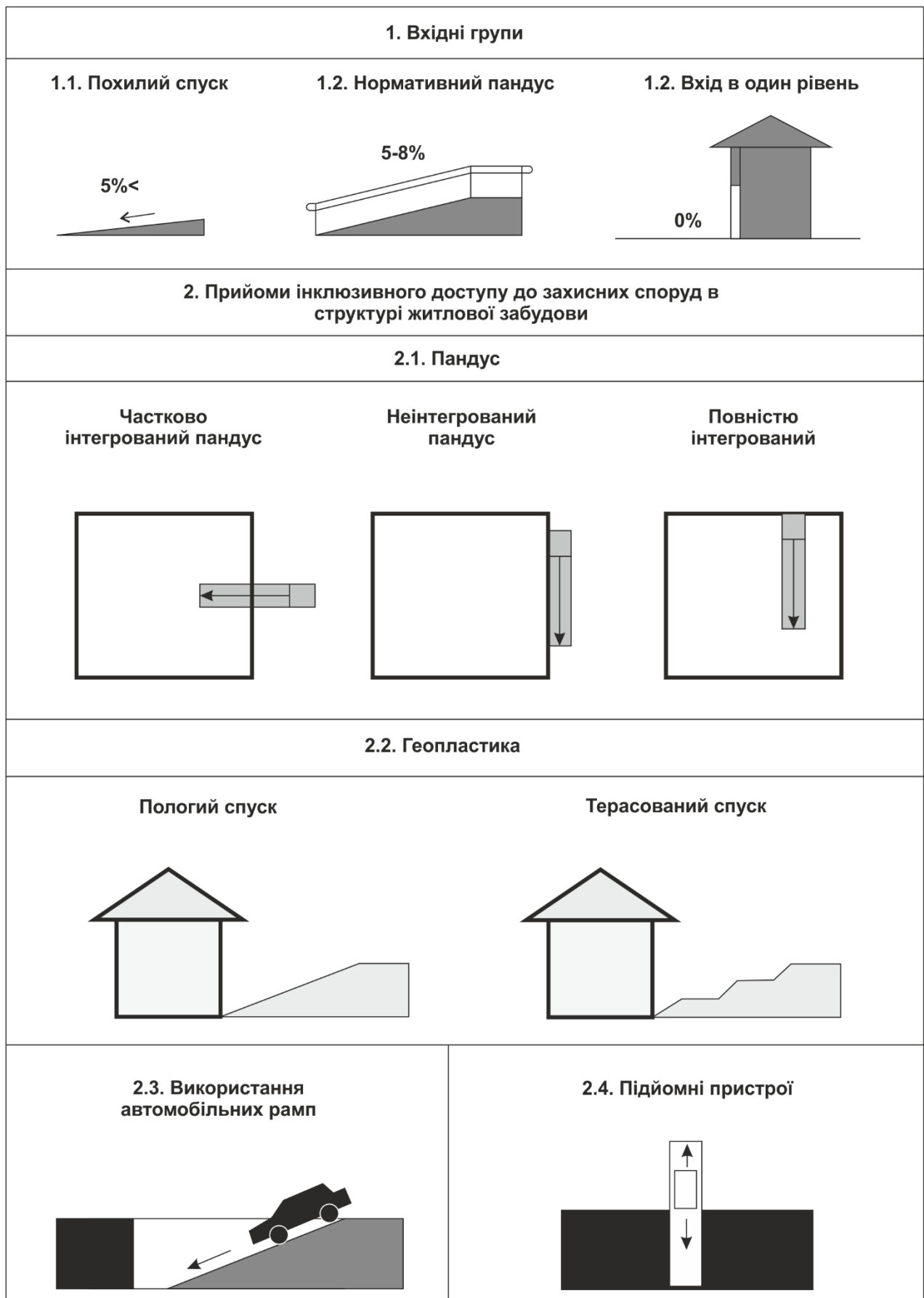

Рис. 4.18. Архітектурно-планувальні прийоми інклюзивного доступу до будівель

При проектуванні інклюзивного доступу до захисних споруд критично важливо забезпечити гасіння ударної хвилі, що досягається через трансформацію геометрії вхідних шлюзів. *Екранований вхід* передбачає встановлення захисного екрана перед отвором, що змушує хвилю змінювати напрямок та втрачати енергію. Більш складним рішенням є прийом гасіння за рахунок вигинів простору по типу «Лабіринт», де багаторазова зміна вектора руху повітряного потоку в замкненому просторі суттєво знижує його надлишковий тиск. Також ефективним є прийом *розширення або декомпресійної камери*, де раптове збільшення об'єму призводить до розсіювання енергії вибуху перед входом у основне приміщення укриття.

Процес імплементації інклюзивних стандартів є динамічним і залежить від стадії відновлення країни та економічного потенціалу. В екстремній фазі головним пріоритетом є швидке розселення та виживання. Інклюзивність тут є «реактивною» – допомога надається фізично (волонтери) або через найпростіші тимчасові пристосування (дерев'яні настили). Причиною є гостра нестача часу та ресурсів, що вимушено знижує стандарти комфорту заради охоплення більшої кількості людей. В перехідній фазі стабілізація ситуації дозволяє впроваджувати нормативні рішення. Будуються спеціальні інклюзивні блоки в модульних містечках, встановлюються пандуси згідно з норм. Це етап «гарантованої доступності», де МГН отримують можливість самостійного проживання в адаптованих умовах. В розвитковій фазі відбувається перехід до стратегічного планування, де «нульовий вхід», сенсорна навігація та повна автономність користувача стають невід'ємною частиною кожної новобудови. Це фаза становлення нових стандартів комфорту, де інклюзивність перестає бути «спеціальною» а стає загальноприйнятою якістю середовища.

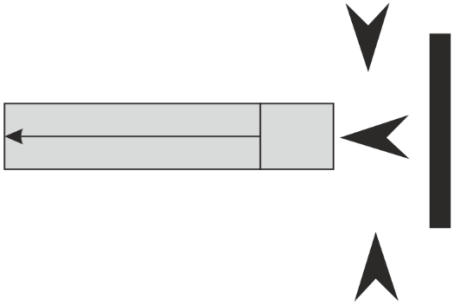
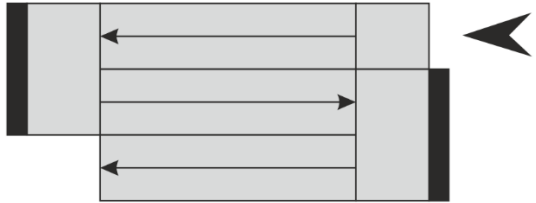
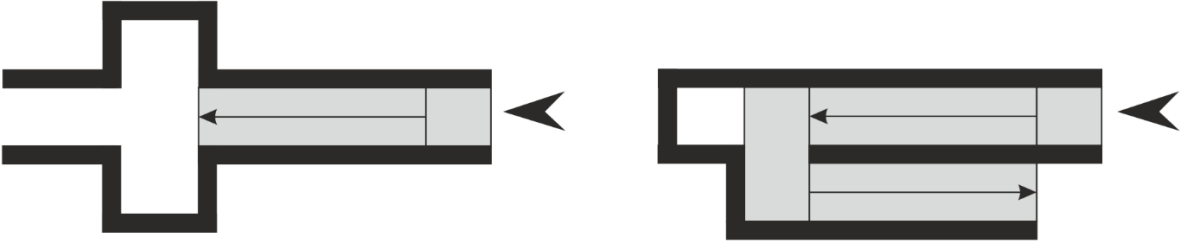
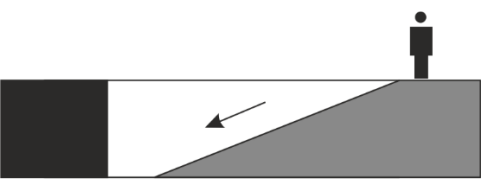
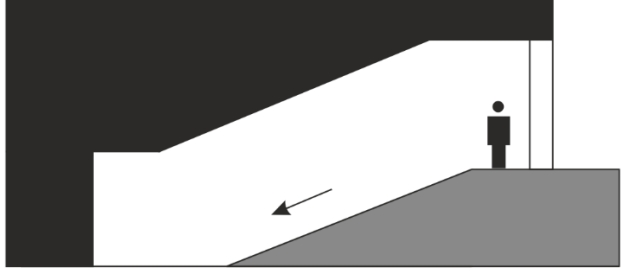
3. Прийоми гасіння ударної хвилі при формуванні інклюзивного доступу до укриття	
3.1. Екранований вхід	3.2. Геометричне гасіння «Лабіринт»
	
3.3. Розширення (декомпресія)	
	
3.4. Врізка в рель'єф траншейного типу	3.5. Врізка в рель'єф тунельного типу
	

Рис. 4.19. Прийоми гасіння ударної хвилі при формуванні інклюзивного доступу до укриття

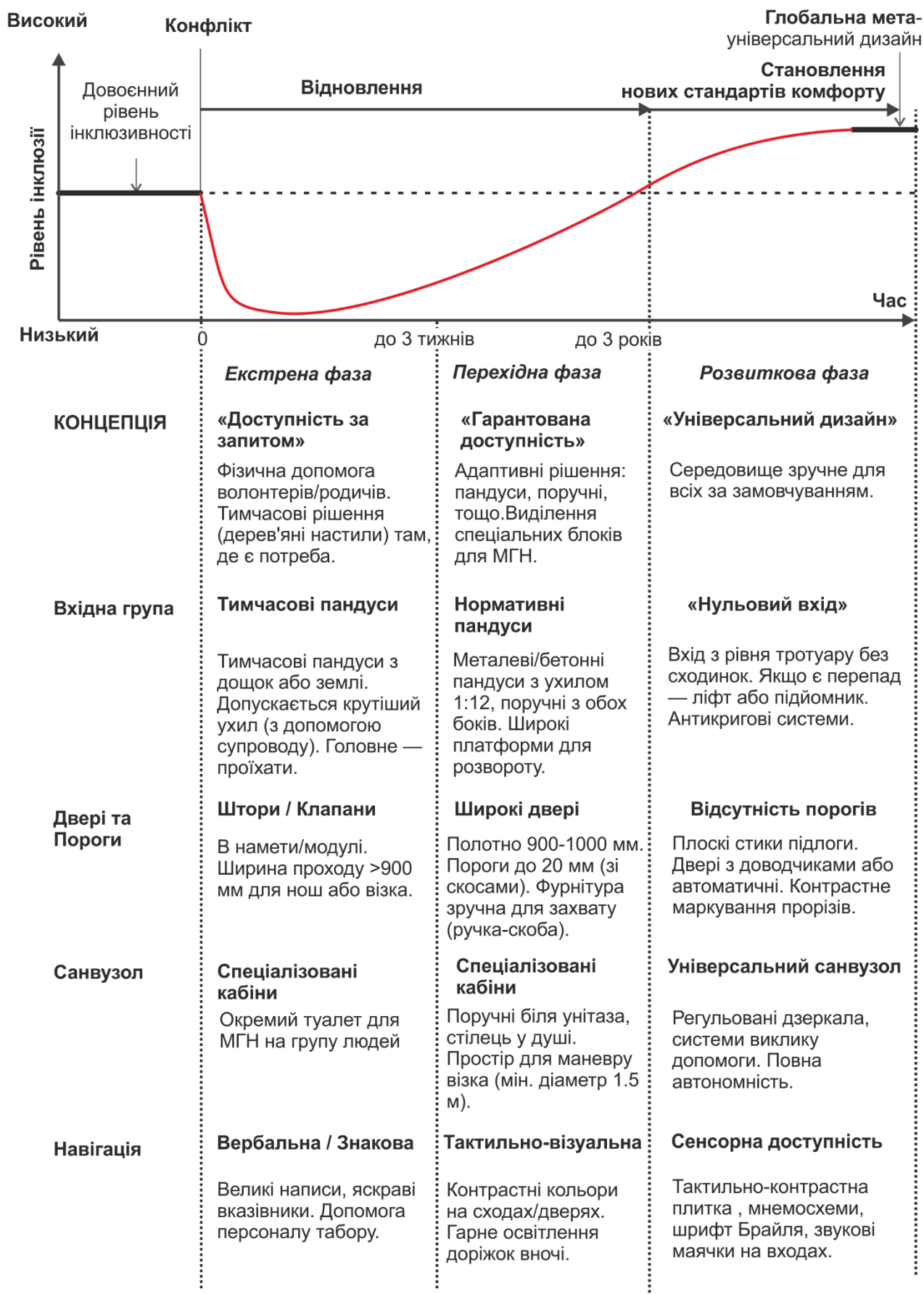

Рис. 4.20. Реалізація принципу інклюзивності та універсального дизайну за фазами відновлення

Принцип підвищення комфорту проживання означає забезпечення в житлі таких умов, які відповідають сучасним уявленням про якість життя та сприяють задоволенню фізіологічних та психологічних потреб мешканців. Це і достатня площа та приватність житлового простору, і якісний внутрішній клімат (температура, вентиляція, освітлення), і наявність зручностей (санвузли, кухня), естетична привабливість середовища, доступ до інфраструктури тощо.

Проте, досягнення високих показників комфорту на початкових етапах повоєнного відновлення є суттєво ускладненим завданням. Це зумовлено критичним конфліктом між необхідністю швидкого масового розселення постраждалого населення та обмеженими матеріально-технічними ресурсами. А з поступовою безпековою стабілізацією з'являється більше ресурсів для підвищення показників комфорту. Саме тому вживання словосполучення «*підвищення комфорту*» в назві принципу відображає позиціонування архітектури не як статичного об'єкту, а як динамічного процесу, що еволюціонує разом із відновленням суспільства.

Процес підвищення якості житла в межах дослідження пропонується структурувати за чотирма основними показниками, що охоплюють демографічні, просторові, функціональні та часові характеристики. Аналіз представленої графічної моделі (Рис. 4.21) дозволяє розглянути еволюцію житлового простору від мінімально допустимих норм до рівнів високого комфорту.

Первинним показником виступає *зменшення заселеності*, що виражається у переході від надмірного скупчення людей до індивідуалізації простору. Модель розвитку демонструє еволюцію від критичного рівня (> 4 осіб на один простір) через перехідний етап (2–4 особи на кімнату) до цільового показника – **одна особа на одну кімнату**. Такий підхід відповідає сучасним європейським стандартам та забезпечує необхідний рівень приватності для кожного мешканця.

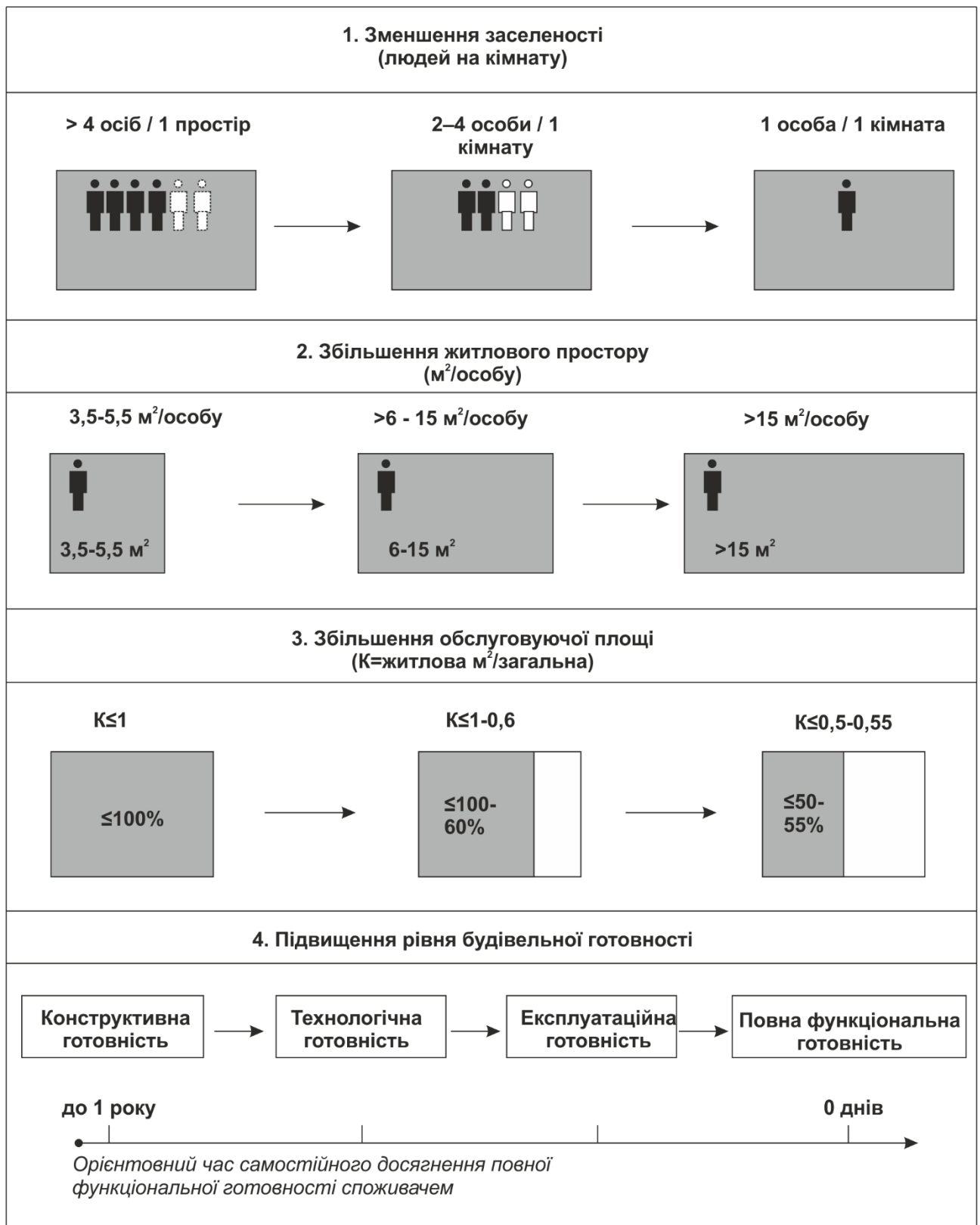

Рис. 4.21. Показники підвищення комфорту проживання

Другим стратегічним напрямом є збільшення питомої житлової площі з розрахунку на одну особу. Встановлено ієрархію рівнів комфорту:

- **Низький:** 3,5–5,5 м²/особу (що межує з мінімальними санітарними нормами [116]);
- **Середній:** 6–15 м²/особу;
- **Високий:** понад 15 м²/особу.

Збільшення цього показника дозволяє не лише розширити фізичні межі перебування людини, а й реалізувати складніші сценарії життєдіяльності всередині житлового простору.

Важливим індикатором якості житлового середовища є коефіцієнт K , що відображає співвідношення житлової площі до загальної. Згідно з дослідженнями [28, 3], підвищення комфорту корелює зі збільшенням частки обслуговуючої площі (кухні, санвузли, гардеробні, холи). При коефіцієнті близькій до одиниці (майже 100% житлової площі) спостерігається дефіцит функціональних зон, а середовище стає монофункціональним. Еволюційно рівень комфорту наразі вийшов на показник $K=0,5-0,55$ [28, 3], де частка допоміжних приміщень сягає майже половини загальної площі, що забезпечує високу ергономіку та функціональну автономність кожної зони. Динаміка в умовах кризових обставин (епідемій, військових загроз, тощо) може слугувати поштовхом до компактних автономних житлових структур з повністю інтегрованим обслуговуючим сектором (, де частка обслуговуючої площі може бути більше половини).

Четвертий показник описує рівень будівельної готовності об'єкта до використання. Процес охоплює чотири стадії:

1. **Конструктивна готовність** (каркас будівлі).
2. **Технологічна готовність** (підведення інженерних мереж, чорнове оздоблення).
3. **Експлуатаційна готовність** (фінішне оздоблення, сантехнічне обладнання).

4. Повна функціональна готовність (готовий об'єкт з розташуванням меблів).

Аналіз часового ресурсу показує, що при низькому рівні готовності споживач змушений витратити до 1 року на самостійне доведення житла до функціонального стану. Підвищення комфорту пропозиції на ринку нерухомості полягає у прагненні до позначки швидкого заселення, коли перехід від придбання до повноцінного споживання послуги проживання є миттєвим.

Розглянемо процес повоєнного відновлення житлового середовища як цілеспрямовану траєкторію встановлення нових, вищих стандартів якості життя (Рис. 4.22). Одразу після катастрофічних подій комфорт відходить на дальній план. Евакуйовані родини можуть жити в переобладнаних під укриття підвалах чи бомбосховищах, у наметових містечках, спортзалах або інших тимчасових притулках, де про зручності мова майже не йде. Архітектурне рішення обмежується створенням рішень, які гарантують лише захист від опадів та вітру. Приватність у таких умовах є виключно візуальною (шторки або перегородки), а гігієна має колективний характер із навантаженням до 50 осіб на один санвузол. Люди готові терпіти некомфортні умови, бо триває боротьба за виживання, і суспільство загалом фокусується на допомозі у виживанні, а не на зручностях.

Після стабілізації ситуації, коли постає завдання розмістити людей на місяці й роки, комфорт житла набуває більшої ваги. Починається будівництво або встановлення тимчасового житла – модульних будиночків, збірних містечок, переобладнаних гуртожитків – яке розраховане на життя сімей протягом кількох років. Тут вже враховуються базові вимоги комфорту: на сім'ю виділяється окрема кімната чи модуль, є опалення, електрика, санвузол (можливо спільний), мінімальні меблі. Хоча рівень зручностей далекий від постійного житла, він значно вищий, ніж у екстрених притулках. Як тільки основні безпекові потреби закриті, люди прагнуть повернути відчуття нормального життя – мати власний простір, відновити побут. Це важливо для гідності та психологічного комфорту переміщених осіб. Функціонально – організації, що займаються житлом, орієнтуються на стандарти адекватного тимчасового житла, які включають

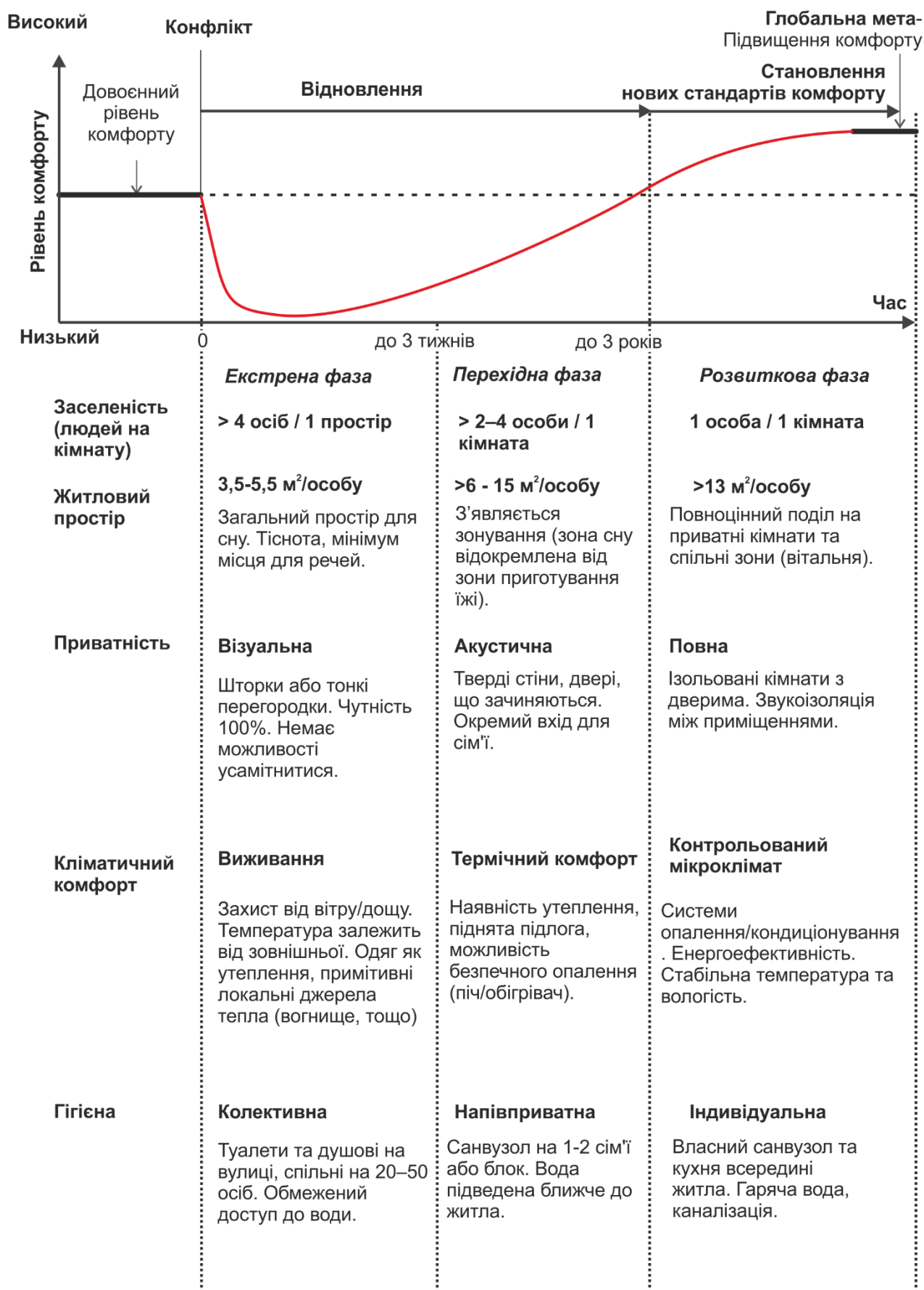

Рис. 4.22. Реалізація принципу підвищення комфорту проживання в процесі повоєнного відновлення

вимоги до площі, вентиляції, можливості приготувати їжу, гігієни тощо [116]. Таким чином, у перехідній фазі комфорт виходить на середній рівень пріоритету: з одного боку, його ще можуть частково жертвувати заради швидкості будівництва чи економії ресурсів, з іншого – вже не можна ігнорувати, адже населення довго житиме у цих помешканнях і потребує прийнятних умов для відновлення нормального життя.

У довгостроковій перспективі метою відбудови є створення житла, яке не поступається довоєнному за комфортом, а краще – перевершує його. Капітальне будівництво постійних житлових кварталів передбачає повноцінні квартири чи будинки з усіма зручностями: достатньою житловою площею, індивідуальними санвузлами, кухнями, доступом до швидкісного інтернету, ліфтами тощо. Комфорт стає одним із головних критеріїв успішності відбудови, адже адекватне житло повинно забезпечувати гідний рівень життя. Більше того, враховується якість середовища: зелені зони, тиша, відсутність шкідливих факторів. Люди, що пережили війну заслуговують на гідні умови. З одного боку, забезпечення комфортного житла підвищує довіру до влади та сприяє поверненню емігрантів. З іншого боку, уряд та забудовники орієнтуються на сучасні стандарти якості житла, часто підвищені порівняно з довоєнними.

Для забезпечення реального підвищення рівня комфорту в Україні доцільно впровадити концепцію квартир з *гарантованою повною експлуатаційною або функціональною готовністю* – тобто житлових одиниць, що передаються мешканцям повністю придатними для проживання без необхідності додаткових ремонтних чи оздоблювальних робіт. Це дозволить скоротити терміни заселення, мінімізувати соціальну напругу, підвищити довіру до державних та муніципальних програм відновлення, а також закласти новий стандарт якості житла у післявоєнному розвитку України.

Принцип енергоефективності є одним із ключових засадничих орієнтирів у формуванні нової житлової забудови в післявоєнний період. Його зміст полягає у мінімізації енергоспоживання протягом усього життєвого циклу будівлі – від зведення до експлуатації та реконструкції – без зниження якості житлового

середовища. Відповідно до сучасних підходів Європейського Союзу, енергоефективність трактується як здатність будівлі забезпечувати комфортні умови проживання при мінімальному споживанні первинної енергії, використовуючи відновлювані джерела та інноваційні технології управління [207], [208].

В умовах післявоєнного відновлення України цей принцип набуває стратегічного значення, оскільки сприяє зменшенню енергетичної залежності, зниженню експлуатаційних витрат населення та підвищенню стійкості житлового фонду до зовнішніх ризиків. Реалізація енергоефективних підходів у проектуванні та реконструкції житла стає не лише технічним, а й соціально-економічним завданням, спрямованим на забезпечення доступності та стійкості нових житлових систем.

Розглянемо енергоефективність як багаторівневу ієрархічну структуру (Рис. 4.24). В основі такої моделі лежать *пасивні системи*. Пасивні системи працюють завдяки фізиці, архітектурі та матеріалам без використання електрики чи механізмів. Наступним рівнем ієрархії виступають *активні системи*. Активні системи – це інженерне обладнання, яке використовує енергію для створення комфорту, але робить це максимально ефективно або генерує власну енергію. Логічним завершенням формування енергоефективної системи житла є інтеграція систем на основі *відновлюваних джерел енергії*. Енергетичні системи на основі відновлюваних джерел енергії – це інтегровані в структуру житлового середовища активні системи, що забезпечують трансформацію природних, невичерпних ресурсів у теплову та електричну енергію, забезпечуючи енергонезалежність та автономність функціонування житлових структур. Пасивні системи є основою «піраміди», оскільки вони забезпечують перманентне зниження енергопотреб будівлі, що дозволяє пропорційно зменшити капітальні витрати на закупівлю та обслуговування менш потужних та дешевших активних систем (Рис. 4.23).

Рис. 4.24. Енергоефективні системи

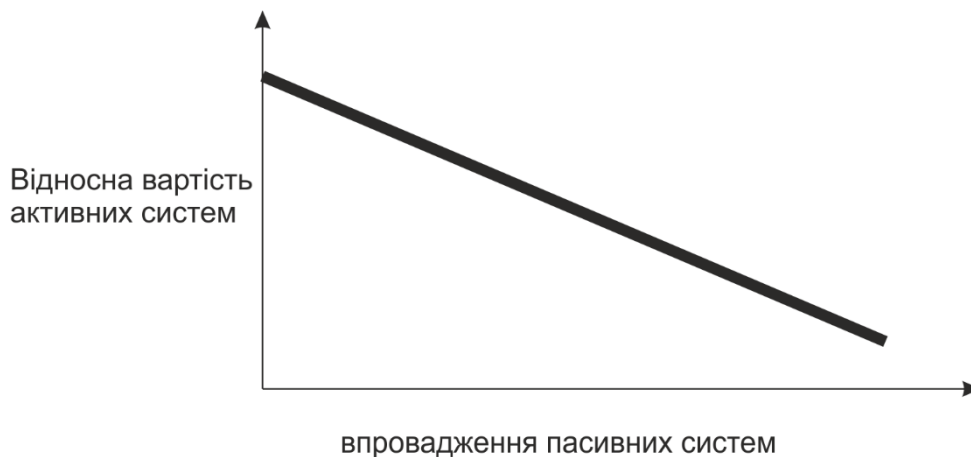

Рис. 4.23. Економічна залежність активних та пасивних систем

На рівні пасивних систем енергоефективність досягається рядом архітектурно-планувальних, фізичних прийомів (Рис. 4.25). Фундаментальним аспектом цього процесу є *забезпечення нормативного опору теплопередачі оболонки будівлі* через високоякісну теплоізоляцію стін, покрівлі та віконних

систем, що дозволяє радикально знизити теплообмін із зовнішнім середовищем. Проте, ефективність ізоляції безпосередньо корелює з об'ємно-планувальними рішеннями, зокрема з *орієнтацією будівлі*. Раціональне зонування, де виробничі приміщення (кухні, офіси) та комунікаційні вузли розташовуються з північного боку, а рекреаційні зони (вітальні, спальні) орієнтовані на південний схід, дозволяє максимально використовувати сонячну енергію як безкоштовний ресурс для інсоляції та пасивного опалення.

Важливим вектором оптимізації є ступінь *компактності форми* будівлі, оскільки пряма залежність між геометричною складністю об'єкта та його енергопотребою доводить, що простіші, компактні об'єми мають значно вищий показник енергоефективності за рахунок меншої площі огорожувальних конструкцій на одиницю об'єму. Для запобігання перегріву в літній період архітектурна форма має доповнюватися інтегрованими елементами *сонцезахисту*, такими як козирки та ламелі, що діють вибірково: блокують високе літнє сонце, але не перешкоджають проникненню низьких зимових променів углиб приміщень.

Окремої уваги заслуговують природні механізми регулювання мікроклімату, що базуються на використанні *теплової інерції* масивних матеріалів здатних накопичувати та поступово віддавати теплову енергію. У поєднанні з організацією *наскрізного провітрювання* та «ефектом димаря» для *природної вентиляції*, ці заходи забезпечують комфортне середовище без залучення механічних систем кондиціонування. Подальша екологізація об'єкта досягається впровадженням «буферних зон» у вигляді *зелених дахів і фасадів*, які не лише посилюють теплоізоляцію, а й мінімізують ефект теплового острова, що є критичним для щільної міської забудови. Використання *світлових шахт* для денного освітлення та *застосування локальних матеріалів* із низькою енергоємністю виробництва завершують формування сталого життєвого циклу будівлі, зменшуючи її загальний вуглецевий слід.

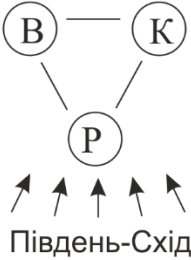
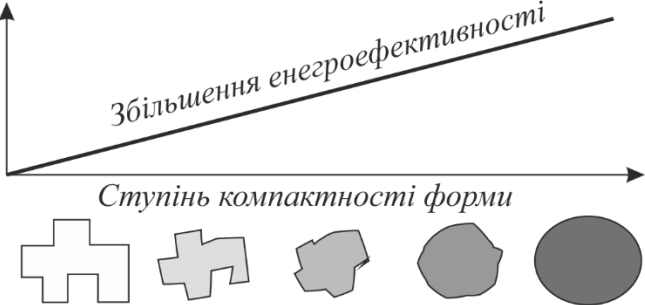
<p>1. Теплоізоляція елементів будинку: стіни, покрівля, вікна, тощо</p>	 <p>Забезпечення нормативного опору теплопередачі оболонки будівлі для зниження теплообміну із зовнішнім середовищем та підвищення енергоефективності.</p>
<p>2. Орієнтація</p>	 <p>В - виробничі приміщення (кухня, офіс, тощо) К - комунікації (коридори, тамбури, тощо) Р - рекреаційні приміщення (загальна кімната, спальня, тощо)</p> <p>Південь-Схід</p>
<p>3. Форма</p>	 <p>Збільшення енергоефективності</p> <p>Ступінь компактності форми</p>
<p>4. Сонцезахист</p>	<p>Архітектурні елементи (козирки, ламелі), які блокують високе літнє сонце (уникаючи кондиціонування), але пропускають низьке зимове сонце.</p>
<p>5. Теплова інерція</p>	<p>Це здатність важких, щільних матеріалів поглинати тепло, зберігати його, а потім повільно віддавати.</p>
<p>6. Природня вентиляція</p>	<p>Організація руху повітряних потоків (наскрізне провітрювання або використання «ефекту димаря») для охолодження приміщень та забезпечення свіжого повітря без використання механічних систем кондиціонування.</p>
<p>7. Використання зелених дахів, фасадів, тощо</p>	<p>Створення «буферної зони», що захищає будівлю від перегріву влітку (завдяки випаровуванню вологи рослинами) та забезпечує додаткову теплоізоляцію взимку, а також зменшує ефект «теплового острова».</p>
<p>8. Використання світлових шахт для денного освітлення</p>	<p>Застосування світловодів, зенітних ліхтарів або атріумів для доставки природного світла в глибину будівлі або приміщення без вікон, що мінімізує витрати електроенергії на штучне освітлення.</p>
<p>9. Використання локальних, вторинних або екологічно сертифікованих матеріалів із низькою енергоємністю виробництва</p>	<p>Зниження сукупних енерговитрат життєвого циклу будівлі шляхом мінімізації витрат пального на транспортування та енергії на первинний видобуток сировини, що зменшує загальний вуглецевий слід об'єкта.</p>

Рис. 4.25. Прийоми енергоефективності на основі пасивних систем

Повоєнна відбудова житлового сектору України вимагає переосмислення підходів до проектування, де енергонезалежність та стійкість системи стають ключовими критеріями. Сучасна парадигма переходу від централізованих енергосистем до *децентралізованих автономних структур* дозволяє мінімізувати вразливість інфраструктури та підвищити рівень комфорту мешканців. Такі автономні структури прийнято називати *мікромережами* (від англ. microgrids) в міжнародній практиці. Під мікромережею далі будемо розуміти локальну енергетичну систему, що здатна до повного автономного функціонування в межах певної території.

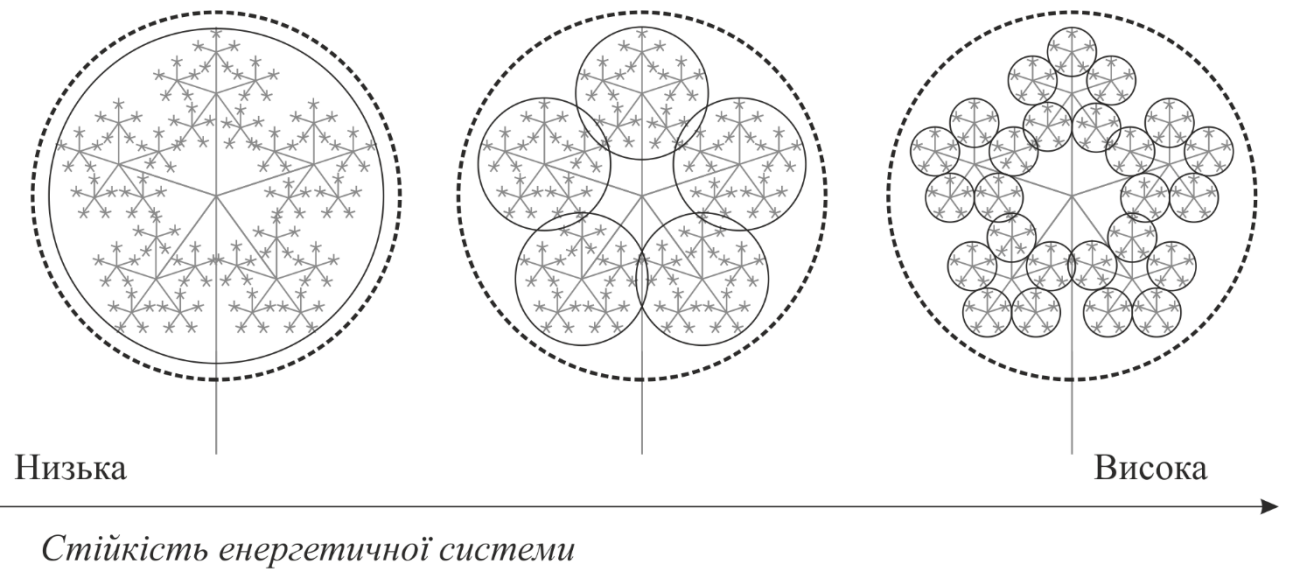
Розглянемо автономну енергетичну систему як цілісну систему з 7 компонентів: центрального контролеру, споживача, енергоефективних систем, систем генерації та збереження енергії, а також систем дистрибуції із зв'язком з зовнішньою мережею. *Контролер* виступає центром системи. Він здійснює моніторинг усіх потоків енергії, прогнозує навантаження на основі поведінки споживача та погодних умов, а також забезпечує миттєвий перехід в «автономний режим» при аваріях у зовнішній мережі. *Споживач* -- це кінцевий пункт призначення енергії (житлова квартира або будинок). У цій моделі споживач є активним учасником енергообміну, який може коригувати свій попит залежно від стану локальної мережі. До *систем генерації енергії* належать власні джерела відновлюваної енергії (ВДЕ), такі як сонячні панелі, вітрогенератори або когенераційні установки, тощо. *Енергоефективні системи* належать до активних систем, що забезпечують мінімальне споживання при максимальній продуктивності (LED-освітлення, техніка класу А+++ , теплові помпи, рекуператори). До систем енергозбереження входять пасивні системи: термомодернізація, буферні зони, правильна орієнтація будівлі, тощо. Вони дозволяють «тримати» енергію всередині системи якнайдовше. *Система дистрибуції* включає фізичну інфраструктуру (локальні кабельні мережі, інвертори, трансформатори), що з'єднує всі елементи системи між собою та забезпечує передачу енергії з мінімальними втратами. Зв'язок із зовнішньою мережею являє собою двосторонню точку підключення до загальнодержавної

енергосистеми. Вона дозволяє отримувати енергію, коли власних ресурсів недостатньо або продавати надлишки в загальну мережу.

Рис. 4.26. Принципова модель мікромережі

Стійкість енергетичної системи має пряму залежність від ступеня децентралізації та автономності її структурних одиниць. Відповідно до візуалізованої динаміки, найнижчий рівень стійкості притаманний житловим системам, що на всіх ієрархічних рівнях забезпечені лише єдиною мікромережею, наприклад: мікрорайон повністю залежить від однієї теплової станції. Перехід до високої стійкості забезпечується шляхом збільшення кількості мікромереж шляхом їх диверсифікації: включення специфічних мікромереж на всіх ієрархічних рівнях житлових систем.

- Умовні позначення
- Автономна мікромережа
 - Певний ієрархічний рівень

Рис. 4.27. Стійкість енергетичних систем

Для досягнення автономності житлового середовища пропонується багаторівневий підхід, що охоплює чотири рівні ієрархії: від окремого споживача до масштабів міста. *На рівні квартири* акцент ставиться на персональну автономність через використання балконних сонячних панелей та мобільних зарядних станцій. Пасивні заходи включають термомодернізацію віконних прорізів (плівки, ролети), а активні – впровадження систем накопичення енергії (акумуляторів) та «розумних» приладів класу A+++.

Автономність *на рівні будинку* передбачає інтеграцію дахових та фасадних СЕС, теплових насосів та мікровітроденераторів. Архітектурно-планувальні рішення (буферні зони у вигляді зашкленених лоджій, орієнтація за сторонами світу) поєднуються з системами управління будівлею (BMS).

На рівні мікрорайону формуються квартальні когенераційні установки (біомаса/газ) та колективні системи зберігання енергії. Автономність на рівні міста реалізується через заводи Waste-to-Energy, Smart Grid з ІІІ-керуванням та створення «цифрових двійників» енергомережі для моніторингу та оптимізації потоків.

Рівень ієрархії	Засоби генерації енергії	Засоби енергозбереження (пасивні системи)	Енергоефективні системи (активні)
1. Квартира	Балконні сонячні панелі, мобільні зарядні станції	Термовідбивні плівки на вікна, щільні штори/ролети, зонування приміщень.	Системи LiFePO4 (UPS), LED-освітлення, техніка класу A+++, розумні розетки.
2. Будинок	Дахові, фасадні сонячні електростанції, теплові насоси, малі вітрогенератори	Термомодернізація фасадів, енергоефективне скління, заklenі лоджії як буферні зони, орієнтація	Індивідуальні теплові пункти (ІТП), рекуператори повітря, системи BMS (керування будинком).
3. Житлова група / Мікрорайон	Квартальні когенераційні установки (газ/біомаса), геотермальні поля, сонячні ферми на паркінгах, тощо	Компактність забудови, вітрозахисне планування (мікроклімат), озеленення фасадів та дахів.	Формування мікромереж, колективні системи зберігання енергії (BESS), теплоутилізація стічних вод.
4. Район / Місто	Заводи «Енергія з відходів» (Waste-to-Energy), великі ВЕС та СЕС, біогазові станції.	Поліцентричність (мінімізація транспортних витрат), збереження «зелених коридорів» для провітрювання.	Smart Grid (ШІ-керування), централізоване холодопостачання, цифрові двійники енергомережі.

Рис. 4.28. Прийоми реалізації принципу енергоефективності

Принцип контекстуальної відповідності та локальної ідентичності в архітектурно-планувальній організації житлової забудови передбачає створення середовища, що органічно вписується в існуючий просторовий, культурний, соціальний та природний контекст, водночас підтримуючи та підсилюючи унікальні риси конкретного місця.

Принцип ґрунтується на двох взаємопов'язаних засадах. *Контекстуальна відповідність* – інтеграція нової забудови в існуючу просторову, історичну, ландшафтну, соціальну та інфраструктурну структуру. *Локальна ідентичність* – виявлення, збереження або відтворення характерних рис середовища, які формують у мешканців відчуття «свого» місця, приналежності та безперервності традиції.

Особливої актуальності зазначений принцип набуває у специфічних умовах післявоєнного відновлення, коли архітектурне середовище зазнає значних руйнувань або трансформацій. Процес прийняття нової забудови залежить від того, наскільки вона резонує зі звичним способом життя громади. Люди охочіше повертаються до середовища, яке сприймається як «своє», навіть якщо його технічні параметри були повністю оновлені. Крім того, саме орієнтація на контекст дозволяє уникнути ризиків створення анонімних, уніфікованих житлових масивів, які позбавляють регіон його культурного обличчя та інвестиційного потенціалу.

Практичне втілення принципу в архітектурно-планувальні рішення здійснюється через ієрархічну систему методів. На містобудівному рівні це стосується *планувальної структури та врахування природних особливостей*. Архітектор має враховувати традиційний просторовий каркас, історичні осі та мережу вулиць. На рівні *об'ємно-просторової* композиції критичним є дотримання масштабних характеристик, висотності та щільності забудови, що є характерними для конкретної морфології міста. Окрему роль відіграє вибір *матеріалів та форм*, де використання місцевої сировини, традиційних колірних палітр та конструктивних деталей фасадів забезпечує візуальну безперервність середовища. Важливим доповненням є *символічна репрезентація*, що передбачає

включення елементів колективної пам'яті, таких як фрагменти старої забудови або акцентування на громадських просторах навколо вцілілих сакральних споруд.

1. Містобудівний рівень		
1.1 Формування забудови відповідно до природного рельєфу та ландшафтних особливостей	1.2. Відновлення або адаптація історичних планувальних структур (вулична мережа, квартальна сітка, тощо)	
		
2. Наслідування об'ємно-просторових параметрів		
2.1. Використання характерних морфотипів регіону	2.2. Адаптація висотності та щільності забудови	2.3. Наслідування форми дахів, матеріалів, кольорів, деталей
		
3. Символічно-культурний рівень		
3.1. Інтеграція елементів, що мають локальну символіку або сакральне значення	3.2. Збереження (реінтерпретація) культурно важливих локацій, назв, топонімів	
 <p>Приклад: локальні вирішення віконних обрамлень в садибній архітектурі регіонів України</p> <p>Приклад: сучасне використання цегли та орнаментів</p>	 <p>Приклад: збереження слідів від обстрілів на фасадах будинків Берліну</p> <p>Приклад: Меморіальний комплекс «Берлінська стіна»</p>	

Рис. 4.29. Прийоми реалізації принципу контекстуальної відповідності та локальної ідентичності

Етапність впровадження цих засад безпосередньо корелюється з фазами післявоєнної відбудови. На початковій екстремній стадії, де домінує потреба у швидкості, реалізація принципу залишається мінімальною і часто обмежується лише базовою локалізацією типових рішень. Проте вже у перехідній фазі з'являються можливості для глибшої інтеграції через використання місцевих матеріалів та врахування специфіки ландшафту. Повна ж реалізація принципу стає можливою на етапі довгострокової стабілізації, коли через інструменти стратегічного планування, архітектурні конкурси та реставраційні заходи відбувається комплексне переосмислення локальної ідентичності.

Сучасні виклики відновлення України вимагають розробки конкретних стратегічних рекомендацій для запобігання поширенню універсальних, безликих підходів. Необхідним кроком є створення регіональних каталогів або дизайн-кодів, що міститимуть опис типологій та елементів, притаманних різним етнографічним та історичним зонам країни. Будь-яке проектування має починатися з глибокого архітектурно-контекстного аналізу, а процес прийняття рішень повинен включати механізми співчасного проектування з місцевими громадами. Лише за умови дотримання балансу між інноваційними технологіями будівництва та глибокою повагою до традицій місця можливо створити життєздатне середовище, яке забезпечить відчуття дому для наступних поколінь.

Висновки до 4-го розділу

1. Розроблено концептуальну модель нової повоєнної житлової забудови, яка адаптує міжнародні фазові підходи до відновлення та парадигму стійкості (resilience) до українського контексту. Модель визначає глобальну мету відбудови як досягнення вищого рівня стійкості порівняно з довоєнним станом, відповідно до принципу «Build Back Better». Встановлено три взаємопов'язані етапи відновлення, кожен з яких має свої пріоритетні цілі та відповідні типи житла.

2. Встановлено та систематизовано сім ключових архітектурно-планувальних принципів, які є основою для проектування нової житлової забудови. Деталізовано зміст та прийоми реалізації кожного принципу.

3. Розроблено концептуальну модель зміни пріоритетності архітектурно-планувальних принципів, яка візуалізує динаміку їх значущості на різних етапах відновлення. Модель демонструє логічний перехід від «режиму виживання» до «режиму сталого розвитку».

4. Обґрунтовано необхідність впровадження нового стандарту повоєнного житла з гарантованою експлуатаційною готовністю до заселення, що є одним із ключових рекомендацій дослідження. Аналіз вітчизняного досвіду показав, що радянська практика передачі квартир у «чорновому» стані була зумовлена економією часових ресурсів та ідеологією колективної участі у будівництві. Проте в умовах ринкової економіки та особливо в контексті післявоєнної відбудови такий підхід є деструктивним, оскільки приховує 30-50% реальної вартості житла, перекладаючи фінансовий та часовий тягар на постраждале населення.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу соціально-економічних передумов встановлено, що масштаби руйнувань житлового фонду є безпрецедентними й вимагають системних рішень, оскільки обсяги втрат уже перевищили показники будівництва за останні сім років перед повномасштабним вторгненням. Виявлено критичну наукову прогалину, яка полягає у відсутності цілісної методології проектування житла в посткатастрофічному контексті, що зумовило необхідність розробки нових теоретичних підходів.

2. Методологічна основа роботи базується на системному підході та інтеграції міжнародних концепцій «Build Back Better», «Resilience» та «Disaster Risk Reduction», де збройний конфлікт трактується як антропогенна катастрофа. Ключовим критерієм якості архітектурних рішень визначено фактор часу, що обумовлює фазовість, адаптивність та життєвий цикл архітектурних систем.

3. Запропонована ієрархічна модель факторного впливу дозволяє візуалізувати складну взаємодію багаторівневих чинників, що формують стратегію відбудови. Визначено, що повоєнне відновлення є динамічним процесом, логіка якого підпорядковується фазовій пріоритизації людських потреб. Виявлено кореляцію між етапами відбудови та ієрархією потреб, де перехід від екстреної фази до розвиткової фази визначає зміну архітектурних пріоритетів. Цей процес ускладнюється просторовим чинником в умовах військових загроз, де тиллові регіони стають зонами розвитку, компенсуючи втрати прифронтових територій.

4. Практична значущість дослідження реалізована у розробці концептуальної моделі нової повоєнної забудови, яка ґрунтується на семи архітектурно-планувальних принципах. Модель передбачає динамічну зміну пріоритетності цих принципів під час переходу від «режиму виживання» до «сталого розвитку». Однією з ключових рекомендацій є впровадження нового стандарту житла з гарантованою експлуатаційною готовністю до заселення, що дозволяє відійти від деструктивної практики «чорнового» стану квартир, яка перекладає фінансовий тягар на постраждале населення.

Список використаних джерел

- [1] С. А. Зосім та В. А. Ніколаєнко, «Теоретичні передумови формування нової повоєнної житлової забудови в Україні», *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, № 67, с. 221–229, 2023. DOI:10.32347/2077-3455.2023.67.221-229
- [2] С. А. Зосім, «Формування нової повоєнної житлової забудови в Україні: аналіз зарубіжного практичного досвіду», *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, № 68, с. 237-250, 2024. DOI:10.32347/2077-3455.2024.68.237-250
- [3] С. А. Зосім, «Аналіз вітчизняного практичного досвіду формування багатоквартирної житлової забудови 2010 –2022 рр. на прикладі міста Полтави та села Розсошенці», *Містобудування та територіальне планування*, № 87, с. 206–221, 2024. DOI:10.32347/2076-815x.2024.87.56-76
- [4] С. Зосім та В. Ніколаєнко, «Аналіз вітчизняного практичного досвіду формування багатоквартирної житлової забудови 1991 – 2010 рр. на прикладі міста Полтави», *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, № 70, с. 206–221, 2024. DOI:10.32347/2077-3455.2024.70.206-221
- [5] С. А. Зосім, «Зміна пріоритетності архітектурно-планувальних принципів у процесі повоєнного відновлення житла в Україні», *Містобудування та територіальне планування*, № 90, с. 23–34, 2025. DOI: 10.32347/2076-815x.2025.90.23-34
- [6] S. Zosim, V. A. Nikolaienko and V. V. Nikolaienko, "Preservation of National Traditions of Ukrainian Architecture During the Reconstruction of Destroyed Cities and Villages in the Post-War Period", *International Journal of Conservation Science*, vol. 15, no. 1, pp. 221-234, 2024. DOI:10.36868/IJCS.2024.SI.18
- [7] С. А. Зосім та В. А. Ніколаєнко, «Проблеми проектування і будівництва нової повоєнної житлової забудови», в *Тези 75-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 02 трав.–25 трав. 2023 р.)*, Полтава, 2023, с. 91–92.
- [8] С. А. Зосім, «Архітектура нової повоєнної житлової забудови в Україні: виклики, трансформації та інновації», в *Тези XVI Міжнародної науково-*

- практичної конференції «Академічна й університетська наука: результати та перспективи»,* Полтава, 12 груд.–13 груд. 2023, с. 276–279
- [9] С. А. Зосім, «Формування нової повоєнної житлової забудови в Україні: аналіз вітчизняного досвіду 1955-1991 рр.», в *Проблеми ревіталізації та гуманізації предметно-просторового середовища повоєнної України: тези доповідей Міжнародної наукової конференції (Дубляни-Львів, 25-26 квітня)*, Дніпро, 2024, с. 239-240.
- [10] С. А. Зосім, «Проблеми формування соціального житла в умовах сучасних збройних конфліктів», в *Співдружність наук: архітектура, економіка, право, інформаційні технології : матеріали XII Всеук. студент. наук. симпоз. (м. Івано-Франківськ, 15 листоп. 2024 р.)*, Івано-Франківськ, 2024, с. 262–265.
- [11] С. А. Зосім, «Теоретико-методологічна основа формування житлового середовища в умовах післявоєнного відновлення», в *Тези 77-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 16 трав. – 22 трав. 2025 р.)*, Полтава, 2025, с. 92–93.
- [12] С. А. Зосім, «Фази відновлення при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні», в *Академічна й університетська наука: результати та перспективи : зб. наук. пр. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава 09 – 12 груд. 2025 р.)*, Полтава, 2025, с. 61–63.
- [13] С. А. Зосім, «Досягнення цілей сталого розвитку при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні: архітектурний аспект», в *Тези 76-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 14 травня – 23 травня 2024 р.)*, Полтава, 2024, с. 122-123.
- [14] World Bank, Government of Ukraine, European Union, & United Nations, *Ukraine: Fourth rapid damage and needs assessment (RDNA4): February 2022–December 2023*, Washington, DC: World Bank, 2025. [Онлайн].
Доступно:<https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022025114040022/pdf/P1801741ca39ec0d81b5371ff73a675a0a8.pdf>
- [15] «Житло у проєкті Плану відновлення України: можливості і ризики», 26 серп. 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://cedos.org.ua/researches/zhytlo-u-proyektu-planu-vidnovlennya-ukrayiny-mozhlyvosti-i-ryzyky/>. [Дата звернення: 09 черв. 2025].
- [16] С. В. Philpott, «From the right to return to the return of rights: Completing post-war property restitution in Bosnia Herzegovina», *International Journal of Refugee Law*, т. 18, № 1, pp. 30-80, 2006, DOI:10.1093/ijrl/eei046

- [17] Council of Europe Development Bank, *RHP Fund Annual Report 2023, Regional Housing Programme*, 2024. [Онлайн]. Доступно: <https://regionalthousingprogramme.org/final-annual-report-of-the-rhp-fund-published/>
- [18] О. С. Слепцов, «Архітектура цивільних будівель на основі відкритих збірних конструктивних систем», в Автореф. дис. ... д-ра архітектури: 18.00.02, Київський національний університет архітектури та будівництва, 1999.
- [19] В. И. Ежов, О. С. Слепцов та Е. В. Гусева, *Архитектурно-конструктивные системы гражданских зданий (история, предпосылки развития, перспективы)*, К.: Лиценз и Арх, АртЭк, 1998.
- [20] P. Meuser та D. Zadorin, *Towards a Typology of Soviet Mass Housing*, Berlin: DOM. Alexander, 2015.
- [21] L. Shevchenko, "Mass housing in Ukraine in the second half of the 20th century", *Docomoto Journal*, no. 67, pp. 72-78, 2022. DOI:10.52200/docomoto.67.08
- [22] В. М. Андрухов, А. О. Колесник, Л. В. Мартинова та В. В. Матвійчук, «Оцінка технічного стану житлових будинків перших масових серій індустріального зведення та варіанти їх перспективи у майбутньому», *Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві*, т. 8, № 1, с. 103–111, 2010.
- [23] «Київська нерухомість», [Онлайн]. Доступно: <http://kievbuilding.com.ua/>. [Дата звернення: 1 лютий 2023].
- [24] О. Янковська та Д. Бачинський, «Реформи в УРСР у соціальній сфері (1950–1960-ті рр.): житлове забезпечення», *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К.*, № 18, с. 132-149, 2013.
- [25] Н. В. Антоненко, Т. С. Румілець та Н. О. Дмитрік, «Особливості ревіталізації житлових внутрішньодворових просторів радянського періоду м. Одеси», *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, № 57, с. 147 - 164, 2020. DOI:10.32347/2077-3455.2020.57.147-164
- [26] І. Однопозов, ««Лебедина» пісня радянського домобудівництва : АППС,КП, КС», *Мир недвижимости*, т. 20, № 12, pp. 24-26, 2007.
- [27] Ю. І. Бардашевська, «Житлове питання в містах України в роки перебудови (1985-1991 рр.)», в *Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: Матеріали міжнарод. наук.-теор. конф. студ. і аспір. (Харків, 8–9 квіт. 2014 р.)*, Харків: НТУ «ХПІ», 2014, с. 44-45

- [28] І. П. Гнесь, «Формування архітектурно-типологічної структури сучасного міського житла в Україні», в автореф. дис. ... д-ра архітектури : 18.00.02, Львів, Національний університет «Львівська політехніка», 2014, с. 45.
- [29] Портал Київської Нерухомості, [Онлайн]. Доступно: <https://my-realty.kiev.ua/uk/houses/kyev-1/>. [Дата звернення: 5 лют. 2023].
- [30] Contributors to Wikimedia projects, «Горьківський метод», 10 трав. 2011. [Онлайн]. Доступно: https://ru.wikipedia.org/wiki/Горьковский_метод. [Дата звернення: 27 серп. 2024].
- [31] І. Г. Новосад, «Історія забудови типовими житловими будинками столиці України Києва», *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, № 41, с. 158-161, 2015.
- [32] Вікіпедія, «Українська архітектура», [Онлайн]. Доступно: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0. [Дата звернення: 22 жовт. 2023].
- [33] Б. С. Черкес та С. М. Лінда, «Містобудівний розвиток міст Західної України періоду незалежності», *Містобудування та територіальне планування*, № 41, с. 462-467, 2011.
- [34] С. М. Лінда та Я. М. Юрик, «Пошуки стилю в архітектурі сучасного багатоквартирного житла України», *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*, № 585, с. 77–84, 2007.
- [35] К. В. Сухаревський, «Неораціоналістичні тенденції в стильовому розвитку сучасного багатоквартирного житла в Україні», *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, № 44, с. 325-328, 2016.
- [36] А. П. Павлів, «Особливості формування екстер'єрів житлових будинків середньої поверховості 2010-2015 рр. м. Львова», *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, № 42, с. 322-332, 2016.
- [37] І. Г. Новосад, «Характеристика сучасного житлового фонду з точки зору можливостей влаштування гнучкого планування квартир», *Архітектурний вісник КНУБА*, № 1, с. 365-371, 2013.
- [38] А. Г. Реут та Ю. Л. Когатько, «Житлова проблема в Україні на тлі війни 2022 року», *Demography and social economy*, т. 3, с. 123-144, 2022.
- [39] І. Стасюк, «Яким буде соціальне житло для переселенців: державна власність, 3-5 поверхів», 28 квіт. 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://hmarochos.kiev.ua/2022/04/28/yakym-bude-soczialne-zhytlo-dlya->

- pereselencziv-derzhavna-vlasnist-3-5-poverhiv/. [Дата звернення: 4 лист. 2023].
- [40] Т. Жук, «Немає житла – створи сам. Як переселенці у Вінниці менш ніж за два роки збудували будинок на 105 квартир», 5 лип. 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://v-variant.com.ua/article/pereselentsi-budynok-vinnytsa/>. [Дата звернення: 04 лист. 2023].
- [41] М. Лисогор, «У Полтаві з 1 квітня готові розпочати будівництво перших багатоповерхівок для переселенців», 23 лют. 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://poltava.to/news/70120/#comments>. [Дата звернення: 4 лист. 2023].
- [42] А. Ящишен, «У Хмельницькому хочуть збудувати нове житло для переселенців», 18 бер. 2022. [Онлайн]. Доступно: https://ye.ua/sypilstvo/58223_U_Hmelnickomu_hochut_zbuduvati_nove_zhitlo_dlya_pereselenciv.html. [Дата звернення: 9 лист. 2023].
- [43] О. Павлюк, «У Кіровоградській ОВА представили проекти із технологіями швидкого будівництва житла для переселенців», 15 черв. 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://cbn.com.ua/2022/06/15/u-kirovogradskij-ova-predstavily-proyekty-iz-tehnologiyamy-shvydkogo-budivnytstva-zhytla-dlya-pereselentsiv/>. [Дата звернення: 9 лист. 2023].
- [44] «На Рівненщині представили проєкт п'ятиповерхівки для переселенців», [Онлайн]. Доступно: <https://suspilne.media/565055-na-rivnensini-predstavili-proekt-patipoverhivki-dla-pereselenciv/>. [Дата звернення: 9 лист. 2023].
- [45] М. М. Габрель, «Проблеми та принципи гуманізації житлового середовища мікрорайонів забудови 70-х років ХХ ст.», *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, № 45, с. 160-169, 2016.
- [46] О. З. Главацький та М. М. Габрель, «Архітектурно-урбаністичний аналіз місць підвищеної кримінологічної небезпеки у м. Львові», *Архітектурний вісник КНУБА*, № 10, с. 283-301, 2016.
- [47] Я. Пругло, «КОМПАНІЯ «АВАНТАЖ» ПРЕЗЕНТУВАЛА ПРОЕКТИ БУДИНКІВ ДЛЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ У ПОЛТАВІ», 17 черв. 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://poltava.to/news/66579/>. [Дата звернення: 5 лист. 2023].
- [48] Я. Пругло, ««Стандарт Буд» створив проекти тимчасового та постійного житла для вимушених переселенців на Полтавщині», 3 квіт. 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://poltava.to/news/65545/>. [Дата звернення: 5 лист. 2023].
- [49] «Mykolajchuka», [Онлайн]. Доступно: <https://drozdov-partners.com/projects/mikolajchuka/>. [Дата звернення: 5 лист. 2023].

- [50] «Архітектори з Archimatika показала проект житла для вимушених переселенців (фото)», 18 квіт. 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://100realty.ua/uk/news/arkhitektori-z-archimatika-pokazala-proekt-zhitla-dlya-vimushenikh-pereselenciv-foto>. [Дата звернення: 14 лист. 2023].
- [51] «DOMIVKA», [Онлайн]. Доступно: <https://reifschneiderbureau.wixsite.com/domivka>. [Дата звернення: 14 лист. 2023].
- [52] М. Бузовська, «Жити по-людськи? Тимчасове та капітальне житло для переселенців в Україні», 5 черв. 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://pragmatika.media/zhyty-po-liudsky-tymchasove-ta-kapitalne-zhytlo-dlia-pereselentsiv-v-ukraini/>. [Дата звернення: 14 лист. 2023].
- [53] А. І. Марковський, «Соціо-економічні фактори забудови житлових мікрорайонів Європи та Північної Америки: 1950-ті–1970-ті», *Містобудування та територіальне планування*, № 77, с. 335-344, 2021. DOI:10.32347/2076-815x.2021.77.335-344
- [54] І. П. Гнесь, *Багатоквартирне житло: тенденції еволюції*, Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013, с. 652.
- [55] "The State of Housing in Europe 2021," 26 березень 2021. [Online]. Доступно: <https://www.stateofhousing.eu/#p=1>. [Accessed 4 лют. 2023].
- [56] A. De Vreeze, *Woningbouw, inspiratie & ambities: Kwalitatieve grondslagen van de sociale woningbouw in Nederland*, Nationale Woningraad Almere, 1993.
- [57] D. Navas Carrillo, L. Spoormans, H. Zijlstra and T. Pérez-Cano, "Adaptability and innovation. The Dutch experience in the public promotion of mass," *Las Bellas Artes Hoy*, pp. 283-295, 2022.
- [58] L. Oorschot, L. Spoormans, S. El Messlaki, T. Konstantinou, T. De Jonge, C. Van Oel, T. Asselbergs, V. Gruis and W. De Jonge, "Flagships of the Dutch Welfare State in Transformation: A Transformation Framework for Balancing Sustainability and Cultural Values in Energy-Efficient Renovation of Postwar Walk-Up Apartment Buildings," *Sustainability*, vol. 10, no. 7, 2018. DOI:10.3390/su10072562
- [59] L. Havinga, B. Colenbrander and H. Schellen, "Heritage attributes of post-war housing in Amsterdam," *Frontiers of Architectural Research*, vol. 9, no. Issue 1, pp. 1-19, 2020. DOI:10.1016/j.foar.2019.04.002
- [60] L. Olsson та J. Loerakker, «Revisioning Amsterdam Bijlmermeer», 26 квіт. 2013. [Онлайн]. Доступно: <https://failedarchitecture.com/the-story-behind->

- the-failure-revisioning-amsterdam-bijlmermeer/. [Дата звернення: 26 лист. 2023].
- [61] J. Van Hoof та P. Boerenfijn, «Re-Inventing Existing Real Estate of Social Housing for Older People: Building a New De Benring in Voorst, The Netherlands», *Buildings*, vol. 8, № 7, 2018. DOI:10.3390/buildings8070089
- [62] L. Olsson та J. Loerakker, «The Story Behind Failure: Copenhagen's Business District Ørestad», 12 september 2013. [Онлайн]. Доступно: <https://failedarchitecture.com/the-story-behind-the-failure-copenhagens-business-district-orestad/>.
- [63] «Понад \$54 млрд – збитки житлового фонду України внаслідок повномасштабної війни на кінець травня 2023 року - Kyiv School of Economics», 26 черв. 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/ponad-54-mlrd-zbitki-zhitlovogo-fondu-ukrayini-vnaslidok-povnomasshtabnoyi-viyni-na-kinets-travnya-2023-roku/>. [Дата звернення: 21 трав. 2025].
- [64] Київська школа економіки, «Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України: станом на початок 2024 року», квіт. 2024. [Онлайн]. Доступно: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/04/01.01.24_Damages_Report.pdf.
- [65] Київська школа економіки, «Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на листопад 2024 року», 2025. [Онлайн]. Доступно: https://kse.ua/wp-content/uploads/2025/02/KSE_Damages_Report-November-2024-UA.pdf. [Дата звернення: 21 трав. 2025].
- [66] «Ціни на квартири: що відбувається на ринку нерухомості?», 08 квіт. 2024. [Онлайн]. Доступно: <https://kosht.media/ryнок-nerukhomosti-i-aku-kvarturu-na-ukrashche-kyuty-pid-chas-viynu/>. [Дата звернення: 30 серп. 2024].
- [67] «Попит на квартири з готовим ремонтом на первинному ринку житла поступово зростає - забудовники», 01 груд. 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://interfax.com.ua/news/economic/951464.html>. [Дата звернення: 30 серп. 2024].
- [68] «DIM.RIA – До 2025 року популярність квартир з ремонтом може досягти 20-25%», 11 бер. 2021. [Онлайн]. Доступно: <https://dom.ria.com/uk/news/do-2025-goda-populyarnost-kvartir-s-remontom-mozhet-dostignut-20-25-253526.html>. [Дата звернення: 02 вер. 2024].

- [69] International Organization for Migration, «Ukraine – Internal Displacement Report – General Population Survey Round 16 (April 2024)», 2024. [Онлайн]. Доступно: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-16-april-2024?close=true>. [Дата звернення: 11 черв. 2025].
- [70] International Organization for Migration, «Звіт про внутрішні переміщення в Україні опитування загального населення раунд 7, 23 лип. 2022 року», 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-7-23?close=true>. [Дата звернення: 11 черв. 2025].
- [71] International Organization for Migration, «Звіт про внутрішні переміщення в Україні опитування загального населення раунд 4, 3 травня 2022 року», 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://dtm.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-4-3?close=true>. [Дата звернення: 11 черв. 2025].
- [72] Deutsche Welle, «Syria's returnees live in tents atop ruins», 25 трав. 2025. [Онлайн]. Доступно: <https://www.dw.com/en/syrias-returnees-live-in-tents-atop-ruins/a-72624832>. [Дата звернення: 11 черв. 2025].
- [73] The New York Times, «Syrians Want to Go Home, but Many No Longer Have One to Return To», 13 бер. 2025. [Онлайн]. Доступно: <https://www.nytimes.com/2025/03/13/world/middleeast/syria-refugees-return-home-war.html>. [Дата звернення: 11 черв. 2025].
- [74] International Organization for Migration, «Україна - Звіт про ситуацію з внутрішніми переміщеннями - Загальне опитування населення Раунд 13 (11 травня - 14 червня 2023 року)», 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://dtm.iom.int/reports/ukraina-zvit-pro-situaciyu-z-vnutrishnim-peremischennyam-zagalne-opituvannya-naselennya?close=true>. [Дата звернення: 11 черв. 2025].
- [75] Українська фінансова житлова компанія, «Звіт на 28.08.2024», 2024. [Онлайн]. Доступно: https://ukrfinzhytlo.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/Prezentatsiia-dlia-KMU-ieOselia_28_08_2024.pdf. [Дата звернення: 11 черв. 2025].
- [76] І. Юхимчук, «Що обирають українці у 2025 році - житло від забудовника чи вторинку», 22 квіт. 2025. [Онлайн]. Доступно: <https://socportal.info/ua/news/novobudovi-chi-vtorinka-chomu-nadaiut-perevagu-ukraintci-u-2025-rotci-pidsumki-opituvannya/>. [Дата звернення: 12 черв. 2025].

- [77] А. Бугайчук, «Скільки внутрішньо переміщених осіб залишилися на Волині на другий рік повномасштабної війни», 08 черв.2023. [Онлайн]. Доступно: <https://sylopravdy.com/skilky-vnutrishno-peremishhenyh-osib-zalyshylsya-na-volyni-na-drugyj-rik-povnomasshtabnoyi-vijny/>. [Дата звернення: 11 черв. 2025].
- [78] А. Ковпак, «Переселенці житимуть у школах та дитсадках Полтави поки не відбудують своє житло або знайдуть нове», 15 груд. 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://zmist.pl.ua/news/pereselenczi-zhytymut-u-shkolah-ta-dytsadkah-poltavy-roky-ne-vidbuduyut-svoeye-zhytlo-abo-znajdut-nove>. [Дата звернення: 12 черв. 2025].
- [79] С. Олійник, «Соціальне житло в Україні: що не так і що з цим робити», [Онлайн]. Доступно: <https://rehouse.org.ua/counsellor/sotsialne-zhytlo-v-ukrayini-shcho-ne-tak-i-shcho-z-tsym-robyty>. [Дата звернення: 12 черв. 2025].
- [80] «Чому переселенці для проживання обирають Київ: результати опитування», 10 бер. 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://kyivschina24.com/news/chomu-pereselenczi-dlya-prozhivannya-obirayut-ki%0d1%97v-rezultati-opituvannya/>. [Дата звернення: 12 черв. 2025].
- [81] С. Олійник, «Соціальне житло в Україні: що не так і що з цим робити», [Онлайн]. Доступно: <https://rehouse.org.ua/counsellor/sotsialne-zhytlo-v-ukrayini-shcho-ne-tak-i-shcho-z-tsym-robyty>. [Дата звернення: 04 вер.2024].
- [82] Г. Сергєєва, Н. Фібриг та М. Шевченко, «Свій кут: як можна отримати соціальне житло в Україні», 15 трав. 2021. [Онлайн]. Доступно: <https://tsn.ua/exclusive/sviy-kut-yak-mozhna-otrimati-socialne-zhitlo-v-ukrayini-1784731.html>. [Дата звернення: 12 черв. 2025].
- [83] А. Боброва, В. Лазаренко, Є. Хассай та В. Шнайдер, «Соціальне, тимчасове і кризове житло: з чим Україна зустріла повномасштабну війну | Cedos», 12 жовт. 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://cedos.org.ua/researches/soczialne-tymchasove-i-kryzove-zhytlo/>. [Дата звернення: 04 вер. 2024].
- [84] Т. Коломієць, «Housing problem in Ukrainian cities: what should government do? Experience of EU countries», 2 черв. 2015. [Онлайн]. Доступно: <https://mistosite.org.ua/en/articles/zhytlova-problema-v-ukrainskykh-mistakh-shcho-maie-robyty-derzhava-dosvid-krain-yes>. [Дата звернення: 04 вер. 2024].
- [85] М. В. Омеляненко, «Вплив психологічного чинника на архітектуру сучасних індивідуальних житлових будинків в умовах України», в

- Автореф. дис... канд. архітектури: 18.00.02, Київський національний ун-т будівництва і архітектури, 1999, с. 18.
- [86] Н. Ю. Войко, «Архітектурно-планувальне перетворення районів садибної забудови», в Автореф. дис... канд. архіт.: 18.00.04, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт., 1999, с. 16.
- [87] Т. О. Кащенко, «Підвищення енергоефективності житлових будинків на основі оптимізації їх форми», в Автореф. дис... канд. архіт.: 18.00.02, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт., 2001, с. 18.
- [88] В. А. Абизов, «Методологічні основи розвитку архітектурно - будівельних систем (в умовах реформування житлової та містобудівної політики України)», в Автореф. дис... д-ра архітектури: 18.00.01, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт., 2001, с. 32.
- [89] Т. М. Ладан, «Принципи архітектурно-планувальних рішень житлових будинків 30-х рр. ХХ ст. в м.Києві та їх використання в сучасній практиці проектування», в Автореф. дис... канд. архіт.: 18.00.02, Київ. нац. ун-т буд-ва та архіт., 2002, с. 18.
- [90] Р. Б. Франків, «Особливості розвитку української архітектури пострадянського періоду (1991 - 2001 рр.)», в Автореф. дис... канд. архітектури: 18.00.01, Нац. ун-т «Львів. Політехніка», 2005.
- [91] О. В. Чепелик, «Національні аспекти теорії архітектури (на прикладі України)», в Автореф. дис... канд. архіт.: 18.00.01, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт., 2002, с. 18.
- [92] Г. В. Літошенко, «Стандартизація і оцінка комфортності житла», в Автореф. дис... канд. архіт.: 18.00.01, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт., 2004, с. 20.
- [93] А. Ю. Росковшенко, «Визначення рівню комфортності багатоквартирного житла в залежності від його поверховості», в автореф. дис. ... канд. архіт.: 18.00.02, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт., 2010, с. 20.
- [94] О. М. Панько, «Комплексна система оцінки якості житла», в автореф. дис... канд. техн. наук : 05.01.03, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт., 2008, с. 18.
- [95] О. Я. Чабанюк, «Регенерація житлового середовища районів багатоповерхневої забудови 1970 - 80 рр. (на прикладі Львова)», в Автореф. дис... канд. архітектури: 18.00.01, Нац. ун-т "Львів. політехніка", 2004, с. 20.
- [96] Ю. В. Склярєнко, «Функціонально-планувальна структура житлових і громадських будівель з урахуванням вимог людей з інвалідністю», в

- автореф. дис... канд. архітектури: 18.00.02, Київський національний ун-т будівництва та архітектури., 2005, с. 20.
- [97] Н. Ю. Авдєєва, «Принципи формування житлових будинків у комплексі з об'єктами обслуговування (на територіях, наближених до аеропортів)», в автореф. дис. ... канд. архіт. : 18.00.02, Одес. держ. акад. буд-ва та архіт., 2011, с. 20.
- [98] Т. М. Заславець, «Типологічні засади архітектурно-планувальної структури соціального та комерційного житла», в Автореф. дис... канд. архіт.: 18.00.02, 2006, с. 20.
- [99] Г. О. Гнат, «Формування планувальної структури квартир соціального і доступного житла», в автореф. дис. ... канд. архіт. : 18.00.02, Львів, 2013.
- [100] В. В. Калашнікова, «Оптимізація взаємодії в системі "людина-житло-середовище" за критеріями психологічного комфорту для елітного житла», в автореф. дис. ... канд. техн. наук : 05.01.03, Київ, Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури, 2017, с. 24.
- [101] В. І. Баб'як, «Типи житла для мігрантів», в автореф. дис. ... к. арх. : 18.00.02 - Архітектура будівель та споруд, Національний університет «Львівська політехніка», 2021.
- [102] Т. А. Цимбалова, «Мобільне житло як функціонально-типологічний різновид сучасного житлового будівництва», в автореф. дис. ... к. арх. : 18.00.02 - Архітектура будівель та споруд, Харківський національний університет будівництва та архітектури, 2019.
- [103] Д. М. Закарія, «Типологічні основи проектування пасивних житлових будинків на території України», в автореф. дис. ... канд. архітектури : 18.00.02, Київ, Київ. нац. ун-т буд-ва і архітектури, 2019.
- [104] Л. С. Соловій, «Особливості формування спеціальних типів житла для бездомних», в дис. ... канд. архіт. : 18.00.02, Львів, Нац. ун-т «Львів. Політехніка», 2011.
- [105] М. Габрель та М. Добровольська, «Пошук концепції відродження та просторового розвитку України і її регіонів: погляд архітектора», *Містобудування та територіальне планування*, № 80, с. 59–79, 2022. DOI:10.32347/2076-815x.2022.80.59-79
- [106] Н. Кондель-Пермінова, «Виклики війни: трансформації в архітектурі та дизайні України», *Збірник наукових праць СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО*, № 18, с. 27–42, 2022. DOI:10.31500/2309-8813.18.2022.269659

- [107] В. Б. Якубовський та І. В. Якубовський, «Вплив кризових явищ на розвиток садибної архітектури в Україні», *Архітектурний вісник КНУБА*, № 24-25, с. 140-148, 2022. DOI:10.32347/2519-8661.2022.24-25.140-148
- [108] В. В. Воробйов та О. С. Шило, «Особливості стильового поєднання старої та нової архітектури в умовах післявоєнного відновлення міст України», *Український журнал будівництва та архітектури*, № 2, с. 15-28, 2022. DOI: 10.30838/J.BPSACEA.2312.260422.15.847
- [109] Ю. І. Серьогін, «ВІДНОВЛЕННЯ? - ВІДРОДЖЕННЯ!», *Архітектурний вісник КНУБА*, № 24-25, с. 97-112, 2022. DOI:10.32347/2519-8661.2022.24-25.97-112
- [110] В. Приймак, «Перспективні тенденції архітектурної трансформації житлово-громадських центрів великих міст», *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, № 64, с. 194–208, 2022. DOI:10.32347/2077-3455.2022.64.194-208
- [111] S. Barakat та S. A. Zyck, «The evolution of post-conflict recovery», *Third world quarterly*, vol. 30, № 6, p. 1069-1086, 2009. DOI:10.1080/01436590903037333
- [112] R. W. Kates, "Major insights: A summary and recommendations," in *Reconstruction Following Disaster*, J. E. Haas, R. W. Kates and M. J. Bowden, Eds., Massachusetts, The MIT Press, 1977.
- [113] E. L. Quarantelli, Patterns of sheltering and housing in US disasters, *Disaster prevention and management: an international journal*, v. 4, №3, pp. 43-53, 1995. DOI:10.1108/09653569510088069
- [114] E. Wagemann, *From Shelter to Home: Flexibility in Post-Disaster Accommodation*, University of Cambridge, 2016. DOI:10.17863/CAM.43234
- [115] I. Ahmed, «An overview of post-disaster permanent housing reconstruction in developing countries», *International Journal of Disaster Resilience in the Built Environment*, v. 2, № 2, p. 148–164, 2011. DOI:10.1108/17595901111149141
- [116] Sphere Association, *The Sphere Handbook: Humanitarian Charter and Minimum Standards in Humanitarian Response (4th ed.)*, Geneva: Sphere Association, 2018.
- [117] О. Г. Данильян та О. П. Дзьобань, *Методологія наукових досліджень: підручник*, Харків: Право, 2019, с. 368.
- [118] В. І. Староста, *Методологія наукових досліджень : навч.-метод. посіб. для самот. роботи здобувачів освіти*, Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2023.
- [119] Г. О. Бірта та Ю. Г. Бургу, *Методологія і організація наукових досліджень: Навчальний посібник*, Київ: Центр учбової літератури, 2014.

- [120] T. Hasic, *Reconstruction planning in post-conflict zones: Bosnia and Herzegovina and the international community*, Stockholm: The Royal Institute of Technology, 2004.
- [121] S. Barakat and S. A. Zyck, The evolution of post-conflict recovery, *Third world quarterly*, 30(6), 2009, pp. 1069-1086.
DOI:10.1080/01436590903037333
- [122] Y. Jabareen, "Conceptualizing post-conflict reconstruction and ongoing conflict reconstruction of failed states," *International Journal of Politics, Culture, and Society*, vol. 26, no. 2, p. 107–125, 2013. DOI:10.1007/s10767-012-9118-3
- [123] C. Coetzee and D. Van Niekerk, "Tracking the evolution of the disaster management cycle: A general system theory approach," *Jàmbá: Journal of Disaster Risk Studies*, vol. 4, no. 1, pp. 1-9, 2012. DOI:10.4102/jamba.v4i1.54
- [124] М. Антонєць, «Методи дослідження композиції екскурсійних маршрутів», *Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини*, № 10, с. 7-14, 2014.
- [125] О. В. Кустовська, *Методологія системного підходу та наукових досліджень: Курс лекцій*, Тернопіль: Економічна думка, 2005, с. 124.
- [126] Г. О. Осиченко, «Загальнонаукові засади дослідження естетичних якостей міського середовища», *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, № 30, с. 180-189, 2012.
- [127] В. П. Король, *Архітектурне проектування житла: Навчальний посібник*, Київ: Фенікс, 2006.
- [128] Т. В. Руденко, «Час, як основний критерій оцінки якості проектних рішень в промисловій архітектурі», *Сучасні традиції та інновації у вищій архітектурно-художній освіті: наук.-техн. збірник*, № 4, с. 109–110, 2012.
- [129] United Nations, *Report of the open-ended intergovernmental expert working group on indicators and terminology relating to disaster risk reduction (A/71/644)*, United Nations General Assembly, 2016.
- [130] B. Hidayat and C. O. Egbu, "A literature review of the role of project management in post-disaster reconstruction," in *Procs 26th Annual ARCOM Conference*, 6-8 September 2010, 2010.
- [131] D. Alexander, *Principles of Emergency planning and Management*, Hertfordshire: Terra Publishing, 2002.

- [132] M. Wohlfeld, *An overview of the conflict cycle*, O. Grech and M. Wohlfeld, Eds., Msida: Mediterranean Academy of Diplomatic Studies, 2010, pp. 13-32.
- [133] M. Lund, *Preventing Violent Conflicts: A Strategy for Preventive Diplomacy.*, Washington D.C.: United States Institute for Peace Press, 1996, p. 38.
- [134] W. Fengler, A. Ihsan and K. Kaiser, *Managing post-disaster reconstruction finance: International experience in public financial management*, Washington, DC: World Bank, 2008.
- [135] European Commission, United Nations Development Group, & World Bank, Joint declaration on post-crisis assessments and recovery planning, 2008.
- [136] S. Barakat, "*Housing reconstruction after conflict and disaster*," Humanitarian Practice Network, 2003.
- [137] UN-HABITAT, People's process in post-disaster and post-conflict recovery and reconstruction. United Nations Human Settlements Programme, 2007.
- [138] P. Collier, A. Hoeffler and M. Söderbom, *Post-conflict risks*, Centre for the Study of African Economies, Department of Economics, University of Oxford, 2006.
- [139] UNDP, UN-Habitat and O. Wyman, Sustainable Reconstruction: A Framework for Inclusive Planning and Financing to Support Green Transition in the Arab States Region, United Nations Development Programme, 2023.
- [140] Washington Military Department, *Washington restoration framework*, Washington Emergency Management Division, 2021.
- [141] D. M. Neal, "Reconsidering the phases of disaster," *International Journal of Mass Emergencies & Disasters*, vol. 15, no. 2, pp. 239-264, 1997.
DOI:10.1177/028072709701500202
- [142] R. W. Kates and K. D. Pijawka, "From Rubble to Monument: The Pace of Reconstruction," in *Reconstruction Following Disaster*, J. E. Haas, R. W. Kates and M. J. Bowden, Eds., Cambridge, MA: MIT Press, 1977, p. 1–23.
- [143] Center for Strategic and International Studies (CSIS) & Association of the United States Army (AUSA), *Post-conflict reconstruction task framework*, CSIS & AUSA, 2002.
- [144] J. F. E. Ohiorhenuan, *Post-conflict recovery: Approaches, policies, and partnerships (CRPD Working Paper No. 4)*, Centre for Research on Peace and Development (CRPD), KU Leuven, 2011.
- [145] G. Al-Chaar, C. L. Baxter, A. H. Elmajdoub, K. Cupka-Head and G. C. Calfas, *Pre-reconstruction planning (ERDC/CERL TR-19-5)*, U.S. Army Engineer Research and Development Center, 2019.

- [146] A. A. Bilau, E. Witt and I. Lill, Practice Framework for the Management of Post-Disaster Housing Reconstruction Programmes, *Sustainability*(10), 2018, p. 3929. DOI:10.3390/su10113929
- [147] D. Contreras, Fuzzy Boundaries Between Post-Disaster Phases: The Case of L’Aquila, Italy, *International Journal of Disaster Risk Science*(7), 2016, p. 277–292. DOI:10.1007/s13753-016-0095-4
- [148] R. A. Ali and S. Mannakkara, Phased post-disaster recovery challenges: 2016–2017 floods and landslides in Colombo and Kalutara, Sri Lanka, *International Journal of Disaster Risk Reduction*(111), 2024, p. 104728. DOI:10.1016/j.ijdrr.2024.104728
- [149] M. Sullivan, Integrated recovery management: A new way of looking at a delicate process, *The Australian Journal of Emergency Management*, vol. 18, №2, 2003, pp. 4-27.
- [150] J. L. Carlson, R. A. Haffenden, G. W. Bassett, W. A. Buehring, M. J. Collins III, S. M. Folga, F. D. Petit, J. A. Phillips, D. R. Verner and R. G. Whitfield, *Resilience: Theory and Application (No.ANL/DIS-12-1)*, Argonne, IL: Argonne National Lab.(ANL), 2012.
- [151] S. Mitoulis, S. Argyroudis, M. Panteli, C. Fuggini, S. Valkaniotis, W. Hynes and I. Linkov, Conflict-resilience framework for critical infrastructure peacebuilding, *Sustainable Cities and Society*(91), 2023, p. 104405. DOI:10.1016/j.scs.2023.104405
- [152] S. Mannakkara, S. Wilkinson and T. R. Francis, "Build Back Better" principles for reconstruction, *Encyclopedia of earthquake engineering*, 2014, pp. 1-12.
- [153] R. Der Sarkissian, A. Dabaj, Y. Diab and M. Vuillet, Evaluating the Implementation of the “Build-Back-Better” Concept for Critical Infrastructure Systems: Lessons from Saint-Martin’s Island Following Hurricane Irma, 6 ed., *Sustainability*, vol. 13, 2021, p. 3133. DOI:10.3390/su13063133
- [154] R. Emas, "The Concept of Sustainable Development: Definition and Defining Principles," *Brief for GSDR 2015*, 2015. DOI:10.13140/RG.2.2.34980.22404
- [155] J. M. Harris, Global Development and Environment Institute, Tufts University, 2000. Retrieved from <https://sites.tufts.edu/gdae/files/2019/10/00-04Harris-BasicPrinciplesSD.pdf>
- [156] J. Mensah, "Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review," *Cogent Social Sciences*, vol. 5, no. 1, 2019. DOI:10.1080/23311886.2019.1653531
- [157] D. J. DeWolfe, *Training manual for mental health and human service workers in major disasters*, US Department of Health and Human Services, Substance

- Abuse and Mental Health Services Administration, Center for Mental Health Services, 2000.
- [158] United Nations Office for Disaster Risk Reduction, "Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030," Geneva, UNISDR, 2015, p. 32.
- [159] UNDRR, & ISC, Hazard definition and classification review: Technical report, UNDRR, 2020. Retrieved from <https://www.undrr.org/media/47681/download?startDownload=20250326>
- [160] J. C. Gill, M. Duncan, R. Ciurean, L. Smale, D. Stuparu, J. Schlumberger, M. de Ruiters, T. Tiggeloven, S. Torresan, S. Gottardo, J. Mysiak, R. Harris, E. C. Petrescu, T. Girard, B. Khazai, J. Claassen, R. Dai, A. Champion, A. S. Daloz and P. Ward, *MYRIAD-EU D1.2 Handbook of Multihazard, Multi-Risk Definitions and Concepts*, H2020 MYRIAD-EU Project, grant agreement number 101003276, 2022, p. 75. Retrieved from <https://nora.nerc.ac.uk/id/eprint/533237/1/OR22051.pdf>
- [161] I. Aquilué and E. Roca, Urban development after the Bosnian War: The division of Sarajevo's territory and the construction of East Sarajevo, *Cities*, vol. 58, 2016, pp. 152-163. DOI:10.1016/j.cities.2016.05.008
- [162] Regional Housing Programme, "Regional Housing Programme in Bosnia and Herzegovina," 2023. [Online]. Доступно: https://regionalhousingprogramme.org/wp-content/uploads/publications/RHP_FS_BiH_dec_2023_en.pdf.
- [163] J. Nagle, Bridging capital after civil war? Protest, acts of citizenship and public space in Beirut, *International Journal of Disaster Risk Reduction*, vol. 100, 2024, p. 104199. DOI:10.1016/j.ijdr.2023.104199
- [164] É. Verdeil, Post-2006 reconstruction in Lebanon: a laboratory for new urban planning practices, *Métropolitiques*, 2011, pp. 1-5.
- [165] M. Fawaz, The politics of property in planning: Hezbollah's reconstruction of Haret Hreik (Beirut, Lebanon) as case study, *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 38, №3, 2014, pp. 922-934. DOI:10.1111/1468-2427.12114
- [166] M. Fawaz, N. Saghiyeh and K. Nammour, *Housing, land & property issues in Lebanon: implications of the Syrian refugee crisis*. United Nations High Commissioner for Refugees, 2014. Retrieved from <https://unhabitat.org/housing-land-and-property-issues-in-lebanon-implications-of-the-syrian-refugee-crisis>
- [167] P. Tiwari, N. Al Azzawi and L. Amir, Sustainable refugee camp design in the Dalhamyie settlement (Bekaa, Lebanon) for climate change context, *City*,

Territory and Architecture, vol. 10, №1, 2023, p. 2. DOI:10.1186/s40410-022-00184-z

- [168] Hanwha Corporation E&C Div., "New Bismayah City," [Online]. Доступно: <https://www.hwenc.com/majorprojects/iraqbismayah-newcity.do>.
- [169] The World Bank, "*The Toll of War: The Economic and Social Consequences of the Conflict in Syria*," 2017. [Online]. Доступно: <https://www.worldbank.org/en/country/syria/publication/the-toll-of-war-the-economic-and-social-consequences-of-the-conflict-in-syria>.
- [170] Samir Aita, *Urban Recovery Framework for Post-Conflict Housing in Syria*, Paris, 2020.
- [171] M. Asseburg, *Reconstruction in Syria: challenges and policy options for the EU and its member states*, Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik, 2020. DOI:10.18449/2020RP11
- [172] UN-Habitat, «Considerations for a housing sector recovery framework in Syria», 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://unhabitat.org/sites/default/files/2022/09/housing.pdf>.
- [173] J. Earnest, Post-conflict reconstruction—a case study in Kosovo: The complexity of planning and implementing infrastructure projects, *International Journal of Emergency Services*, vol. 4, №1, 2015, pp. 103-128. DOI:10.1108/IJES-02-2015-0009
- [174] S. Velju Rexhepi, K. Careva та M. Roth-Čerina, "Review of Housing Policies in Kosovo from 1947 to 2021", *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*,, 30(63), 2022, pp. 82-91. DOI:10.31522/p.30.1(63).8
- [175] L. Beqiri, Z. Rexhepi and M. Sylejmani, "Post disaster (war) rapid reconstruction and its impact on reducing living space at residential houses in Kosova," in *UBT International Conference*, Durres, 2016. DOI:10.33107/ubtic.2016.68
- [176] UN-Habitat, "Afghanistan Housing Profile," 2017. [Online]. Доступно: <https://unhabitat.org/afghanistan-housing-profile>.
- [177] H. Shehada, "How the promise of alternative housing in Damascus' Marota and Basilia Cities turned from a 'blessing into a curse' for those eligible," 2023. [Online]. Доступно: <https://syriadirect.org/how-the-promise-of-alternative-housing-in-damascus-marota-and-basilia-cities-turned-from-a-blessing-into-a-curse-for-those-eligible/>.
- [178] "Marota City," 2018. [Online]. Доступно: <https://www.fouadtakla.com/Update/Focus/Article/8>.

- [179] "Khwaja Rawash City," [Online]. Доступно: <http://www.mscc-af.com/khaja-rawash/>.
- [180] "KOSOVO: Prishtina Building Regulations," [Online]. Доступно: <https://archis.org/projects/article/kosovo-prishtina-building-regulations/>.
- [181] European Union Office in Kosovo, "Inauguration of Social Housing Project – Village Suvi Do/Suhadoll, Gracanica Municipality," [Online]. Доступно: <https://www.flickr.com/photos/europeanunionkosovo/albums/72177720316596027/>.
- [182] S. Mimoza, Evaluation of Social Multi-Family Apartments-Case Study, Kosovo, Hungary: University of Pécs , 2018. [Online]. Доступно: <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/17513>
- [183] Regional Housing Programme, "“My heart is bursting with joy – this is the happiest day of my life”: 20 displaced families receive keys to new RHP homes in Goražde, Bosnia and Herzegovina," 2022. [Online]. Доступно: <https://regionalthousingprogramme.org/my-heart-is-bursting-with-joy-this-is-the-happiest-day-of-my-life-20-displaced-families-receive-keys-to-new-rhp-homes-in-gorazde-bosnia-and-herzegovina/>.
- [184] Regionale Housing Programme, «This is a true reason for celebration: 20 additional displaced families receive new RHP homes in Odžak, Bosnia and Herzegovina», 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://regionalthousingprogramme.org/this-is-a-true-reason-for-celebration-20-additional-displaced-families-receive-new-rhp-homes-in-odzak-bosnia-and-herzegovina/>.
- [185] UN-Habitat, "Guide for Mainstreaming Housing in Lebanon’s National Urban Policy," 2021. [Online]. Доступно: <https://unhabitat.org/guide-for-mainstreaming-housing-in-lebanons-national-urban-policy>.
- [186] "Iraqi Govt Approves Completion of 30,000 Housing Units," 2023. [Online]. Доступно: <https://www.iraq-businessnews.com/2023/11/14/iraqi-govt-approves-completion-of-30000-housing-units/>.
- [187] G. Lavrik, *Methodological foundations of district planning. Introduction to demoecology*, Belgorod: V.G. Shukhov BSTU, 2006, p. 117.
- [188] J. H. Holland, "Complex adaptive systems," *Daedalus*, vol. 121, no. 1, pp. 17-30, 1992.
- [189] M. Coccia, "An introduction to the theories of institutional change," *Journal of Economics Library*, vol. 5, no. 4, pp. 337-344, 2018. DOI:10.1453/jel.v5i4.1788

- [190] Iraq: National Housing Policy, Ministry of Construction and Housing, Government of the Republic of Iraq, United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat), 2010.
- [191] UNHCR & UN-Habitat, Housing, land & property issues in Lebanon: Implications of the Syrian refugee crisis, United Nations High Commissioner for Refugees & United Nations Human Settlements Programme, 2014.
- [192] M. Sylejmani, Evaluation of social multi-family apartments: Case study, Kosovo, PhD Dissertation, University of Pécs, Pollack Mihaly Faculty of Engineering and Information Technology, 2018. Доступно: <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/17513>
- [193] М. Лисогор, «У Полтаві до кінця 2024 року планують побудувати два будинки для переселенців за грантові кошти», Полтавщина, 24 трав. 2024. [Онлайн]. Доступно: <https://poltava.to/news/76599/>. [Дата звернення: 03 бер. 2026].
- [194] О. Гриненко, «Під кінець 2023 року в Полтаві модульне містечко для переселенців заселили на 68 відсотків», Полтавщина, 25 груд. 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://poltava.to/news/74555/>. [Дата звернення: 03 бер. 2026].
- [195] Рубрика, «На Київщині в Ірпені відкрили нове модульне містечко "Ластівка"», Рубрика, 13 трав. 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://rubryka.com/2023/05/13/na-kyuyivshhyni-v-irpeni-vidkryly-nove-modulne-mistechko-lastivka/>. [Дата звернення: 03 бер. 2026].
- [196] В. Твердохліб, «В Ірпені відкрили другу чергу модульного містечка для людей, які втратили домівки», ТиКиїв, 23 лист. 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://tykyiv.com/news/v-irpeni-vidkrili-drugu-cherгу-modulnogo-mistechka-dlia-liudei-iaki-vtratili-domivki/>. [Дата звернення: 03 бер. 2026].
- [197] Львівська міська рада, «На вул. Миколайчука відкрили перший з 8 соціальних будинків для пацієнтів, які постраждали від війни (відео)», Львівська міська рада, 14 лютого 2025. [Онлайн]. Доступно: <https://city-adm.lviv.ua/news/society/social-sphere/na-vul-mykolaichuka-vidkryly-pershyi-z-8-sotsialnykh-budynkiv-dlia-patsientiv-iaki-postrazhdaly-vid-viiny/>. [Дата звернення: 09 бер. 2026].
- [198] Агенція новин "Фіртка", «Житло для ВПО: в Івано-Франківську зводять 170 квартир і дитсадок за кошти ЄС», Агенція новин "Фіртка", 14 вересня 2025. [Онлайн]. Доступно: <https://firtka.if.ua/blog/view/zhitlo-dlia-vpo-v-ivano-frankivsku-zvodiat-170-kvartir-i-ditsadok-za-koshti-es>. [Дата звернення: 09 бер. 2026].

- [199] L. Von Bertalanffy, *General System Theory: Foundations, Development*, New York: George Braziller, 1968.
- [200] М. В. Вільницька та В. В. Руденко, «Принципи формування функціонально-просторової організації пейнтбольних клубів», *Сучасні проблеми архітектури та містобудування*, т. 43, № 2, pp. 252-257, 2016.
- [201] Л. С. Шевченко та С. І. Возгорьков, «Особливості формування адаптивного житлового середовища», *Архітектурний вісник КНУБА*, № 14–15, p. 168–173, 2018.
- [202] H. Lefebvre, *The production of space*, Blackwell Publishing, 1991.
- [203] N. B. Bican, «Spatial design in recent housing developments in Copenhagen: a perspective of social mix and mixing», *Open House International*, vol. 48, № 4, pp. 729-748, 2023. DOI:10.1108/OHI-04-2022-0112
- [204] C. Moreno, *The 15-Minute city: a solution to saving our time and our planet*, John Wiley & Sons, 2024.
- [205] R. Mace, «Universal design: Barrier free environments for everyone», *Designers West*, vol. 33, № 1, pp. 147-152, 1985.
- [206] K. Lynch, *The image of the city*, MIT press, 1964.
- [207] European Parliament and Council of the European Union, Directive 2010/31/EU of the European Parliament and of the Council of 19 May 2010 on the energy performance of buildings, 2010, p. 13.153.
- [208] C. Fetting, *The European green deal*, Vienna: ESDN Office, 2020.
- [209] L. Spoomans, H. Zijlstra and W. Quist, "The NEMAVO Airey system: A wealth of options", *Building Knowledge, Constructing Histories: Proceedings of the 6th International Congress on Construction History (6ICCH 2018)*, Brussels: CRC Press / Balkema - Taylor & Francis Group, 2018.
- [210] M. Mader, "Amsterdam's Post-war Buildings Transformations in Bottom-up Processes. The Role of Municipal Housing Policy, Architects and Collaborative Groups of Future Residents in DIY (Klushuis) Affordable Housing Idea", *XXIX International Seminar on Urban Form ISUF2022: Urban Redevelopment and Revitalisation. A Multidisciplinary Perspective*, in., Lodz, 2022.
- [211] T. Konstantinou, *Facade Refurbishment Toolbox: Supporting the Design of Residential Energy Upgrades*, TU Delft, 2014.
- [212] E. Lucchi and A. Delera, "Enhancing the Historic Public Social Housing through a User-Centered Design-Driven Approach," *Buildings*, vol. 10, no. 9, p. 159, 2020. DOI:10.3390/buildings10090159

- [213] R. Hananel, «Public Housing in Israel: From Welfare State to Neoliberalism», *Les Cahiers de la recherche architecturale urbaine et paysagère*, vol. 8, 2020. DOI:10.4000/craup.4677
- [214] I. Porat and D. Shach-Pinsky, "Building morphometric analysis as a tool for urban renewal: Identifying post-Second World War mass public housing development potential," *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, vol. 48, no. 2, p. 248–264, 2021. DOI:10.1177/2399808319861977
- [215] K. Boussauw, «Challenges, threats and opportunities in post-conflict urban development in Kosovo», *Habitat International*, vol. 36, № 1, pp. 143-151, 2012. DOI:10.1016/j.habitatint.2011.06.011
- [216] T. V. Vink, *The Public Carpet - renewal of post conflict transitioning districts: an inclusive urban design approach to public life*, 2017. Доступно: <https://resolver.tudelft.nl/uuid:06dcb06c-c077-4ec2-a640-adb5fd18df51>
- [217] H. Kalfaoğlu Hatipoğlu and S. Mohammad, "Living with Quality: Strategies for Transferring Social Housing Development to After-war Syria", *4th International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism (ICCAUA-2021)*, Alanya HEP University, Alanya, pp. 636-647, 2021.
- [218] B. Wind and B. Ibrahim, "The war-time urban development of Damascus: How the geography- and political economy of warfare affects housing patterns," *Habitat International*, vol. 96, 2020. DOI: 10.1016/j.habitatint.2019.102109
- [219] S. Kassouha, *Transferring experiences of post-war West Germany in social housing to reconstruction strategies after the war in Syria*, Institute of Housing and Design, University of Stuttgart, Germany, 2020.
- [220] L. C. Pérez-Moreno, F. Kurtz and M. Monzón-Chavarrías, "Design of Subsidized OSH's Housing Estates in Post-War Spain: the case of Zaragoza (1954-1964)," *ACE: Architecture, City and Environment*, vol. 16, no. 48, 2022. DOI:10.5821/ace.16.48.9526
- [221] G. Bernardo, "Critical and typological analysis of the habitat in Spain after developmentalism," *VITRUVIO - International Journal of Architectural Technology and Sustainability*, vol. 7, no. 1, 2022. DOI:10.4995/vitruvio-ijats.2022.17450
- [222] J. Cortés Grao, R. Merí de la Maza and A. Díaz Segura, "Design Modular Tools For Social Housing: The Case Of The Complex In Rua Da Seara By João Álvaro Rocha," *WIT Transactions on The Built Environment*, vol. 193, pp. 51-61, 2020.

- [223] L. Timothy StJohn, *Consensus and compromise: the rise and fall of Britain's post-war high-rise housing initiative*, Birmingham City University, 2021.
- [224] P. Sendra, "Revisiting public space in post-war social housing in Great Britain," *Revista Proyecta*, vol. 9, no. 9, pp. 114-131, 2013.
- [225] A. Dragutinovic, U. Pottgiesser, E. De Vos and M. Melenhorst, "Modernism in Belgrade: Classification of Modernist Housing Buildings 1919-1980," *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, vol. 245, no. 5, 2017. DOI:10.1088/1757-899X/245/5/052075
- [226] D. Alfircic and S. Simonovic Alfircic, "Urban housing experiments in Yugoslavia 1948-1970," *Spatium*, vol. 1, no. 34, pp. 1-9, 2015. DOI:10.2298/SPAT1534001A
- [227] R. Sendi and B. Kerbler, "The Evolution of Multifamily Housing: Post-Second World War Large Housing Estates versus Post-Socialist Multifamily Housing Types in Slovenia," *Sustainability*, vol. 13, no. 18, 2021. DOI:10.3390/su131810363
- [228] D. Milašinović Marić, "Housing development in the 1950s in Serbia-typical examples of residential blocks built in Belgrade," *SPATIUM*, no. 28, pp. 30-36, 2012. DOI:10.2298/SPAT1228030M
- [229] N. Belli, "From Construction to Deconstruction. The Heritage of Post-War Modern Mass Housing," *Architecture and Urban Planning*, vol. 16, no. 1, pp. 93-98, 2020. DOI:10.2478/aup-2020-0014
- [230] M. Zadworny, «Searching for a Model for the Development of Social Housing in the Post-war Transformation Period in Poland», *IOP Conference Series Materials Science and Engineering*, vol. 603, № 3, 2019. DOI:10.1088/1757-899X/603/3/032052
- [231] M. Zadworny, «Issues of Contemporary Social Housing Problems Nowadays», *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, vol. 471, № 8, 2019. DOI:10.1088/1757-899X/471/8/082025
- [232] T. Egedy, B. Szabó, H. Antypenko та M. Benkő, "Planning and Architecture as Determining Influences on the Housing Market: Budapest–Csepel's Post–War Housing Estates", *Urban Planning*, vol. 7, № 4, p. 325–338, 2022.
- [233] M. Benkő, "Budapest's large prefab housing estates: Urban values of yesterday, today and tomorrow", *Hungarian Studies*, vol. 29, no. 1-2, pp. 21-36, 2015. DOI:10.1556/044.2015.29.1-2.2
- [234] H. Kalfaoglu Hatipoglu, "Understanding Post-War Social Housing Strategies Of Vienna: A Reference For The Reproduction Of Current Cities?," in *Theory and Research in Architecture, Planning and Design*, Gece Publishing, 2020.

- [235] А. Зануда, «Вбите житло: скільки його в Україні і як його реанімувати», BBC News Україна, 20 серпня 2020. [Онлайн]. Доступно: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-53809075>. [Дата звернення: 24 серпня 2024].
- [236] «67 років тому хрущовки стали еталоном житлової архітектури. Їх зводили тимчасово, до настання комунізму. Він не настав – СРСР розвалився, а хрущовки залишилися. Як це було – в архівних фото Києва», 31 липня 2024. [Онлайн]. Доступно: <https://babel.ua/texts/67010-64-roki-tomu-hrushchovki-stali-etalonom-zhitlovoji-arhitekturi-jih-zvodili-timchasovo-do-nastannya-komunizmu-vin-ne-nastav-srsr-rozvalivsya-a-hrushchovki-zalishilisya-yak-ce-bulo-v-arhivnih-foto-kiyev>.
- [237] М. Курдюков, ««Зростання цін нічим не аргументоване»: як велика війна змінила вінницький ринок нерухомості - 20 хвилин», 27 травня 2022. [Онлайн]. Доступно: <https://vn.20minut.ua/Podii/zrostannya-tsin-nichim-ne-argumentovane-yak-velika-viyna-zminila-vinni-11610842.html>. [Дата звернення: 11 трав. 2025].
- [238] Державна служба статистики України, Статистичний щорічник України за 2022 рік, Київ: Державна служба статистики України, 2023.
- [239] Київська школа економіки, «Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення», березень 2023. [Онлайн]. Доступно: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report-1.pdf. [Дата звернення: 10 черв. 2025].
- [240] Київська школа економіки, «Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на 1 вересня 2022 року», вересень 2022. [Онлайн]. Доступно: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/10/Sep22_FINAL_Sep1_Damages-Report.pdf.
- [241] Міжнародна організація з міграції, «Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Раунд 19», січень 2025. [Онлайн]. Доступно: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-naselennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-1?close=true>. [Дата звернення: 10 черв. 2025].
- [242] UNHCR, the UN Refugee Agency, «Operational Update - Syria, August-September 2024», [Онлайн]. Доступно: <https://www.unhcr.org/sy/wp-content/uploads/sites/3/2025/01/UNHCR-Syria-Operational-Update-Aug-Sep-2024.pdf>. [Дата звернення: 10 черв. 2025].

- [243] UNHCR, the UN Refugee Agency, «Operational Update - Syria - January 2024», January 2024. [Онлайн]. Доступно: <https://www.unhcr.org/sy/wp-content/uploads/sites/3/2024/04/UNHCR-Syria-Operational-Update-January-2024.pdf>. [Дата звернення: 10 черв. 2025].
- [244] UNHCR, the UN Refugee Agency, «Syria Operational Update -Feb 2025», [Онлайн]. Доступно: <https://www.unhcr.org/sy/wp-content/uploads/sites/3/2025/03/UNHCR-Syria-Operational-Update-Feb-2025.pdf>.
- [245] UNHCR, the UN Refugee Agency, «Syria Operational Update - Jan 2025», [Онлайн]. Доступно: <https://www.unhcr.org/sy/wp-content/uploads/sites/3/2025/03/UNHCR-Syria-Operational-Update-Jan-2025.pdf>. [Дата звернення: 10 черв. 2025].
- [246] В. Олійник, «Найбільше ВПО у східних областях і на Київщині – результати дослідження Руху ЧЕСНО (ОНОВЛЕНО)», 26 травня 2023. [Онлайн]. Доступно: <https://www.chesno.org/post/5625/>. [Дата звернення: 11 черв. 2025].
- [247] D. Koren, V. Kilar та К. Rus, «Proposal for Holistic Assessment of Urban System Resilience to Natural Disasters», in *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 2017. DOI:10.1088/1757-899X/245/6/062011
- [248] L. S. Shevchenko, "Second Life of the Residential Building Area of the Middle of the 50s–Early 80s of the Twentieth Century in Ukraine: Opportunities and Perspectives," in *Lecture Notes in Civil Engineering Proceedings of the 2nd International Conference on Building Innovations*, vol 73. Springer, Cham, 2020. DOI:10.1007/978-3-030-42939-3_45
- [249] А. Н. Maslow, *Motivation and Personality (2nd ed.)*, New York: Harper & Row, 1970.
- [250] Google Trends, [Онлайн]. Доступно: <https://trends.google.com/trends/explore?date=all&geo=UA&q=%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0%20%D0%B7%20%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BC&hl=uk>. [Дата звернення: 11 трав. 2025].

Додаток А. Довідка про впровадження дисертаційної роботи ТОВ
«АРХІМІСТО-БУД»

ТОВ «АРХІМІСТО-БУД»

✉ м. Полтава, вул. Матросова, 4 оф. 519, 36002 ☎ 8-050-7736607
Код ЄДРПОУ 419826641 ✉ e-mail: arx_stydia@ukr.net

«15» 10 2025 р.

125/25-1 вих. №

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Зосіма Станіслава Анатолійовича
з теми «Принципи архітектурно-планувальної організації нової повоєнної
житлової забудови в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 191 «Архітектура та містобудування»

Основні положення, викладені у дисертаційній роботі Зосіма С.А., а саме: архітектурно-планувальні принципи (цивільного захисту від військових загроз, підвищення комфорту проживання, адаптивності архітектурно-планувальних рішень, соціально-просторової інтеграції, інклюзивності та універсального дизайну, енергоефективності, контекстуальної відповідності та локальної ідентичності), використані при проєктуванні житлових будинків:

- нове будівництво двох багатопверхових 4-х секційних багатоквартирних житлових будинків за адресою: с. Розсошенці Полтавського району Полтавської області;
- багатоквартирна забудова з приміщеннями громадського призначення в житловому кварталі обмеженому вул. Садовою, проїздом, та ландшафтним парком в смт. Диканька, Полтавського району Полтавської області;
- нове будівництво багатоквартирного житлового будинку з приміщеннями громадського призначення по вул. Половки, 81-а в м. Полтава.

Довідка видана для подання до разової спеціалізованої вченої ради за місцем захисту дисертації.

Директор

Гузик Т.П.

Додаток В. Довідка про впровадження дисертаційної роботи у навчальний процес Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ПОЛТАВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА ІМЕНІ ЮРІЯ КОНДРАТЮКА»**

просп. Віталія Грицаєнка, 24, м. Полтава, 36011,
тел./факс (0532) 56 98 94, (0532) 60 87 30 (приймальня), web: www.nupp.edu.ua,
e-mail: rector@nupp.edu.ua, kanc@nupp.edu.ua,
Код ЄДРПОУ 02071100

28 04 2026 № 26-9/1420/1 На № _____ від ____ 20 ____
Про впровадження результатів
дисертаційної роботи

ДОВІДКА

Теоретичні положення, методичні розробки, узагальнення і висновки, що містяться в дисертаційній роботі Зосіма Станіслава Анатолійовича на тему «Принципи архітектурно-планувальної організації нової повоєнної житлової забудови в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191 «Архітектура та містобудування», а саме архітектурно-планувальні принципи (цивільного захисту від військових загроз, підвищення комфорту проживання, адаптивності архітектурно-планувальних рішень, соціально-просторової інтеграції, інклюзивності та універсального дизайну, енергоефективності, контекстуальної відповідності та локальної ідентичності), використані в освітньому процесі Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», зокрема:

- при викладанні лекцій з навчальної дисципліни «Типологія житлових, промислових, сільськогосподарських будівель і споруд» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти;
- при веденні практичних занять з дисципліни архітектурне проектування курсового проекту «Багатофункціональний житловий комплекс» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Проректор з науково-педагогічної роботи

Директор департаменту забезпечення
якості вищої освіти

Богдан КОРОБКО

Олег МАКСИМЕНКО

**Додаток С. Довідка про впровадження дисертаційної роботи Департамент
будівництва, містобудування і архітектури, житлово-комунального
господарства та енергетики Полтавської ОВА**

**ПОЛТАВСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ БУДІВНИЦТВА, МІСТОБУДУВАННЯ І АРХІТЕКТУРИ,
ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЕНЕРГЕТИКИ**

вул. Капітана Володимира Кісельова, 1, м. Полтава, 36014, тел. (+38 0532) 56-02-27
E-mail: ukboda@adm-pl.gov.ua, код ЄДРПОУ 04013991

18.05.2026 № 02.2-37/121 На № _____ від _____

Про впровадження
результатів дисертаційного
дослідження

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Зосіма Станіслава Анатолійовича
з теми «Принципи архітектурно-планувальної організації нової
повоєнної житлової забудови в Україні»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 191
«Архітектура та містобудування»

Основні положення, викладені у дисертаційній роботі Зосіма С.А., а саме: сім архітектурно-планувальних принципів (цивільного захисту від військових загроз, підвищення комфорту проживання, адаптивності архітектурно-планувальних рішень, соціально-просторової інтеграції, інклюзивності та універсального дизайну, енергоефективності, контекстуальної відповідності та локальної ідентичності), прийняті як основа для розробки стратегічних рішень щодо розвитку житлового фонду Полтавської області.

Впровадження основних положень дисертації Зосіма С.А. має істотне науково-практичне значення для подальшого вдосконалення розробки містобудівної та проектної документації.

Довідка видана для подання до разової спеціалізованої вченої ради за місцем захисту дисертації.

Заступник директора – начальник
Управління містобудування і архітектури
Департаменту будівництва,
містобудування і архітектури,
житлово-комунального господарства
та енергетики Полтавської ОВА,
головний архітектор Полтавської області

[Handwritten signature] Грина ОСОБІК

Додаток D. Сертифікат участі у навчальній програмі «Відновлення житлово-будівельної екосистеми України»

ВІДНОВЛЕННЯ ЖИТЛОВО-БУДІВЕЛЬНОЇ ЕКОСИСТЕМИ УКРАЇНИ

Навчальна програма для представників органів державної влади та місцевого самоврядування

СЕРТИФІКАТ

Зосім Станіслав

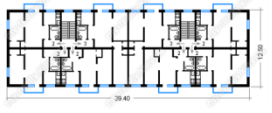

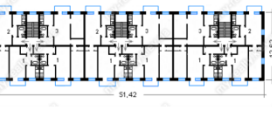
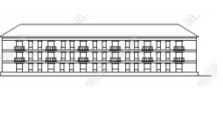

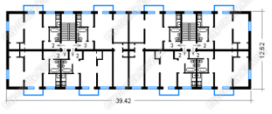

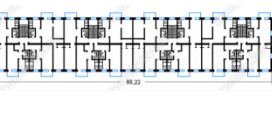

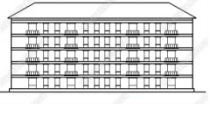

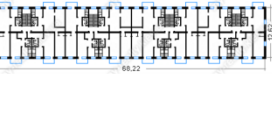

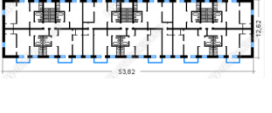

Цей сертифікат засвідчує участь у навчальній програмі «Відновлення житлово-будівельної екосистеми України», обсягом 1 кредит ЄКТС, організованій Інститутом Житла у співпраці з People in Need в рамках проекту «На шляху до інклюзивного та стійкого відновлення міст в Україні», що реалізується Програмою Організації Об'єднаних Націй з питань населених пунктів (UN-Habitat) та фінансується Федеральним міністерством економічного співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ)

Аліна Москаленко
Директор Інституту Житла

2025 рік

**Додаток Е. Порівняльна характеристика серії 438 до п'яти поверхів
включно (на основі графічного та текстового матеріалу отриманого з
[29])**

Серія	План	Фасад	Розмір секції (рядової)	Розмір будівлі	Фото
1-438-1			19,71 х 12,62 м	39.40 х 12.50 м	
1-438-2			16,80 х 12,62 м	51.42 х 12.62 м	
1-438-3			19,71 х 12,62 м	39.42 х 12.50 м	
1-438-4			16,80 х 12,62 м	68.22 х 12.62 м	
1-438-5			19,71 х 12,62 м	39.42 х 12.52 м	
1-438-6			16,80 х 12,62 м	68.22 х 12.62 м	
1-438-9			19,20 х 12,62 м	53.82 х 12.62 м	

**Додаток F. Список зарубіжних джерел щодо аналізу житла після Другої
світової війни**

№	Регіон	Область дослідження	Наукові праці
1	Нідерланди	Загальний огляд повоєнної житлової забудови	[57] [56] [209]
		Реновація та модернізація повоєнного житлового фонду	[210] [58] [211]
		Архітектурний спадок та збереження	[59]
2	Італія	Реновація та модернізація повоєнного житлового фонду	[212]
3	Ізраїль	Загальний огляд державної політики житла	[213]
		Загальний огляд повоєнної масової забудови	[214]
4	Республіка Косово	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід	[215]
		Ревіталізація територій повоєнного відновлення	[216]
5	Сирія	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[217] [218] [219]
6	Іспанія	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[220], [221]
7	Португалія	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[222]
8	Велика Британія	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[223], [224]

9	Югославія	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[225] [226],
10	Словенія	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[227]
11	Сербія	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[228]
12	Литва	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[229]
13	Польща	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[230] [231]
14	Угорщина	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[232], [233]
15	Австрія	Загальний огляд повоєнної забудови та сучасного соціального житла, досвід та перспективи	[234]

Додаток Г. Список публікацій здобувача:

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Публікації в наукових фахових виданнях України

1. **Зосім, С.А., & Ніколаєнко, В. А.** (2023). Теоретичні передумови формування нової повоєнної житлової забудови в Україні. *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, (67), 221–229. DOI:10.32347/2077-3455.2023.67.221-229 [1]

2. **Зосім, С.А.** (2024). Формування нової повоєнної житлової забудови в Україні: аналіз зарубіжного практичного досвіду. *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, (68), 237–250. DOI:10.32347/2077-3455.2024.68.237-250 [2]

3. **Зосім, С.А.** (2024). Аналіз вітчизняного практичного досвіду формування багатоквартирної житлової забудови 2010 –2022 рр. на прикладі міста Полтави та села Розсошенці. *Містобудування та територіальне планування*, (87), 56–76. DOI:10.32347/2076-815x.2024.87.56-76 [3]

4. **Зосім, С.А., & Ніколаєнко, В. А.** (2024). Аналіз вітчизняного практичного досвіду формування багатоквартирної житлової забудови 1991 – 2010 рр. на прикладі міста Полтави. *Сучасні проблеми Архітектури та Містобудування*, (70), 206–221. DOI:10.32347/2077-3455.2024.70.206-221 [4]

5. **Зосім, С.А.** (2025). Зміна пріоритетності архітектурно-планувальних принципів у процесі повоєнного відновлення житла в Україні. *Містобудування та територіальне планування*, (90), 23–34. DOI:10.32347/2076-815x.2025.90.23-34 [5]

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях, які внесені до міжнародних наукометричних баз даних

1. **S. Zosim, V.A. Nikolaienko, V.V. Nikolaienko.** (2024). Preservation of National Traditions of Ukrainian Architecture During the Reconstruction of Destroyed Cities and Villages in the Post-War Period. *International Journal of Conservation Science*, 15(1), 221– 234. DOI: 10.36868/IJCS.2024.SI.18 [6]. *Стаття входить у*

видання, віднесеному до другого квартиля (Q2) відповідно до класифікації *SCImago Journal and Country Rank*.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

Тези конференцій

1. **Зосім С.А.** Проблеми проектування і будівництва нової повоєнної житлової забудови / С.А. Зосім, В.А. Ніколаєнко // Тези 75-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (Полтава, 02 трав.–25 трав. 2023 р.). – Т. 1. – С. 91–92. [7]

2. **Зосім С.А.** Архітектура нової повоєнної житлової забудови в Україні: виклики, трансформації та інновації / С.А. Зосім // Тези XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Академічна й університетська наука: результати та перспективи» (Полтава, 12 груд.–13 груд. 2023 р.). – С. 276–279. [8]

3. **Зосім С.А.** Формування нової повоєнної житлової забудови в Україні: аналіз вітчизняного досвіду 1955-1991 рр. / С.А. Зосім // Проблеми ревіталізації та гуманізації предметно-просторового середовища повоєнної України : тези доп. Міжнар. наук. онлайн-конф. (Дубляни-Львів, 25-26 квіт. 2024 р.). – Дніпро : Середняк Т.К., 2024. – С. 239-240. [9]

4. **Зосім С.А.** Проблеми формування соціального житла в умовах сучасних збройних конфліктів / С.А. Зосім ; наук. кер. В.А. Ніколаєнко // Співдружність наук: архітектура, економіка, право, інформаційні технології : матеріали XII Всеук. студент. наук. симпоз. (м. Івано-Франківськ, 15 листоп. 2024 р.). – Івано-Франківськ : Ун-т Короля Данила, 2024. – С. 262–265. [10]

5. **Зосім С.А.** Теоретико-методологічна основа формування житлового середовища в умовах післявоєнного відновлення / С.А. Зосім // Тези 77-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 16 трав. – 22 трав. 2025 р.). – Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2025. – Т. 1. – С. 92–93. [11]

6. **Зосім С.А.** Фази відновлення при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні / С.А. Зосім // Академічна й університетська наука: результати та перспективи : зб. наук. пр. XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., 09 – 12 груд. 2025 р. – Полтава : Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2025. – С. 61–63. [12]

Які додатково відображають наукові результати дисертації

7. **Зосім С.А.** Досягнення цілей сталого розвитку при формуванні нової повоєнної житлової забудови в Україні: архітектурний аспект / С.А. Зосім // Тези 76-ї наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету (Полтава, 14 травня – 23 травня 2024 р.).– Т. 1. – С. 122-123. [13]